

Alekszandar Fol - Ivan Marazov

THRÁKIA ÉS A THRÁKOK

Alekszandar Fol—
Ivan Marazov

THRÁKIA ÉS A THRÁKOK

GONDOLAT · BUDAPEST, 1984

A fordítás a Thrace and the Thracians című
angol nyelvű kézirat alapján készült

Fordította: T. Tedeschi Mária

A fordítást a bolgár szöveggel összevetette:
Sipos István

ISBN 963 281 491 6

© Ал. Фол, Ив. Маразов. Тракия и траките. 1976.

©Maurice Michael, 1977. Illustrations

©Tedeschi Mária, 1984. Hungarian
translation

Alekszandar Fol—
Ivan Marazov

THRÁKIA ÉS A THRÁKOK

TARTALOM

ELŐSZÓ 7

BEVEZETÉS A THRÁK KUTATÁSOK TÖRTÉNETÉBE 9

I. RÉSZ (ALEKSZANDAR FOL) 15

I. FEJEZET. A THRÁK TÖRZSEK KIALAKULÁSA ÉS TÖRTÉNETI FÖLDRAJZA 17

II. FEJEZET. A THRÁKOK TÁRSADALMI ÉS POLITIKAI TÖRTÉNETE 30

II. RÉSZ (IVAN MARAZOV) 43

A THRÁKOK ANYAGI ÉS SZELLEMI KULTÚRÁJA 45

I. FEJEZET. A THRÁKOK VALLÁSA 47

A thrák hős 47

A thrák Arész 57

Dionüszosz és Lükurgosz 58

Dionüszosz és Orpheusz 60

Dionüszosz és Orpheusz konfliktusa 63

Apollón és Orpheusz 64

A thrák Dionüszosz 66

A halhatatlanság hite 70

II. FEJEZET. A KIRÁLYSÁG IDEOLÓGIÁJA 73

A királyhős 73

A papkirály és a hős 86

Dionüszosz, a királyi istenség 99

A misztériumok titka 100

III. FEJEZET. A THRÁK MŰVÉSZET 103

A geometrikus stílus (i. e. 10–6. század) 103

A thrák művészet virágkora (i. e. 6. század vége–i. e. 3. század eleje) 105

A kései korszak 156

UTÓSZÓ 173

BIBLIOGRÁFIA 177

THRÁKIA ÉS A THRÁKOK

BEVEZETÉS A THRÁK KUTATÁSOK TÖRTÉNETÉBE

Thrákiát először azok a görög rhapszódoszok említették, akiknek ősi költeményeit a nagy Homérosz formálta egységes alkotássá. Az i. e. 6. században, amikor Peisisztratosz, a gyakran becsmérelt, de felvilágosult szellemű athéni türannosz lejegyeztette Homérosz költeményeit, kiderült, hogy a görögök Thrákiára és a thrákokra vonatkozó emlékei több mint hatszáz év óta sem halványodtak el. Az *Iliászból* megtudhatjuk, hogy Thrákia az Égei-tenger partján húzódott, és magába foglalta az úgynevezett hellészpontoszi (Dardanellák) thrákokat, a Hebrosz és a Nesztosz (a Marica és a Meszta) folyók közt lakó kikönnöket, valamint a Sztrümóntól (Sztruma) nyugatra és az Axiosz (Vardar) alsó folyása mentén élő paionokat. Ezt tudta a görögség Thrákiáról az i. e. 13. században, a trójai háború előtt. Természetesen Peisisztratosz korára a görögöknek a thrákokra vonatkozó ismeretanyaga már jelentékenyen megnőtt. Majd jött Hérodotosz, aki az ión geográfusok megfigyeléseit a sajátjaival megtoldva azt írja, hogy Thrákia északon az Isztroszig (Duna) és a Fekete-tengertől nyugatra a Sztrümón és az Axiosz völgyéig terjed.

Körülbelül itt húzódott a thrák föld határa, amikor a rómaiak megtörték a thrákok ellenállását. A hódítók az i. sz. 1. században három provinciát hoztak létre e területen: Felső- és Alsó-Moesiát a Haimosztól (a Balkán hegység) északra és a Duna mellett egészen e nagy folyó torkolatáig, valamint Thracia provinciát, ez a Haimosztól délre az Égei-tengerig terjedt. Az i. sz. 2. század elején, miután Traianus császár legyőzte az északon élő dákokat, a thrák törzsek lakta délkelet-európai területek teljes egészét adminisztratív egységként bekebelezték a római birodalomba, s a Dunától északra, ahol nemrég

igázták le a thrák törzseket, megalapították Dacia provinciát.

Valójában mit is tudtak a görögök – néhány földrajzi adattól eltekintve – Thrákiáról és a thrákokról, mit meséltek erről a népről és lakóhelyéről?

Hérodotosz „barbároknak” nevezte őket, ami akkoriban nem lebecsülést jelentett, csupán annyit, hogy nem tartoztak a görög kultúrkörhöz. Egyes írók a görög társadalom romlottságával szemben még dicsőítették is a barbár erényeket.

A görög szerzők náluk elmaradottabb szomszédai, a barbárok életmódját és szokásait görög szempontból magyarázták. Jó példa erre az, hogy minden talányos idegen istenséget a görög hitvilág fogalmaival igyekeztek megértetni („interpretatio Graeca”).

A görögök Thrákiáról kialakított nézeteinek nem volt historiográfiai értéke, és nem éltek túl a korai középkort. Ezzel magyarázható, hogy miért nem foglalkoztak egyáltalán vagy csak nagyon kevésbé a reneszánsz tudósai az antik világ e területével.

A thrákok az i. sz. 6–7. században a római uralom évszázadai után tűntek el a történelem színpadáról; bizonyos hagyományaikat a szlávok és bolgárok örökölték, akik 681-ben megalapították az első bolgár államot. Hét évszázaddal később ezt az államot meghódították az oszmán-törökök, és majdnem öt évszázadon át nem játszott semmiféle szerepet. A Konstantinápoly meghódítását követő századokban a Portára menet számos európai állam diplomáciai képviselői haladtak át Bulgária területén. A 16–19. században sokan mások is utaztak keresztül Bulgárián. Voltak köztük olyanok, akik találóan, az igazságnak megfelelően írták le utazásukat, de akadtak szép számmal olyanok is, akik

mint kémek azzal a feladattal járták a területet, hogy berajzolják az ország térképébe a folyókat, hegyeket, lakott helyeket és utakat, mint-hogy Bulgária stratégiaileg igen jelentős volt.

Valószínűleg Luigi Marsigli gróf volt az ősi Thrákia és a thrákok első úrafelfedezője: 1721-ben végigutazott a Duna mentén, és egészen a Jantra folyó torkolatáig jutott el. Ő tett említést először a thrák idők emlékeiről. A 19. század 2. felében és a 20. század elején híres utazók és régészek: F. Kanitz, K. Jireček és a Skorpil fivérek egészítették ki útirajzaikkal Marsigli írásait.

Majd F. Cary a francia Académie des Inscriptions et Belles-Lettres elé terjesztette a thrák és a boszporuszi királyok pénzeiről készített beszámolóját. Nem annyira numizmatikai, mint inkább történeti-leíró jellegű tanulmánya elsőként kísérelte meg Thrákia politikai történelmének rendszerezését.

Cary kísérlete olyan sikeres volt, hogy megállapításainak egy része, amelyeket újabb adatok is támogatnak, ma is helytálló. De saját korában fáradozásai csupán egy lelkes rajongó külön ötletének tűnhettek. Csak a 19. század második felétől kezdve jelentkeztek munkáikkal olyan tudósok, mint W. Tomaschek, K. J. Beloch, G. Kacarov és mások, s csak ekkor váltak a thrákokra vonatkozó ismeretek az ókortudomány szerves részévé. A legfontosabbak mind a mai napig a thrák vallásra és nyelvre vonatkozó megfigyelések voltak. A thrák nyelvet egyértelműen az indoeurópai nyelvek közé sorolták. Különösen két odaadó tudós, G. Kacarov és D. Decsev nevét kell megemléznünk.

Elméleti szempontból ez mégsem jelentett előrelépést. Ennek a nemzedéknek a tudósai teljes egészében a távoli görög „elődök” kiindulópontját fogadták el: a thrák élet, szokások, vallás és kultúra leírásában Hérodotoszt és utódait követték, elhanyagolva olyan jól ismert tájékoztatást, mint Homéroszt, amely a thrákok és szövetségeseik, a trójaiak anyagi kultúráját ugyanolyan magas szintűnek ábrázolta, mint ellenségeikét, az akhájokét. Valószínűtlennek látszott, hogy bárki is feltételezze: Homérosznak igaza lehet – hiszen kétségbe vonták költészetének történeti értékét.

A két világháború közti időszakban sokfé-

le történeti iskola létezett, de közülük a történeti folyamat merev filozófiai interpretációjával a német uralta a többit. Ez a német felfogás egy időre a történeti tudományokat indogermanisztikává s a faji felsőbbrendűség tanát megalapozó diszciplínává süllyesztette, és teljes érdeklődésével Athén és Görögország, Róma és Itália felé fordult.

Mind a hellenocentrizmus, mind az italo-centrizmus csupán elméleti eszköz volt. Azt a célt szolgálták, hogy az egész keleti mediterrán és általában az ókori világ történetét két gyökeresen ellentétes, zárt rendszerre vezessék vissza: a kulturális hajtóerőt jelentő görög-rómaira és a barbárra.

A fent vázolt gondolkozásmód természetes eredményeként a thrák kutatások megfenneklettek.

Ami a Thrákiára vonatkozó új szemléletmódot illeti, ez elutasítja a thrák történelem, anyagi kultúra, művészet, vallás és nyelv görög magyarázatát, az „interpretatio Graecát”, keresve az „interpretatio Thracicát”. A thrák írott források hiánya azonban ezt lehetetlenné tenné, ha a tárgykör terminológiájának magyarázatát, majd thrák szempontú új értelmezését nem előznék meg általános és sajátos, előzetes és előkészítő kutatások.

Először is, mi az a thrakológia? A Duna és az Égei-tenger között élő népesség története avagy Thrákiáé, ahogyan a görögök látták? A Kárpátok és az Égei-tenger közötti négy római provincia népeinek a története? Vagy talán annak a thrák diaszpórának a története, amelynek központja a Balkán félsziget, de olyan távoli tájakra is eljutott, mint a Dnyeper és a Dnyeszter medencéje, a boszporuszi királyság, a Krím félsziget, az Égei-tenger szigetei, Észak- és Közép-Görögország, Kis-ázsia, Elő-Ázsia, Egyiptom, Észak-Afrika és a nagy kiterjedésű római birodalom?

A fenti kérdésekre általában csak közvetett feleleteket találunk. Az újabb tudományos irodalom határozottan arra az álláspontra helyezkedik, hogy az első hely a Duna és az Égei-tenger közti törzsi csoportokra vonatkozó kutatásokat illeti meg. Elfogadott nézet, hogy a Kárpátok és a Duna közötti terület, bár feltehetően a thrák etnikumhoz tartozott, sajátos etnikai és kulturális övezet, és így speciális kutatás tárgya.

A Földközi-tenger keleti medencéjében és

a római birodalom különböző tartományai-ban a thrákok jelenlétét, amelyet ókori írásos források bizonyítanak, ugyancsak teljesen önálló vizsgálat tárgyaként kell kezelni.

Az írott források és egyéb adatok szerint a Duna és az Égei-tenger, valamint a Vardar és a Sztruma völgye és a Fekete-tenger közötti terület volt a thrák világ valódi törzsi és kulturális központja. De a Dunától északra fekvő vidékek is elválaszthatatlan részét alkották, minthogy az ottani lakosság történelme és civilizációja ugyanazokat a sajátos vonásokat hordozta, mint amelyek e folyótól délre lakókat is jellemezték. Tekintet nélkül arra a nyelvészeti elméletre, hogy ezen a tájon legalább két nyelvet vagy legalábbis nyelvjárást beszéltek – a „dákó-müsz” északon és nyugaton, a thrákok délen és keleten – a végkövetkeztetés ugyanaz. A görög anyanyelv példája is azt mutatja, hogy a különböző tájegységeken élő, hasonló történelmi, etnikai és kulturális háttérrel rendelkező népcsoportok között igen lényeges nyelvjárási különbségek voltak.

A Kárpátok és az Égei-tenger közti terület történetének első világosan meghatározható jelentős időszaka az i. e. második évezred második fele. Ezt szemléltetik a régészeti leletek, mint pl. a maga nemében páratlan, a bronzkor végéről származó valcsitrani (Észak-Bulgária) aranykincs. Akárcsak máshol a Földközi-tenger keleti medencéjében, itt is a késői bronzkor egy nagy korszaknak a befejezése; ez az időszak még tanulmányozásra és alapos megvilágításra szorul.

Thrákia történelmének következő korszaka az i. e. második évezred vége és az i. e. 6. század közti időszak. Ezeket az évszázadokat vagy legalábbis a legkorábbiakat a görög történelem „sötét koraként” tartják számon. Ugyanez vonatkozhat Thrákiára is, ahol mélyreható változások történtek a vas elterjedésének és az ezt követő gazdasági-politikai átalakulásoknak eredményeként. Ez a „sötét korszak” Thrákiában talán nem lehetett annyira sötét, mivel a bronzkori hagyományok tovább éltek a gazdasági életben, a társadalmi struktúrában, a politikai szervezetben és a kultúrában is. Néhány figyelemre méltó, az i. e. 12–6. századból származó megalitsír tanúsága szerint Délkelet-Thrákia egy fejlett civilizáció központja volt. Így

nem okoz meglepetést, hogy a következő, azaz a harmadik korszakra, az i. e. 6. század végétől a 3. század elejéig, a nagy gazdasági, kulturális és politikai fejlődés a jellemző. Ekkor több törzsi államszövetség jött létre a Duna alsó szakaszai mentén. Ezekben fontos kulturális központok alakultak ki. A törzsszövetségek közül az odrüszoké dicsekedhetett a legjobb szervezettel és a legnagyobb katonai erővel.

A thrák törzsek római kor előtti történelmének negyedik korszaka az i. e. a 3. században a Balkán félsziget egyre növekvő társadalmi és politikai válságával kezdődött, amelyet a kelta invázió még súlyosabbá tett, s azzal ért véget, hogy az utolsó thrák politikai szervezet, a dák Decebal király állama az i. sz. 2. században megszűnt. Ebben az időszakban az északi részekben intenzívebb volt a politikai élet, új hatalmi központok jöttek létre; a feltételek kedveztek új törzsek, mint pl. a dákok színre lépésének.

A thrák diaszpóra története három világosan elkülöníthető korszakra osztható.

Az első azoknak a vándorlásoknak az idejére tehető, amelyek az i. e. első évezred elejéig tartottak, és olyan nagy területre terjedtek ki, mint a Kaukázus, a Fekete-tenger vidéke, Délkelet-Európa és a Földközi-tenger egész keleti medencéje. Ebben a térségben számos thrák törzsi enkláv [beékelte terület] jött létre, amelyeket később a görög gyarmatosítók és utazók fedeztek fel, s létezésüket régészeti leletek, a mitológia és nyelvészeti adatok is igazolják.

A második diaszpóra a hellenisztikus korban jött létre, egyidejű Nagy Sándor keleti hadjárataival, majd a római birodalom kezdeti szakaszában tovább fejlődött. A thrák diaszpórára vonatkozó adataink olyan írásművekre, sír- és fogadalmi feliratokra, pénzerekre, régészeti leletekre és papiruszokra támaszkodnak, amelyek vagy egész thrák törzseket, vagy egyes személyeket említenek. Ezek a források elősegítik a thrákok lakta területek határainak megállapítását. A thrákok a helyi hagyományok befolyása ellenére is megőrizték, sőt szívesen védelmezték társadalmi szokásaikat és vallásos nézeteiket.

A harmadik korszak a kelet- és a nyugat-római birodalom szétválásakor kezdődött. Ezt a legjobban azok a késő antik források

szemléltetik, amelyek Kisázsia-ra és Elő-Ázsiá-ra vonatkoznak.

Ahogy a krétai és a mükénéi kultúrára vonatkozó, ill. a kis-, elő- és közép-ázsiai régészeti felfedezések megszorodtak, a tudósok egyre inkább meggyőződtek az ókori világ társadalmi és politikai struktúráinak nagy változatosságáról és a kulturális teljesítmények viszonylagos egyenértékűségéről. Bár vitathatatlan, hogy Hellasz társadalmi-politikai rendszere és szellemi élete az ókori világ keretein belül kitűnik a formák változatosságával, ugyanakkor egyre jobban gyökeret ver az a meggyőződés, hogy ez a világ zárt helyi rendszerek mozaikja volt, amelyek a legtöbb esetben egymástól elszigetelten léteztek, s csak bizonyos térségekben, például Délkelet-Európában és Kisázsia-ban hatottak intenzíven egymásra. Éppen emiatt helytelen a thrák törzsek történeti mozgását egy kulturális centrum hatására visszavezetni, mint amilyen pl. Athén.

A tudomány hosszú ideig a „görög csoda” gondolatának volt a rabja. De mióta Schliemann feltárta Tróját, egyre világosabbá vált, hogy az i. e. 5. század görög csodája sokkal ősibb hagyományokra nyúlik vissza, mint ahogy régebben gondolták, hogy a görög nyelv hosszú fejlődésen ment keresztül, és hogy a görög mitológia előtörténete legalább az i. e. második évezredig, a mükénéi korszakig követhető vissza. Másfelől kétségtelenül megállapítható az is, hogy a görög művészet a Kelettől kölcsönzött formák és stílusok szintézisét valósította meg. Ami a Thrákia és a görög világ közötti kölcsönös kapcsolatok problémáját illeti, kétségtelen, hogy a thrák kozmogónia, filozófia, a vallásos és állami életre vonatkozó tanok (például az orfikus tanok archaikus, preklasszikus formája) elemei a különböző időszakokban különböző mértékben fonódtak össze görög tanokkal.

A thrák írásbeliség hiánya megnehezíti a thrák nézőpont érvényesítését a göröggel szemben. Ahhoz, hogy megértsük az ősi Thrákia hangját, nem elegendő a köveken és gyűrűkön ránk maradt néhány görög betűs felirat kibetűzése. Az értelmezési nehézségeken csak a különböző írott források, a régészeti leletek, a mitológiai s nyelvészeti adatok megfelelő egyeztetésével és magyarázatával lehet úrrá lenni.

Itt is, mint minden hasonló helyzetben, felmerül a történeti valóság és a források közti eltérés problémája. Sőt, a thrákok esetében a kérdés még bonyolultabb, mert a források a görög gondolkodásmód szerint tükrözik a tényeket. Más szóval a kutató kénytelen az ókori szöveget vagy a feltárt leletet „megtisztítani” a görög és modern értelmezők helytelen magyarázataitól, hogy a valósághoz eljuthasson.

A thrák törzsek történeti földrajza a Hekataiosztól Sztrabónig és Sztrabontól Ammianus Marcellinusig terjedő időszakból megmaradt feljegyzéseken alapszik. Az ókori szerzők tíz, sőt tizenhat évszázadot átfogó adatai – ha elfogadjuk, hogy az *Iliász*ban található legkorábbi információk a trójai háború előtti és alatti időre utalnak – rendszerezett csoportosításban kerültek fel Thrákia etnikai térképére. Így azonban statikus kép alakult ki, amely nem tükrözte a változó valóságot. Egy-egy területet rendszerint annak a törzsi csoportnak nevével jelölték, amelyet a legerősebbnek tartottak. Ezért a múlt század német térképészeti iskolájának módszerét alaposan felül kell vizsgálni, mint ahogy mindent, amit Thrákia történeti földrajzáról írtak.

A felülvizsgálatot annak a helynek a körülhatárolásával kell kezdeni, ahonnan a Thrákia és a thrákok kifejezés származik, mert ahogy az *Iliász* második énekéből kiderül, ez akkoriban csak egy nagyon körülhatárolt területre vonatkozott. Az i. e. 6. század végére ezt az elnevezést fokozatosan kiterjesztették a Dunától délre húzódó területnek és lakosainak etnikai és földrajzi meghatározására. Vitatják, hogy az a vidék, amelynek lakóit először illették a név görögösített változatával, a Helléspontosz partja-e, ahogy Homérosz írta, vagy a Sztrümón alsó szakasza, ahogy manapság több nyelvész is véli. Az i. e. első évezred első felében az ezen a néven megjelölt terület fokozatosan megnövekedett. A Homérosznál szereplő három törzsi névből – thrákok, kikonok, paionok – Hérodotosz korára már tizenkettő lett, a hellenisztikus geográfusok pedig már nyolcvanról írnak. A számszerű növekedésnek az az oka, hogy a nagy thrák törzsszervezetek politikai hatalma lehanyatlott, és idővel sok kis helyi központ alakult ki.

A görög írók által használt etnonimák* valószínűleg egy-egy jelentékeny politikai, katonai és vallási hatalommal rendelkező nemzetség, család nevéből származtak. Hérodotosz például azt írja, hogy a besszoszok a szatrák egyik nemzetségehez tartoztak, és ők örködték Dionüszosz rhodopéi szentélyén. Világos, hogy a „szatrai” elnevezés, amely Hérodotosz után többé nem fordul elő, egy jelentős politikai hatalommal rendelkező, de már kihalt nemzetség nevéből vált kiterjedtebb csoport általános elnevezésévé. Hérodotosz szerint a „besszosz” név eredetileg a törzsből később kiemelkedő egyik nemzetségre vonatkozott. Vallási és politikai okokból így nevezték azután a Rila és a Rhodopé hegység lakosait. A besszoszok csak az i. e. 2. században érték el hatalmuk tetőpontját, amint ezt numizmatikai leletek és feliratok is megerősítik.

Délnyugat-Thrákiából a thrák törzsek számos, az i. e. 6. század végéről és az 5. század elejéről származó pénze került elő. Ez volt az az időszak, amelyben a thrák etnonimák száma a forrásokban jelentős mértékben megnőtt. Néhány pénzen az édónok királyának, Getasznak a neve szerepel. Ismeretes, hogy a geta törzsnév előfordult Északkelet-Thrákiában; a „Getasz” feliratokat a geták feltételezett délnyugati inváziójával és a nagy hatalmú édón törzs leigázásával magyarázták. Később e pénzeket hamisítványoknak tekintették. De a pénzek eredetiek, és a probléma még mindig megoldásra vár. Meggyőződésünk, hogy az édón pénzeken szereplő Getasz név nem a távoli idők kódébe vesző geta támadással, hanem azzal magyarázható, hogy eredetileg éppen úgy thrák királynév volt, mint például a Térész, Szitalkész vagy Kotüsz név. A név királyi eredete, ha csak közvetve is, azt bizonyítja, hogy a geták egy család volt, amely Északkelet-Thrákiában uralkodott: tulajdonképpen Zalmoxisz istenkirály családja.

A fentieket egy az i. e. 3. századból származó meszémbriai (Neszabar) felirat is megerősíti. Eszerint a város számos kiváltságot biztosított Szadalsz thrák uralkodó számára, és a szöveg felsorolja őseit is, törzse nevé-

nek említése nélkül. A kereskedelmi és politikai privilégiumokat valójában a dinasztíának és nem a törzsnek adományozták.

Thrákia olyan nagy és kis felségterületekből állt, amelyeket ma már a térképen pontosan feltüntethetünk. Az írásos források és a régészeti leletek világosan jelzik ezeket a területeket. Nyugatról keletre haladva az északi részen három ilyen territórium létezett; a Morava és az Iszkar közötti vidéket a történelmi időkben a triballoszok lakták; a mai Észak-Bulgária középső részét a források a moiszoszok országaként (Moesia) említik; az Al-Duna vidékét pedig a források mint a geták felségterületét és államát írják le. A rómaiakat megelőző időben e területek minden kétséget kizáróan politikai, etnikai és kulturális kapcsolatban állottak a déli területekkel.

A dél-bulgáriai felségterületek némelyike a mai bolgár országhatárokon is átnyúlt. Magukba foglalták 1. a Vardar, a Sztruma és a Meszta közti tájegységet, 2. a Meszta és a Marica közti földeket és 3. a Maricától keletre fekvő zónát, amely szoros kapcsolatban állt a kisázsiai thrák diaszpórával.

A topográfiai kutatások most határolják körül a kisebb törzsi szállásterületeket. A legújabb kutatások megállapítják, hogy ezek a kis területek földrajzi és gazdasági egységek voltak, települések rendszere kultuszhelyekkel és gazdasági központokkal; mindegyik szoros kapcsolatban állt a szomszédos vidékekkel. Politikai értelemben törzsszövetségek nagyobb kiterjedésű felségterületéhez tartoztak, Thrákia etnikai és demográfiai térképének részét alkották.

Thrákia különböző felségterületein a politikai hatalmat egy-egy család vagy dinasztia tartotta kézben, amelynek világnézete és hiedelme nem választható el az alattvalók vallásától vagy kultuszaitól.

Mi volt ez a vallás, és milyenek voltak a kialakult kultuszok? A válasz nem könnyű, mivel Hérodotosz és valamennyi többi görög író a thrák vallást csak a görög világ prizmáján keresztül látta. A thrák vallást csupán akkor érthetjük meg, ha megvizsgáljuk az ország különböző vidékeire jellemző kultuszok lényegét. A kultuszok és a jelenleg ismert istennevek azt mutatják, hogy néha még kisebb tájegységeknek is helyi kultusz-

* *etnonima* – törzs- vagy népnév

hagyományaik és saját istenségeik voltak. A régészeti leletek, különösképpen a thrák kincseken ábrázolt jelenetek arra utalnak, hogy gyakran a helyi papkirályokat istenként tisztelték. Így vált lehetségessé, hogy papkirályok saját kultuszukat ápolják. Mindezek alapján az a véleményünk, hogy a római hódítást megelőző időszakban a thrákok nem szakítottak a vallásos és politikai élet korábbi hagyományaival – amint azt a thrák lovasistent, azaz héróoszt ábrázoló fogadalmi táblák bizonyítják.

Vitathatatlan, hogy Thrákia társadalmi, politikai és vallásos szempontból egyaránt konzervatív. Az i. e. 6. és főleg az 5. századtól kezdve történelmi léte nagyon eltért a görögökétől. Thrákiában a történelmi fejlődés sok szempontból az i. e. második évezredi állapotnál rekedt meg. Az Agamemnón és Periklész közötti időszakban az előnyös fekvésű görög városok a rabszolgatartó rendszer központjai s egyben az európai civilizáció bölcsői lettek. Velük összehasonlítva Thrákia elmaradottnak látszik.

A kérdés tehát az, hogy valóban megállt-e a thrák fejlődés, avagy csak az említett összehasonlítás alapján gondoljuk ezt.

Az ókori világ államaiban a fejlődés egymást követő fokozatok keretében játszódott le; a társadalmi viszonyokban végbemenő változások nem szükségszerűen vonták maguk után az élet más területeinek megváltozását. A rendelkezésünkre álló adatok szerint Thrákia nagy kiterjedésének és adottságainak megfelelő mértékben fejlődött – nem szabad ugyanis elfelejteni, hogy nem csupán Délkelet-Európa legnagyobb országa volt, hanem az antik világban is az egyik legnagyobb. Történelmi szempontból azonban lassabban fejlődött, mint a nála kisebb területű, előnyösebb tengeri kikötőkkel rendelkező városállamok. Ám az ókori rabszolgatartó társadalomra jellemző tendenciák itt is jelentkeztek – legalábbis embrionális állapotban. A terület némelyik részén a történelmi folyamat eljutott a klasszikus görög világot megelőző lépcsőfokra. De az az általános fejlődés, amelynek eredményeként Thrákia a római korban az ókori rabszolgatartó társadalom része lett, nem érintette az élet olyan fontos területeit, mint vallás, szokások és erkölcsök.

Alekszandar Fol

I. rész

ALEKSZANDAR FOL

Arany rátédísz: szfinx két állattesttel.
Pazardzsik, i. e. 5. század

I. fejezet

A THRÁK TÖRZSEK KIALAKULÁSA ÉS TÖRTÉNETI FÖLDRAJZA

A legtöbb tudós a délkelet-európai népek kialakulását a vándorlások elméletével magyarázza. Ezt az elméletet az indogermanisztika szakemberei indították útnak, és később sok nyelvész, az indoeurópai nyelvészet tudósai és a régészek is elfogadták. Létrejöttét az indokolta, hogy az indoeurópai nyelvek írásos emlékei meglehetősen későn jelennek meg, és hogy a régészeti feltárások során ugyanannak a településnek, amely különböző időszakokban lakott volt, a történetében törések mutatkoztak. Feltételezik, hogy az indoeurópai eredetű bevándorlók több hullámban érkeztek. Két ilyen hullámnak: az i. e. második évezred elején, ill. a végén különösen nagy jelentőséget tulajdonítottak. Ezek az észak felől bevándorlók elárastották Délkelet-Európát, azaz Görögországot és Thrákiát.

Az utóbbi időben néhány tudós az előbbivel ellentétes elmélet híve, az őslakosság megszakítás nélküli fejlődését vallja.

Valójában egyik elmélet sem fogadható el a délkelet-európai népek kialakulásának egyedüli magyarázatként. Mindkettő a folyamat egy-egy oldalát tükrözi, saját szempontját tekintve egyedül érvényesnek. De egy-egy terület fejlődését nemcsak hogy nem akadályozza, hanem gazdagítja is a bevándorlók megjelenése és a törzsek közötti mozgás, ami a népcsoportok konszolidációját és a gazdasági-társadalmi rendszer megerősödését vonja maga után. A megszilárdulás igen jelentős a görög föld úgynevezett „sötét évszázadaiban” – és a thrák fejlődés még „sötétebb” korában. Az egyiptomi forrásokban „tengeri népeknek” nevezett csoportok vettek részt abban a második nagy népvándorlásban, amely égei vándorlás néven ismeretes. Következményeként széthullottak a

bronzkor nagy birodalmai, s kezdetét vette Thrákia és Délkelet-Európa gazdasági és településrendszerének messzemenő átalakulása és újraszerveződése.

A vas használatának bevezetése tette szükségessé a gazdasági és településrendszer újraszervezését. A változtatás mind a bennszülött lakosság, mind az újonnan érkezettek számára egyidőben vált szükségessé. Új településhelyeket kellett keresni, és az érclelőhelyeket új úthálózattal összekötni; az intenzívebb termelés szűzföldek feltörését és megművelését tette szükségessé.

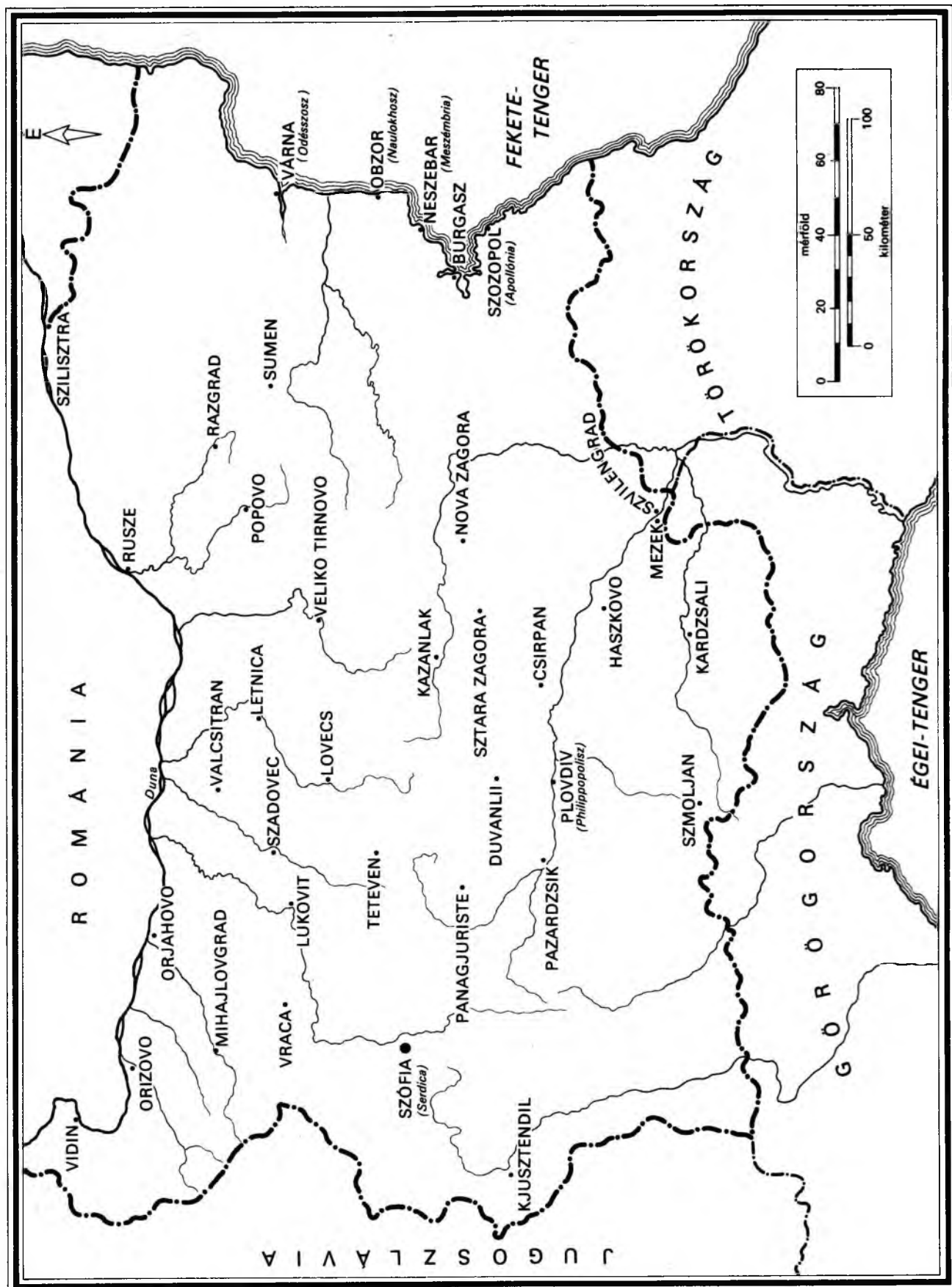
A majdani Thrákia határai között kialakult újkőkori civilizáció magas színvonalon állt. A települések alaprajza rendszerint négyszögletes volt, ezeken belül a lakónegyedek is négyszögletes alaprajzúak. A jól megtervezett települések, amelyek közül némelyik földsáncokból és cölöpkerítésből álló erődítményrendszerrel is rendelkezett, a szépen díszített fazekasmunkák, a gondosan mintázott idolk és különösen a neolitikum végéről származó rendkívül gazdag leletanyag valamiféle katonai-politikai szervezetet sejtetnek, élén uralkodóházzal. Ez a feltevés az i. e. negyedik évezred végéről származó várnai fejedelmi temetkezések feltárása után csak tovább erősödött.

A bronzkor elején a termelők főként az erejüket kifejező fegyverek és jobb minőségű szerszámok készítésére törekedtek.

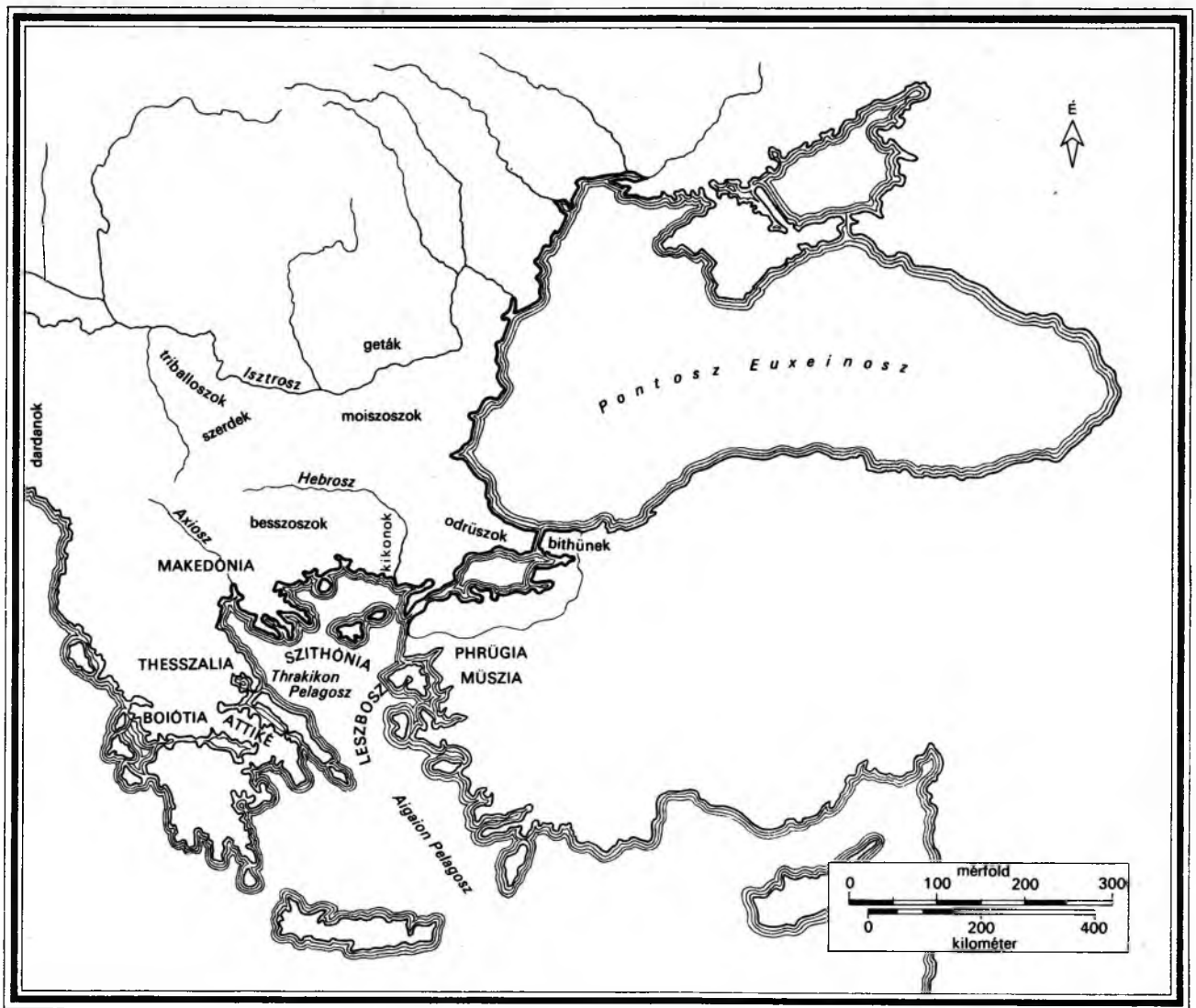
A lakosság etnikai összetételének átalakulására utal a temetkezési szokások megváltozása és a ló megjelenése. Az ókorban a tetem zsugorított vagy fekvő helyzetben való eltemetése, illetve elhamvasztása volt szokásos.

Az indoeurópai temetkezési szokások mindegyik típusát ismerték; ezek szoros kapcsolatban álltak a házi tűzhelynek mint a

Thrák települések a mai Bulgária területén

Thrák törzsek és települési területük

családi folytonosság jelképének és a föld meg a tűz egyesüléséből keletkező elemeknek a kultuszával. A késői görög mitológia azt mutatja, hogy a hamvasztás és az eltemetés kultikus szertartásai ugyanazt a jelentést hordozták. Az újszülöttet vagy a jelképes lán-gok közelébe, vagy a tűz mellé, a földre helyezték. Így az élet-halál köre bezárult. Ami azokat a temetkezéseket illeti, ahol a tetemet magzatszerűen, „zsugorított” póz-ban helyezték el, magától értetődik, hogy ez a szokás az élet ciklikus szemléletén alapul; az élet a Nagy Istenanyától származott, és a földre helyezés a hozzá való visszatérést je-lentette.

A sírokban talált lócsontvázak fontos bi-zonyítékai az ősi thrákiai föld lakossága

gyors megváltozásának, az északról érkező indoeurópaiak letelepülésének. A rendelkezünkre álló adatok szerint a lovat az i. e. harmadik évezredben, kb. 2500 táján a mai Szovjetunió déli területein törték be, tehát később, mint ahogy a rézkor és a bronzkor közötti feltételezett thrákiai lakosságcsere végbement. De az a feltételezés, hogy a háziasított ló egyetlen helyről származik, egyen-értékű azzal a hiedelemmel, hogy az ember szülőhelye csakis és kizárólag a Közel-Kelet lehetett.

Az i. e. második és első évezred között az életmód határozott megváltozását semmi sem bizonyítja. Éppen ellenkezőleg: a bronzkori munkaeszközök formáit a vaskorszakban is átvették, megőriztek néhány fegyver- és

Madár alakú agyagedény fehér berakásos díszítménnyel. Orszoja, i. e. 1600–1200 körül

Geometrikus díszítésű bronz övcsat. I. e. 8–7. század

Oltárlap Szeuthopoliszban

Kultikus rendeltetésű balták öntőformája a bronzkor végéről

Kultikus balta modern öntvénye az előző oldalon bemutatott öntőformából.
Díszítése a valcsitrani kincs kantharosának füleiére hasonlít

Fogadalmi dombormű a thrák lovassal. A ló alatt látható kígyóból arra lehet következtetni, hogy a hőst itt Plutónként ábrázolták

edénytípust, és némelyik díszítőmotívumot az i. e. első évezredben is alkalmazták. A települések alaprajza sem változott; a korábbi erődítményrendszert tovább tökéletesítették, és a még mindig használatban lévő úthálózatot a növekvő igényeknek megfelelően bővítették. Úgy véljük, hogy a thrák elnevezés alkalmazható a bronzkori lakosság jelölésére, tekintet nélkül arra, hogy a nép kialakulásának folyamata ezzel nem zárult le, és csak a Kisázsia-ba költöző bithünek valószínű és a kimmerek feltételezett északról délre

vonulásával az i. e. 7. század közepe körül ért véget. Meg kell azonban jegyeznünk, hogy ez után az időpont után is folytatódtak az etnikai mozgások és a hadjáratok. Így tehát lehetetlen az olyan kiterjedt népesség megszilárdulásának, mint amilyen Thrákia lakossága is volt, a pontos idejét rögzíteni.

A bronzkor végétől kezdve a fő törzsnemek felhasználhatók a törzsi csoportok viszonylagos azonosítására. Azért használjuk a „viszonylagos” szót, mert két bizonytalansági tényező befolyásolja az azonosítás kísérle-

teit. Az egyik az a közvetett út, ahogy egy adott elnevezés görög nyelvű közvetítő közege jóvoltából eljutott hozzánk. A második tényező az, hogy az uralkodók neve a nagy törzsek és számos helyi népcsoport megjelölésévé vált, tehát az egész általuk uralt területre alkalmazták. A nagy thrák államok az i. e. 3. században lehanyatlottak. Ezért, amíg Homérosznál és Hérodotosznál csak a lakosság „szilárd” csoportjainak népneveit találjuk, Sztrabón és a római írók jóvoltából igen nagyszámú thrák törzs nevét ismerjük.

Homérosz szerint a paionok még csak a Vardar alsó folyása mentén, Hérodotosz szerint viszont a Sztruma völgyében is éltek, Thuküdidész pedig már a Sztruma felső folyásánál tud róluk. A változásokat csak politikai okok magyarázhatják; a nagy paion államszövetség a bronzkor végén lehanyatlott. Az *Iliász* szerint több mint tizenöt paion törzsfő és ezek harcosai vettek részt a trójai háborúban. Akkor a legsűrűbben a Vardar és a Sztruma völgye közti területeket népesítették be, és e vidék lakói közvetítették dél és észak között mind az eszméket, mind az anyagi kultúra elemeit. Itt voltak a thrákiai geometrikus stílus nagy központjai, ezek virágkorukat az i. e. 6. és 3. évszázad között élték. Bizonyosra vehető, hogy ezen a termékeny vidéken a bronzkor vége felé mükénéi típusú államok jöttek létre, élükön királlyal, aki jelentős hatalommal rendelkezett. A paion törzs szétszóródásáról semmit sem tudunk. Ennek az az oka, hogy itt jött létre a makedón állam, amely természetesen minden más törzsi nevet kiszorított a forrásokból.

A paionok északi szomszédai a dardanok voltak, akiket mindig a műszekkel együtt említene. A műsz név először Homérosznál fordul elő; Sztrabón innen meríti; azt írja, hogy amikor Homérosz a műszekről szól, az európai és nem a kisázsiai műszekre gondol. Sztrabónnak voltak bizonyos ismeretei az európai műszekről, azaz moiszoszokról, akik Északnyugat-Thrákiában, a Duna és a Balkán hegység között éltek. Értesülései annak a Marcus Licinius Crassusnak a római tisztjaitól származtak, aki i. e. 29–28-ban legyőzte a moiszoszokat. Úgy vélik, hogy a csata a mai nyugat-bulgáriai Arcsar (az ősi Ratiaria) közelében folyt le. A Homérosz és Sztrabón közötti időben senki sem említette az európai

műszeket, kisázsiai jelenlétüket viszont földrajzi nevek és nyelvi szórványemlékek bizonyítják. Mindenesetre ez a nyelv a thrák nyelvcsoporthoz tartozott.

Hérodotosz arról számol be, hogy a műszek és a teukroszok Európából mentek Kisáziába. Ezt erősíti meg a kisázsiai vidékeken a műszek nagy száma. Meggyőződésünk szerint a műszek a klasszikus utat választották: a Vardar és a Sztruma vidékére a második vagy égei vándorlás során, az i. e. második évezred végén jutottak el. A bevándorlók nem játszhattak túl nagy szerepet, mivel ezt a nagy ősi törzset a Hérodotosz utáni szerzők nem ismerték. A triballoszokról viszont tudjuk, hogy Északnyugat-Bulgáriában éltek, s betörték a déli és keleti területekre, ahol valószínűleg egy ideig uralkodtak a többi népcsoporton. Emléküket egyes nevek még a római korban is megőrizték, de törzsi elnevezésük már alig volt ismeretes. A rómaiak először a moiszoszokra akadtak rá. Ezért két dunai provinciájukat elnevezték Moesiának.

Tudunk egy a Vardar és a Sztruma völgyei-ből Kisáziába irányuló vándorlásról is. A tudósok szerint még a trójai háború előtti phrügekről van szó. A későbbi Thrákiára vonatkozó irodalomban brüg néven szerepelnek. Nehezen képzelhető el, hogy egy ilyen nagy nép és jelentős katonai erő, amely a hettiták fővárosát, Hattusát (a mai Boghazköy) elfoglalta, hirtelen elhagyja lakóhelyét, és egy másikra vonuljon. Valószínűbb, hogy a brüg-phrüg elnevezés egy több törzsből álló, sajátos anyagi kultúrával rendelkező nagy csoportra vonatkozott.

Homérosz beszél a kikonokról, akik Maróneia körzetében, az Égei-tenger partja mentén, a Meszta és a Marica folyó alsó folyásánál éltek. Erről a törzsi csoportról sok szó esik a két eposzban, mivel a trójai háborúban katonai rátermettségről tett tanúbizonyságot. Homérosz a hellészpontoszi thrákokat és minden olyan környező népet megemlíti, amelyek a trójaiak szövetségesei voltak.

Szót kell ejtenünk a „thrákok” általánosított népnévről is, amely helyi törzsek görögösített formájú gyűjtőneve. Eredetileg ez olyan lokális elnevezés volt, amely fokozatosan az egész területen elterjedt, s végül gyűjtőnév lett. Több mint valószínű, hogy a görög eposz átvett és elgörögösített egy olyan

elnevezést, amely az Európát és Ázsiát elválasztó tengerszoros vidékéről származott, és később az egész terület lakosságának általános megjelölésévé vált. A szakirodalomban azt a nézetet is képviselik, hogy a kérdéses hely a Sztruma alsó folyása lehetett, ahonnan az *Iliász* tizedik énekében említett Rhészosz király származott; a trójaiak szövetségese volt, és értékes, nagyszerű fegyverzete felvette a versenyt az akhájokéval. Lehetséges, hogy az említett fejlődési folyamat a Sztruma alsó folyásától indult el, mivel ezen a területen már igen korán kapcsolatba lépett egymással a görög és a thrák világ. Rhészosz király a trójai háború alatti és utáni nagy hatalmú thrák törzsfőnökök idealizált képviselője. A görögök e király gazdagságát a Pangaion dús arany- és ezüstkincsével magyarázták. Az itteni nemesfémeket a görögök számára először az i. e. 6. században, Peiszisztratosz athéni türannosz idején termelték ki.

Thrákia etnikai térképe Homérosznál nem teljes, de a nagy fehér foltokba, különösen északon fokozatosan új törzsnevek kerültek. Az elnevezéseket az i. e. 6. század vége felé először logográfusok,* majd az ión geográfusok és Hérodotosz említik. Az új elnevezések a törzsi csoportok mozgásai során tűntek fel, amelyek új törzsek kialakulására vezettek. Ezek viszonylagos katonai és politikai fölénye magára vonta a görögök figyelmét. A geták először Északkelet-Thrákiában és túl a Dunán jelentek meg. Akkoriban, mikor görög gyarmatosítók telepedtek meg a Fekete-tenger nyugati partján, Hérodotoszhoz is eljutott a triballok megnövekedett erejének híre. Ezután Thuküdidész utalt rájuk, még ha csak közvetve is, mint az odrüszok méltó ellenfeleire.

Az odrüszokat is Hérodotosz említette meg először. Szerinte az Artiszkosz (valószínűleg az Arda folyó) partjait népesítették be. Délkelet-Thrákiában éltek, a Tundzsa, Arda és Marica folyók képezte háromszögben, közel Edirnéhez, és valószínűleg még ezen a vidéken is túl. Aligha kétséges, hogy az a nagy megalitkultúra, amelyet a Keleti-Szakar, a Rhodopé és Sztrandzsa hegység

dolmenjei és sziklasírhajai szemléltetnek, annak a törzsi csoportnak a régészeti hagyatéka, amelynek az i. e. 5. századtól kezdve az odrüszok adtak nevet.

A besszoszok neve is Hérodotosznál jelenik meg először. Amint az előző fejezetben már említettük, a szatrák törzsi csoportjához tartoztak, akik a Rila és a Rhodopé hegységben éltek. Úgy tűnik azonban, hogy a besszoszok uralkodóházának papkirályai Polübiosz koráig nem tudták uralmukat az egész hegyvidék lakosságára kiterjeszteni, bár a Dionüszosz-kultusz rhodopéi szentélyének ők voltak az őrzői. Ezt a szentélyt még nem találták meg. Thuküdidésztől Tacitusig e hegyi nép legelterjedtebb neve a dioszok volt.

Az új törzsnevek néhány uralkodócsalád politikai felemelkedésével és azzal a megnövekedett ismeretanyaggal magyarázhatók, amelyre a görögök a thrák tengerpart gyarmatosítása után tettek szert. Az új törzsnevek megjelenése szorosan összefügg néhány régebbinek az eltűnésével, de ez nem jelenti az ország etnikai összetételének változását. A paionok neve továbbra is fennmaradt, de az a terület, amelyre politikai és katonai ellenőrzésük kiterjedt, összeszűkülött, határa északra tolódott, előbb a Vardar völgyéig, majd a Sztruma mellékére. Az ok a Vardar alsó szakaszán élő makedónok és több más délnyugat-thrákiai uralkodócsalád előretérése volt. A szatrák neve is eltűnt.

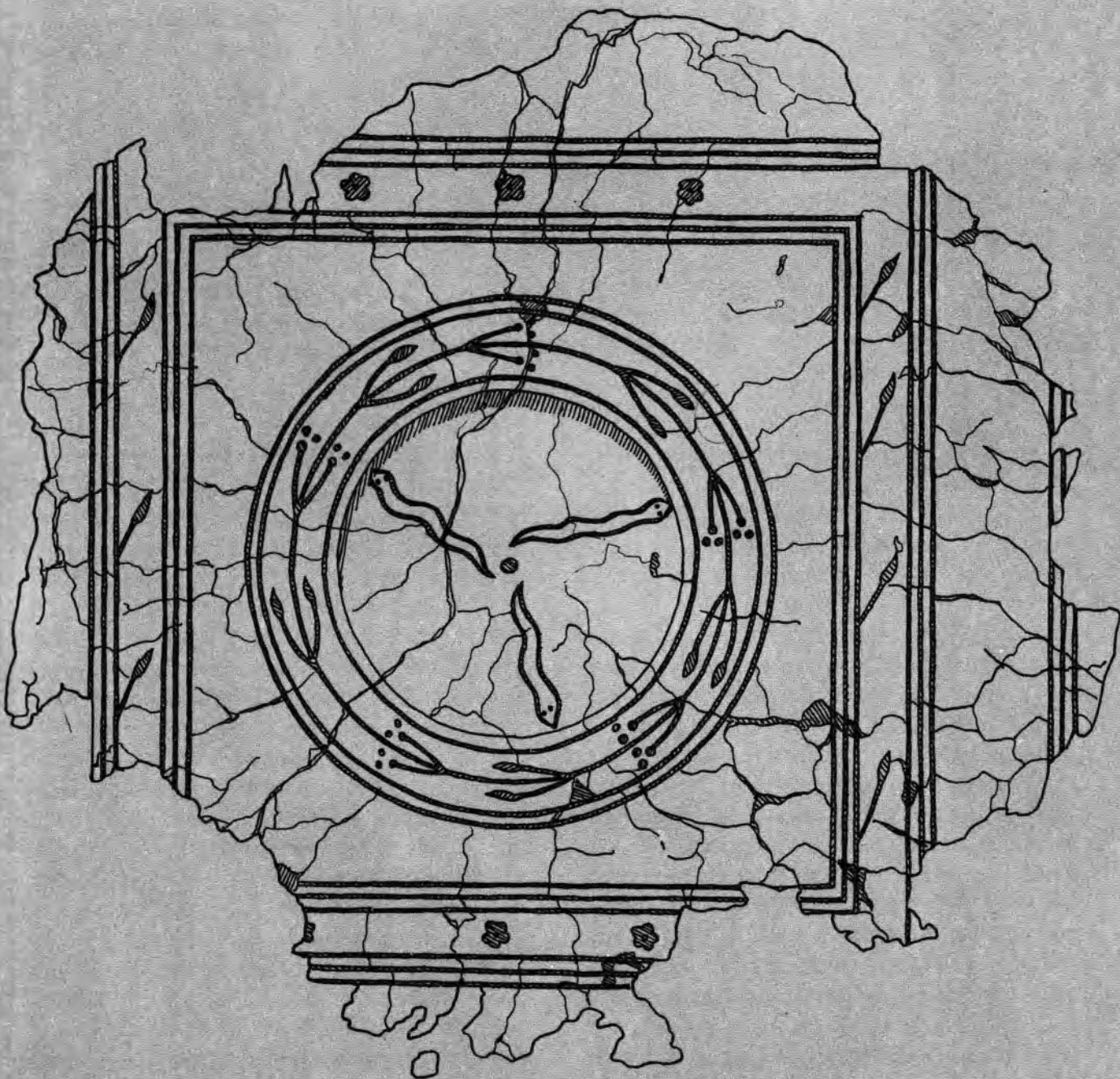
Xenophón szerint a Sztrandzsa déli lejtőin, majdnem Büzantionig a thünek laktak. Hérodotosz arról tájékoztat, hogy a Sztruma mentén élő bithünek Kisázsiaába költöztek, s róluuk nevezték el azt a vidéket, ahol megtelepedtek; itt thrák szatrapia jött létre, később pedig hellenisztikus típusú független thrák királyság. Más adatok szerint viszont a thünek és a bithünek Kisáziában a Fekete-tenger déli partjain, az Izmiti-öböl közelében éltek. A thünek laktak közelebb Európához, a bithünek keletebbre telepedtek le. Kérdés, hogy ez a Hérodotosznak ellentmondó információ nem ad-e pontosabb képet a helyzetről, amely egyébként hasonló a Kisáziából Európába vándorló műszekéhez. Más szóval, miért volna lehetetlen, hogy néhány törzsi csoport, átkelve a Hellészpontoszon, Ázsiából Európába vándorolt, és megtelepedett a legközelebbi termékeny vidékeken? Ha a

* logográfusok – a legrégebbi görög történetírók, akik a néphagyományt foglalták össze

thün elnevezés Hérodotosz és Thuküdidész idején használatos volt ezen a területen, és ha az odrüszok az államalapító Térész uralkodása idején hódították meg őket, lehetetlen, hogy törzsi nevüket ez a két író ne említette volna. Ez az eset valóban hasonlít a műszekére, mivel furcsa lenne azt feltéte-

lezni, hogy valamelyik törzsi csoport Kis-ázsiaiban új nevet kapjon, hacsak ennek a megjelölésnek nincsenek ott már mélyre nyúló gyökerei. Így az a legvalószínűbb, hogy a Sztruma völgyétől keletre, Kisázsia északnyugati vidékére vándorló törzsi csoportoknak olyan nevet adtak, amely a kis-

Egy szeuthopoliszi tűzoltár rajza. A díszítés – kígyók és borostyán – a vracai lábvért díszítésére emlékeztet. Az oltárt feltehetően az Istenanyának szentelték: ő volt a házi tűzhely védelmezője

III. Szeuthész (i. e. 324–311) szeuthopoliszi palotájának alapfalai. Ma mesterséges tó fedí

ázsiai thrák nyelvből származott, és viselői révén politikai szempontból már ismeretes volt. Így még ha a thünek nem Kisázsziából kerültek is Büzantion környékére, a használatban levő thrák törzsnév bizonyára az egész környező lakosságra vonatkozott, amely etnikai szempontból közeli rokonságban állt velük. Ez a népesség pedig az európai parton élő thrákokból állt.

A thrák törzsek történeti földrajza az i. e. második évezred vége és a 6. század között nagy változásokon ment át. Az etnikai térkép az i. e. 5. és 4. században viszonylag állandósult, egészen a hellenisztikus válság kezdetéig és a kelta betörésig. Úgy érezzük, hogy az egész terület forrongó vulkánhoz hasonlított: állandóvá vált a demográfiai mozgás, jelentős embertömegek vándoroltak. Ugyanakkor ne becsüljük túl ezt a folyamatot. Több ókori író említi, hogy az i. e. 7. században a kimmerek a Fekete-tenger nyugati partjai mentén átvonultak Thrákián, és betörték Ázsiába. Ugyanezek a szerzők azt állítják, hogy jelentős hatást gyakoroltak

Thrákia kultúrájára, s számos törzs követte őket, mint például a trérek. A sok példa közül a fentit csak annak szemléltetésére idéztük, hogy miként becsülték túl a thrákiai vándorlások folyamatát és szerepét. Thuküdidész tudósítása alapján a trérek a Szófia-medencében lakhattak, de a későbbi irodalom már nem beszél róluk. S ma a késő hellenisztikus szerzők adata, amely a kimmerekkel kapcsolatban emlegeti őket, azért nem bizonyító erejű, mivel a kérdéses korszak óta nyolc évszázad telt el. Másrészt a kimmerek származása bizonytalan, civilizációjukat pedig nem lehet világosan elkülöníteni a szkítákétól. Mindenesetre a Fekete-tenger vidéki törzsi csoportok az i. e. 7. században nem az északi és északnyugati part mentén – amelynek egyik szakaszát Geta-sivatagnak nevezték – törtek be Kisázsziába, hanem Kolkhiszon át a Fekete-tenger keleti partjára.

Az odrüsz állam lehanyatlása után a thrák törzsek lokalizálása bonyolult problémát jelent. I. e. 341-ben Makedón Fülöp megtörte Kerszobleptész király ellenállását, s bár az

odrűszok királyi háza továbbra is uralmon maradt, felségterületei már csak a Tundzsa felső szakaszáig terjedtek. Itt az odrűsz dinasztia hatalma ismét megszilárdult, és III. Szeuthész megalapíthatta fővárosát, Szeuthopoliszt a mai Kazanlak közelében. A források szerint más dinasztiák is megerősödtek, és kisebb „államokat” alapítottak. A politikai decentralizáció Makedón Fülöp halála után is folytatódott. Noha Nagy Sándor érvényesítette befolyását Thrákiában, a terület nem került makedón uralom alá; mindössze helyőrségeket tartottak fenn három vagy négy helyen. A makedón jelenlét, Lüszimakhosz thrákiai hadjáratai az i. e. 4. század végén és a 3. elején és a Thrákiát is érintő kelta invázió elősegítették a decentralizációt.

A hellenisztikus típusú sztratégiák (katonai-közigazgatási körzetek) létrejötté egyre jobban elmosta a törzsi határokat. Az idősebb Plinius azt írja, hogy a késő hellenisztikus korban ötven sztratégia volt ezen a területen. Ez a számadat valószínűleg az i. e. utolsó, főként azonban az i. sz. első évszázadra vonatkozik, amikor a római hódítás után az új urak növelték a sztratégiák és sztratégoszok számát, hogy minél több thrák arisztokrata felett szerezzék meg az uralmat. A feliratokból harminchárom thrákiai sztratégia nevét ismerjük.

Klaudiosz Ptolemaiosz szerint az i. sz. 2. században 14 thrák sztratégia állt fenn. A tudósok azzal magyarázzák a Ptolemaiosz és Plinius adatai közti különbséget, hogy miután a rómaiak megerősítették hatalmukat, 14-re csökkentették a sztratégiák számát, az i. sz. 2. század első felében, Hadrianus idején pedig teljesen felszámolták őket, s helyettük a városi és falusi körzetek római katonai-közigazgatási egységeit vezették be.

Klaudiosz Ptolemaiosz sztratégiatérképén három nyugatról keletre húzódó párhuzamos övezet látható, amely magába foglalja a Duna és a Balkán hegység közti területet, Közép-Thrákiát a Marica völgye mentén a Burgaszi-öböl és az Égei-tenger partvidékét a hozzá tartozó hátszággal. A sztratégiák lettek a későbbi etnikai és politikai fejlődés alapjai. Észak-Thrákia legnyugatibb sztratégiája Szerdiké volt, s középponti részét a Szófia-medence alkotta, vagyis a triballo-szok régi területe. A következő sztratégia,

Uszdiésziké a mai Észak-Bulgária középső vidékét foglalta el. Itt a hellenisztikus korból származó jelentős királyi kincseket találtak.

Ptolemaiosz szerint Szelétiké középpontja a későbbi római város, Marcianopolis közelében, a Devnja partján, a mai Várna körzetében volt. Valamivel később, egy felirat szerint Szelétikétől északra jött létre Rhusziké sztratégia; középpontja a későbbi Abritus, a mai Razgrad lehetett. A két sztratégia a geták törzsi, katonai és politikai központjainak felelt meg; az egyik délen terült el, közelebb a Balkán hegységhez, amint erről az ásatások tanúskodnak, a másik valamivel északabbra, nem messze a Dunától. Nem nagyon lehetett más a helyzet Dél-Thrákiában sem, a Balkán hegység és az Égei-tenger között, bár néhány sztratégia nem teljesen azonosítható a régi törzsi katonai-politikai központokkal.

Ptolemaiosz térképe megmutatja a „természetes” középpontokat a törzsi csoportok szálláshelyén; e törzsi területek olyan kisebb körzeteket foglaltak magukba, amelyek a katonai, politikai és állami élet centrumai lehetek. Ezek az Iszkar és a Sztruma mentén, a Meszta mentén, a Tundzsa és a Marica mentén, a Balkán hegységtől északra, a Fekete-tenger partján a geták földjén és délre a Balkán hegységtől, a Burgaszi-öböl és a Márvány-tenger között helyezkedtek el.

A ptolemaioszi beosztás azt a gondolatot hangsúlyozza, hogy Thrákia függőleges övezetekre oszlott. A legkeletibb közülük a Fekete-tenger nyugati partján feküdt: a Márvány-tengertől Apollóniáig húzódott, át a Sztrandzsa hegységen, és Apollóniától a Balkán-hegység keleti részén keresztül a Duna alsó folyásáig. A második függőleges övezet a Marica–Tundzsa összefolyásánál kezdődik, Kabülétől (a mai Jambol mellett) északnyugatra keresztezi a Balkán hegységet a Vratnik- és a Tvardicai-hágón át a Jantra völgyéig, ahol eléri a Dunát. A harmadik zóna a Sztruma és a Meszta mentén halad, és ugyancsak eléri a Dunát az Iszkar völgye mentén. A legnyugatibb övezet a Sztruma és a Vardar völgye mentén húzódik.

Így olyan térképet nyertünk, amelyet szélességi és hosszúsági körök tagolnak; ezek a vonalak egyben a thrák törzsi területek fő közlekedési útjai is voltak, amelyek mentén jelentős történelmi események játszódtak le.

II. fejezet

A THRÁKOK TÁRSADALMI ÉS POLITIKAI TÖRTÉNETE

A Kárpátok és az Égei-tenger között élő törzsi csoportok térképe alapján megkísérelhetjük a thrákiai népesség demográfiai összetételének megállapítását.

Természetes, hogy ilyen távoli korszakban a lakosság számát még csak felbecsülni sem lehet. Kísérletet tettek a római kor népességének felmérésére: a becslések statisztikai szempontból feldolgozott epigráfiai* anyagra és az olyan városok, mint Róma vagy Konstantinápoly, beépített és lakott területeinek vizsgálatára támaszkodtak. Ezek a kísérletek is azt bizonyították, hogy az ókor demográfiai mérlegének elkészítése szinte lehetetlen. Néhány következtetés némi valószínűséggel mégis levonható.

A thrák diaszpórára vonatkozó hellenisztikus adatok többé-kevésbé megbízhatók; közülük is leginkább az egyiptomiak: a papiuszok alapján összeállítható a telepések névlistája. Más olyan források, amelyek jól tájékoztatnak minket, a római korból származó feliratok, különösen azok, amelyek a Severusok idejéből maradtak fenn. Mindkét esetben a személyek hozzávetőleges számát tartalmazó listákról van szó. Ezekben Egyiptomra vonatkoztatva körülbelül ötszáz thrák név található (az i. e. 4. századtól az i. sz. 4. századig), a római birodalom nyugati részén pedig ezer fő (az i. sz. 1. és 3. század között). Bár ezek a számok nem mondanak túl sokat, a fenti két területen segítségünkre lehetnek a thrák telepések és az egyéb lakosság számárányának megállapításában. A vizsgálatok azt mutatják, hogy ez az arány viszonylag állandó. Az ilyenfajta kutatás természetesen nagyon fontos a görög–római Egyiptom és a

római birodalom nyugati provinciáinak demográfiai és társadalomszerkezeti analízise szempontjából, de Thrákiára vonatkoztatva is jelentős, mivel a római feliratok minden katona születési helyét, néha még törzsének nevét is feltüntetik, és így jelzik az illető közelebbi hovatarozását. A születési helyet feltüntető feliratok segítenek a különböző vidékekről besorozottak számarányának megállapításában. Ebből megrajzolhatjuk a római kor legalább hozzávetőleges népsűrűségi térképét.

A római hódítás előtti időkből statisztikailag értékelhető epigráfiai anyag nem áll rendelkezésünkre. A bronzkor utolsó évszázadairól igen kevés biztosnak tekinthető tény állapítható meg, függetlenül attól, hogy lehetséges a települések lokalizálása. A települési térkép megmutatja, melyek voltak a szívesebben lakott vidékek. A népsűrűség megállapítása viszont azért nehéz, mivel nem tudjuk, hányan laktak egy-egy ilyen történelem előtti településen. A helyzet valamivel kedvezőbb az i. e. első évezredben, mivel Thuküdidész és Sztrabón feljegyeztek néhány számadatot, és Hérodotosz is arról tájékoztat, hogy a thrák igen nagyszámú nép.

Hérodotosz szerint az indiaiak után a thrák nép a legnagyobb az egész világon. Megállapítását Thuküdidész visszautasítja, és az ő tényközlése a megbízhatóbb. Azt írja, hogy a szkíta lovasság sokkal nagyobb a thráknál. Hérodotosz megállapítása a Fekete-tenger nyugati partján élő ión gyarmatosítóknak és az Égei-tenger thrák partvidékén lakó görög telepéseknek a becslésén alapszik: a görögök, amikor először kerültek kapcsolatba a thrákokkal, elámultak a népes törzseken, mivel a korlátozott lélekszámú görög poliszokkal hasonlították össze őket.

* *epigráfia* – felirattan, az ókori feliratokkal foglalkozó történeti segédtudomány

Thuküdidész szerint Szitalkész, az odrüsz állam legnagyobb uralkodója 150 000 harcost állított ki Makedónia ellen. A hadsereg mindazoknak a törzseknek a fegyverfogható férfiai magába foglalta, amelyek a Dunától délre és délkeletre éltek. A számadatban nincsenek benne a Sztruma és a Vardar völgyében élő törzsek és a Dunától északra élő népesség sem.

Bebizonyított ténynek tekintik, hogy az ókorban egy 150 000-es hadsereget 600 000 főnyi népességből lehetett kiállítani. A 600 000-es létszámot nyilvánvalóan meg kell emelni, mivel a fent említett területeken élő törzsek nem szerepelnek benne. Így a népesség valószínűleg 800 000 és egymillió között lehetett.

Ötszáz évvel Thuküdidész után Sztrabón azt állítja, hogy a geták 200 000-es hadsereget tudnak kiállítani. Ez azt jelenti, hogy az északkelet-thrákiaiak a Duna és a Kárpátok között élő törzsekkel együtt kb. 800 000 főt számláltak.

Nem az a fontos, hogy a Kárpátok és az Égei-tenger közötti lakosság teljes létszámát megállapítsuk; sokkal lényegesebb ennél az a kérdés, hogy a népesség hogyan oszlott meg az egyes vidékek között. A római hódítást megelőző korok adatai nagyjából egyeznek a római korból származó információkkal, s főleg a legiókban és a segédcsoportokban szolgálatot teljesítő thrák férfiak listái jelennek nagy segítséget. Ezek a listák, ha kiegészítjük őket a klasszikus és a hellenisztikus kor szerzőinek közléseivel, világos képet adnak.

Feltételezhető, hogy a legsűrűbben a déli részeket lakták. Az írott források is ezt erősítik meg. Az is joggal feltételezhető, hogy a korai vaskorban, a gazdasági élet újjászerveződésekor az itt élő törzsi csoportok játszották a legnagyobb szerepet.

Felmerül a thrák jelenlét kérdése az Égei-tenger szigetein és magában Görögországban is; következtetéseink görög forrásokra, régészeti leletekre, törzsnév-, helynév- és személynév-anyagra támaszkodnak. Így például igen valószínű, hogy a thrák névadási rendszer néhány eleme visszavezethető a műkenéi lineáris B táblákig. Feltételezték, hogy ilyen nevek voltak az „odrüsz” és a „thün” vagy olyan, mint például „Pittakosz”. Úgy tűnik, hogy Délosz szigetének földrajzi ne-

veiben sok a thrák eredetű elem. Még bizonyosabb a forrásokban is említett thrák jelenlét Naxosz, Thaszosz és Szamothraké szigetén. Utoljára, de nem utolsósorban: Diodórosz elkészítette az Égei-tengeren uralkodó népek listáját, és a thrákokat harmadikként említette, abban a korszakban, amely megelőzte a gyarmatosítást vagy talán közvetlenül a trójai háború után következett. Ebben a tárgykörben Thuküdidésznek a közép-görögországi phókiszi thrákokra vonatkozó adata a legérdekesebb.

A thrák törzsek társadalmi szervezetét sokan megoldott problémának tekintik. Mégis a különböző források pontos interpretációját illetően kérdések merülnek fel.

A római kort megelőző thrák közösségi formákról eltér a tudósok véleménye. Némelyek úgy vélik, hogy a nemzeti közösségről a szomszédsági földközösségre, azaz a faluközösségre való áttérés a római hódítás előestéjén ment végbe. Ezt az elméletet Horatius egyetlen adata támogatja, amely szerint a geta törzsnél évenként újra felosztották a földeket. Ebből arra következtettek, hogy a régi nemzeti szervezeti egész Thrákiában megmaradt, és csak a római közigazgatás változtatott ezen az i. sz. 1. században. Mások szerint az átmenet sokkal korábban zajlott le, a vas bevezetését követő gazdasági újrászerveződés korában.

A más mediterrán területeken végbement kulturális fejlődés fokozatai az ősi Thrákiában is megvoltak. Három nagy, egymást követő kultúrfokot különböztethetünk meg. Az első a neolitikum, amely az i. e. negyedik évezred végén élte virágkorát; ezt a bronzkor civilizációja követte, amelynek lehatárolása az i. e. második évezred végére tehető; végül pedig a vaskor kultúrája következett.

Aligha valószínű, hogy a három fázis mindegyikében különbözött volna a társadalmi szervezet. Éppen az ellenkezője a valószínűbb, mivel az adatok – vagy legalábbis értelmezésük – nem utalnak a társadalmi viszonyok lényeges változására a neolitikum, a bronz- és a vaskor között.

Figyelmünk elsősorban a nemzeti közösségi kö-

zösszre irányul; a tudomány régóta ezt tekint a kezdetleges társadalmi struktúra magvának. De ha egy települést szemügyre veszünk, nem tudjuk megmondani, egyetlen nemzetsége volt-e, vagy többé, amelyek magasabb típusú társadalmi szerkezetet alkotva éltek ott. Írott forrásokból ismeretes, hogy ilyen egységek – phatriák – léteztek Görögországban és Itáliában. Thrákiai adataink viszont nincsenek. Feltehetően a nemzetség mennyiségi mutatója a helyi feltételeknek megfelelően változhatott, hiszen az egész felségterület olyan kisebb vidékekre tagolódott, amelyek pontosan meghatározott, nagy kulturális és demográfiai övezetekhez tartoztak.

A nemzetségi közösség szelektív rendszer mind tagjainak vérségi, mind társadalmi kapcsolatai révén. Régebben úgy vélték, hogy a nemzetségi közösség szociális szempontból homogén képződmény volt. A késői görög és a korai római irodalom, amelynek egyébként a nemzetségek igen részletes leírását köszönhetjük, ugyancsak ezt a véleményt támogatja. Az ókori szerzők által keltezt benyomás azonban félrevezető; beszámolójuk inkább moralizáló hajlamukon, mint személyes megfigyeléseken vagy hiteles forrásokon alapszik. Ezért az a meglehetősen leegyszerűsített vélemény, hogy a nemzetség az egyenlők közössége – amelyben az egyenlőséget minden eszközzel igyekeztek fenntartani, beleértve a földek évenkénti újrafelosztását –, ma már elfogadhatatlan.

Éppen ellenkezőleg: a thrákoknál is végbement a társadalmi differenciálódás folyamata. Úgy tűnik, hogy a három nagy korszakban ez jellemezte a fejlődést, és feltételezhető, hogy a társadalmi rétegződés a vas korban érkezett el a csúcspontig. Ezt a következtetést a neolitikum és a bronzkor régészeti leleteiből és az utóbbira vonatkozó írásos emlékekből vonhatjuk le.

Az a társadalmi differenciálódás, amelyről az imént szóltunk, természetesen nagyon leegyszerűsített, és csak a két, társadalmi szempontból antagonisztikus tényezőre utal. Kialakult az arisztokrácia, amely a nemzetségfőkből és közvetlen családtagjaikból állt. Az ő irányításuk alatt érték el a thrákok azokat a nagyszerű eredményeket, amelyek-

ről az újkőkör végéről és a bronzkorból származó régészeti leletek tanúskodnak. Minél gazdagabb a feltárt anyag, annál világosabb az arisztokratákat a közösség egyszerű tagjaitól elválasztó távolság.

Az a meghatározhatatlan nagyságú zárt közösség, amely minden kis területen kialakult, kedvező anyagi feltételek esetén eljuthatott a gazdasági fejlődésnek arra a meglehetősen magas fokára, amely a családi arisztokrácia uralta katonai-politikai szervezet kialakulásához vezetett.

A vas bevezetésével járó változások fokozatosan átalakították a nemzetségi közösség zárt rendszerét. Ez a folyamat természetesen összefüggött a törzsi csoportok vándorlásával.

A változások ugyan már valamivel korábban elkezdődtek, de éppen ebben látható az a folyamatosság, amelyet hangsúlyozni szeretnénk.

A vaskorszakban (kb. i. e. 1000-től) Thrákia legsűrűbben lakott részein jelentős számú, katonai szempontból védtelen település jött létre. Némelyik igen sokáig, egészen a római időkig fennmaradt. Úgy tűnik, hogy a fejlett úthálózat nemcsak a kisebb körzeteket kötötte össze, hanem a környező területeket is. Így mód nyílt az aktív gazdasági élet kifejlődésére. Az i. e. első évezred közepétől kezdve a települések városiasodtak; érezhetővé vált a kora hellenisztikus kor legfejlettebb központjainak hatása. De ezeknek a városias jellegű településeknek a társadalmi szerkezete továbbra is közösségi jellegű maradt. Nézzük például Szeuthopoliszt, az egyetlen eddig feltárt várost, amelyet a szakemberek szerint III. Szeuthész, az odrüsz uralkodó Hippodamosz várostervezési elvei alapján építtetett. Ez Thrákia egyik legfejlettebb vidékén, a Tundzsa partján feküdt. Tipikus közösség volt. Uralkodója, aki valószínűleg király lehetett, az arisztokraták lakónegyedeitől elkülönülve, a fellegvárban élt. Az előkelőségek házai a városfalakon belül álltak, a közösség többi tagjának a lakóhelye pedig azokon kívül.

A thrák társadalom szempontjából fontos tény, hogy kialakult egy olyan szervezet, amely lehetővé tette az egyszerűbb termelési formákból a komplikáltabbakba való áttérést. Lehet, hogy ilyen körülmények között

az anyagi javak termelőinek soraiban Thrákiában is feltűntek a rabszolgák, bár a görög világgal és Rómával összehasonlítva elenyésző számban. Mindenesetre lényeges az, hogy azok, akik az anyagi javak termelésében részt vettek, végül rabszolgasorba süllyedtek. Az arisztokrácia arra kényszerítette őket, hogy vagy tizedet fizessenek, vagy ingyen munkát végezzenek, esetleg az előkelőségek rezidenciáján szolgáljanak.

Azok a klasszikus és hellenisztikus korból származó leírások, amelyek a thrákokat mutatják be, eleven képet festenek életükről. A thrák társadalomban az arisztokráciáé volt a vezető szerep. Gazdagon díszített, súlyos támadó- és védőfegyverzetet viseltek – ilyenek az ásatások során elő is kerültek –, tüzes lovakon jártak.

A görög írók szerint a thrák királyok életük nagy részét a csatamezőn töltötték, mivel társadalmi kiváltságaikat katonai erejükkel kellett megvédeniük. Gazdagságukat növelték mind az alattvalóiktól megkövetelt szolgáltatások, mind a szomszédok ellen viselt háborúk. A thrák törzsi arisztokrácia életformájához hozzátartozott a zsákmányolás.

A thrák élet nagyon kevésbé hasonlított a klasszikus görög poliszokéira. Ez az élet ekkor már bizonyos fokig anakronisztikus. A görög világ túlhaladt ezen a fejlettségi fokon, ahol – mint Thrákiában – az állig felfegyverzett harcos, hadvezér és arisztokrata játssza a fő szerepet. De tegyük hozzá, hogy ez az anakronizmus Görögország fejletlenebb vidékein még a klasszikus korban is megmaradt.

Délkelet-Európa társadalmi fejlődésében és a szomszédsági földközösség fejlődésében két fázis figyelhető meg. A legfejlettebb görög városállamokban az e típusú közösség elérte a kibontakozásnak azt a fokát, amelyben már nyílt rendszerré vált. A termelőeszközök két csoport kezében voltak: egyik részük a városban, vagyis a közösségében, másik részük a közösség néhány tagjában. A közösség vagy város minden földje így kettős tulajdonban volt. Thrákia sohasem jutott el erre a fokra: itt a tulajdonjog a törzsfőé vagy a királyé; a közösség tagjai csak használhatták a földeket, és uruk megszüntethette a birtokláshoz való jogukat. Ezt az anakronisztikus helyzetet a családi kap-

csolatoknak főként a politikai és a közösségi életben megmutatkozó tartóssága is erősítette.

Thrákiában a kimutatható legkorábbi politikai szervezet a késői neolitikumig vagy a rézkorig nyúlik vissza, azaz az i. e. negyedik évezred végéig. Típusa terminológiai szempontból meghatározhatatlan, de felismerhető benne a nemzetségfő vagy a törzsfő vezető funkciója. Jelenléte egy-egy adott település vagy közösség lakosságának számos gazdasági, építő vagy vallásos tevékenységében érzékelhető: a történelem előtti települések erődítményrendszerében, a kiváló minőségű termékek, mint pl. az agyagedények készítésében – a legszebb példányok nyilvánvalóan az arisztokrata családok számára készültek – és kultikus központok szervezésében, ahol szintén a nemzetségfőnek vagy törzsfőnek jutott a legfontosabb szerep.

Legutóbb a várnai nekropolisz bizonyította, hogy a nemzetségfő vagy törzsfő már a neolit civilizáció lehanyatlása előtt megjelent a történelem színpadán. A IV. sír jelképes temetkezéséből a következő tárgyak kerültek felszínre: egy aranyozott kettős bárd, arany ékszerek, egy mellédísz és egy bikát ábrázoló aranylemez. Kétség sem férhet hozzá, hogy a sír olyan nemzetségfőé vagy törzsfőé, akinek népe a Várnai-tó menti településeken vagy a cölöépítményekben élt. A települések szegényes régészeti anyaga és a kivételesen gazdag temetkezés, valamint a nekropoliszban tapasztalható különbségek (középen az előkelőségek feküdtek teljes pompájukban, a külső részeken pedig a szegények szerény sírjukban) újfent kiemelik a névtelen katonai és politikai vezető tisztségének fontosságát.

A jelképes sírban talált mellékletek feltétlenül uralkodói jelvények, mivel a minősziakhoz hasonló típusúak. A kettős bárd arra mutat, hogy a nemzetségfő vallási funkciókat is ellátott; egy személyben volt katonai vezető és pap. A Földközi-tenger keleti medencéjében ez a feladat a bronzkor folyamán a törzsfőket illette meg. A bikát ábrázoló lemez új elem a királykép értelmezéséhez. Nem elég azt mondani, hogy az ábrázolás jellege a мүкénéi és тирюнси freskók vadászjeleneteinek bikáiéra hasonlít. Fontosabb en-

nél, hogy bikaábrázolásokat először az anatóliai Çatal Hüyük és Alaca Hüyük lelőhelyen találtak, ezek pedig korábbiak a várnainál, és nem feltétlenül királyi jelvények, hanem a legújabb értelmezés szerint az indoeurópai vallásos elképzelés patriarchális felfogásának legősibb ábrázolásai.

Véleményünk szerint a thrák temetkezési szokások az Istenanyának és fiú-szeretőjének ősi hagyományát tükrözik. A Thrákiában felbukkanó idolk, amelyek agyagból készültek, és egymásba helyezett női fejeket ábrázolnak, az Istenanyát és fiát együttesen jelképezik, és az általános felfogással szemben nem állapotos vagy szülő nő képmásai. Az egyik urnának a másikba helyezése és a kettős kónikus [kúp alakú] urnák is ehhez a kultuszhoz kapcsolódtak; a primitív ember tetteit vallási indítékok vezérelték, és tárgyait szent célokra készítette. A szófiai urnalelet: három, eredetileg egymásba állított edény jelentése most már világos. A bronzüst az Istenanyának a jelképe, az agyagváza a fiáé, az aranyedény pedig síri áldozat. Ebből kiderül: törzsfői temetkezés volt; lényegtelen, hogy az edények kora eltérő.

A bronzkorról még egyéb információnk is van: Orpheusz és Zalmoxisz mondája. Nem a görög változatra gondolunk, hanem a thrákra, amelyet a sorok közül kell kiolvasnunk. A görög szövegek történeti analízise megmutatja, hogy mind Orpheusz, akinek otthonaként Dél-Thrákia három különböző helyét tüntetik fel (a Hellészpontosz mellékét, a kikonok országát és a Vardar–Sztruma közötti területet), mind Zalmoxisz, aki geta istenség volt, az i. e. második évezred állami és vallási elképzeléseit személyesíti meg. Életük történetéből annak a törzsfőnek a mítoszát ismerhetjük meg, aki saját kultuszának tanítójaként abba csak néhány kiválasztottat avatott be: ez a vallás teljesen arisztokratikus volt, és öröklött hagyományokon alapult.

Az ókorban a politika és a vallás szorosan összekapcsolódott. Orpheuszt újítónak tekintették, mivel az emberek reményét a nap felé irányította, és bevezette a napkultuszt. Zalmoxisz inkább a khthonikus [alvilági] hatalmakat tisztelte, Orpheusz viszont mind a khthonikus, mind a szoláris [naphoz tartozó] erőket. A mítoszok szerint Orpheusz össze-

különbözött a khthonikus elvet képviselő Dionüszossal, de később kibékült vele. A szoláris és a khthonikus kultusz egységét egy másik monda is igazolja: az Orpheusz hamvait tartalmazó urnát egy oszlop tetejére helyezték, hogy a nap sugarai rásüthessenek. A hamvak a szoláris és a khthonikus elv összekapcsolódására szolgáltak: kapcsolatba kerültek a napsugarakkal és az oszlopon keresztül a földdel, ahonnan az életerő származik.

A Homérosztól való adatok, a mitológiai források és a régészeti leletek alapján megállapítható, hogy Északkelet-Thrákiában, Északnyugat-Thrákiában, a Szófia-medencétől kiindulva a Vardar mentén és a Sztruma teljes hosszán, a Meszta és a Marica közötti középső tájegységen, a Hellészpontosz mentén és Kisázsiaiban Trója környékén biztosan voltak katonai-politikai szervezetek. Valószínű, hogy Thuküdidész és Diodórosz közlései is erre az időre vonatkoznak, éppen úgy, mint egyes régészeti és nyelvészeti adatok.

E katonai-politikai szervezeteknek kétségtelenül Orpheusz–Zalmoxisz típusú törzsfőjük volt, de az is biztos, hogy a király nem lehetett magányos vezető – arisztokrata környezet állt mellette. Homérosz részletesen leírja a thrák törzsfőket és környezetüket, mivel a trójaiak szövetségeseiként részt vettek a trójai háborúban. Az ókori költő szerint a törzsfők hadifelszerelése gazdag és ragyogó volt, és semmiben sem maradt el az akhájokétól vagy a trójaiakétól. Közlése kétségtelenül megbízható, mivel az i. e. második évezred második feléből származó régészeti leletek is megerősítik – közülük a legfontosabb a valcsitrani kincs.

Thrákiára jobb híján a „mükénéi” típusú állam kifejezést kell használnunk. Erre – véleményünk szerint – feljogosít a mükénéi „koiné”^{*} széles körű elterjedtsége, ami arra mutat, hogy itt viszonylagos hasonlóság alakult ki egy olyan világban, amely nem korlátozódik csak Mükénére, illetőleg a Peloponnészoszra, hanem a Földközi-tenger keleti medencéjére és Délkelet-Európára is kiter-

^{*} *koiné* – a görög nyelvjárásokból kialakult köznyelv, amelyben a fő szerepet az attikai elemek alkotják

jedt, és meglepő módon Dél-Itália is csatlakozott hozzá.

Ha gondosan tanulmányozzuk az *Iliászt*, láthatjuk, hogy a Földközi-tenger keleti medencéjének különböző tájairól érkező, de minden szempontból egyenrangú ellenfelek gyűltek össze Trója alatt. Ezeknek a népeknek sok közös vonása van, és ez kétségtelenül hasonló társadalmi és politikai szervezetre utal. Az i. e. második évezred második felében a fő termelőeszközök tulajdona az uralkodót illette, a politikai rendszer viszont a király és kísérete tevékenységében jutott kifejezésre. Homérosztól tudjuk, hogy a nemzetség egyszerű tagjai a gyalogságban szolgáltak, s csak segédcsapatként vettek részt azokban a harcokban, amelyeknek végső kimenetelét rendszerint a hadvezérek párviadala döntötte el.

Thrákia további politikai fejlődésében nem mutatkozott jelentős változás a bronzkorhoz képest. Az állami és vallási tanok szerint a király helyzete, függetlenül attól, hogy melyik törzs élén állt, azonos maradt. A vaskorszakban viszont már sokkal többet tudunk uralkodói és papi funkcióiról. Hérodotosz szerint, s állítását Sztrabón is megerősíti, Zalmoxisz az i. e. 7. században, vagyis a Fekete-tenger partjain meginduló görög gyarmatosítás kezdetén élt.

Plutarkhosz idézi a következő történetet. I. Kotüsz, az odrüszok uralkodója az i. e. 4. század első felében, kinyilvánította azt a kívánságát, hogy Athénével akarja megosztani ágyát. Ezzel az uralkodóház határozott meggyőződését fejezte ki: király lévén, egyben isten is, s így ágyasának istennőnek kell lennie. Az ősi thrák vallási és politikai nézetekről régészeti leletek is vallanak. A régészek a thrákiai megalitemlékeket – dolmeneket, sziklába vájt sírokat és fülkéket – az i. e. 12. és 6. század közé helyezik a közelükben talált cseréptöredékek alapján. A megalitsírok bejárata rendszerint a napos oldalra nézett. Különösen a dolmenekre áll ez. A Rhodopében néhány sziklasírt olyan magasságban képeztek ki, hogy egész nap érhessék a napsugarak. Jó néhány száz thrákiai dolmen és a Rhodopé néhány sziklába vájt sírja szolgált a királyok végső lakhelyül; ezek a szoláris és khthonikus kultusz összeolvadását jelképezték, és egyben rituá-

lis áldozatok és kultikus szertartások helyeiül is szolgáltak. A számos, kőből kirakott kör – a nap ábrázolása – annak bizonyítéka, hogy az uralkodó alattvalói között elterjedt ez a kultusz.

Ilyen volt az ország politikai rendszere egészen a római hódításig. Az állapotok szinte megmerevedtek, igen csekély fejlődést mutattak. Thrákia politikai térképe az i. e. első évezredben igen változatos lett. Az i. e. 6. és 5. század fordulóján a triballoszok, a moiszoszok – a mai Észak-Bulgária középső részének a lakossága – és Északkelet-Thrákiában, valamint a Duna mindkét partján a geták erős államszervezeteket hoztak létre. Délnyugat-Thrákia erősen tagolt térségében még több helyi dinasztia élt, és számos kisebb csoport meg tudta teremteni saját katonai-politikai szervezetét. Köztük voltak az édónok, akiktől néhány személynév maradt ránk, többek között Getasz királyé. A dinasztia aktív szerepet játszott az i. e. 5. század thrák–görög kapcsolataiban, útját állta az athéni gyarmatosítók terjeszkedésének a Sztruma mentén, és ott harcolt a spártaiak oldalán a peloponnészoszi háborúban. A térség többi uralkodócsaládjáról igen szűkösek az adataink, és politikai történelmüket aligha lehet rekonstruálni.

A triballoszok, moiszoszok, geták és a többi thrák törzs államalakulataiban a felemelkedés és hanyatlás korszakai váltogatták egymást. Valamennyiüket azonban felülmúlta az odrüszok állama, amely Délkelet-Thrákiában feküdt, és felemelkedése összefüggött a többi thrák államalakulat politikai tevékenységének csökkenésével, végső bukása pedig aktivitásuk újbóli fokozódásával. Az odrüsz államról hosszabban fogunk beszélni, mivel a thrákok leghatalmasabb államszövetsége volt. Uralkodói számos thrák vállalkozás költségeit viselték, és ez az állam az i. e. 5. és 4. században így jelentős katonai és politikai szerephez jutott Délkelet-Európában.

Az odrüsz állam sűrűn lakott területet foglalt magába a Tundzsa és a Marica mentén, keleten egészen a thrák Kherszonészoszig és a Márvány-tengerig terjedt. Hozzá tartozott még a Rhodopé keleti része is az Edirne közelében a Tundzsa–Maricába torkolló Arda alsó folyása mentén. Hérodotosz, aki elsőként említette meg az odrüszokat, az

Artiszkosz (Arda?) mentén helyezte el őket. Az odrüszokat is, akár a többi törzset, eredetileg az uralkodócsaládról nevezték el. Az i. e. 5. és 4. században ez a törzsnév nagyobb térségben elterjedt; ez nem azt jelentette, hogy az odrüszok behatoltak szomszédaik területeire. Az odrüsz uralkodóház csupán kiterjesztette a katonai ellenőrzése alatt álló vidékekre politikai hegemoniáját is.

Kétségtelen, hogy az odrüsz állam politikai magvát az Arda, a Marica és a Tundzsa vízgyűjtő területén kell keresnünk. Egyesek szerint a Keleti-Rhodopében vagy a Maricától keletre a Szakar hegységben, sőt más vélemények szerint a Tundzsa völgyében és attól keletre. A mi esetünkben az a fontos, hogy itt volt a thrákiai megalitkultúra központi magva, azaz itt található a legtöbb dolmen, sziklába vájt fülke és sír. A néhány kivétel csak megerősíti a szabályt. Az odrüsz uralkodóház számos óriási kősírt építtetett. A megalitcivilizáció mindenekelőtt arisztokratikus jellegű volt, és mélyreható társadalmi

rétegződést tükröz. A megalitcivilizáció az i. e. 6. század végén szakadt meg, amikor már nem építettek többé dolmeneket. Ugyanekkor tűntek fel Thrákiában a kamrasírok. Az i. e. 6. század végén nagyon fontos társadalmi és politikai változások történtek; a század második fele Thrákia számára történelmi választóvonal: új szervezeti formák megjelenését jelentette.

Az új típusú királyi temetkezés, amely felváltotta a dolmeneket, különféleképpen értelmezhető. A politikai történelem szempontjából azonban csak egyféle magyarázat lehetséges: az i. e. 6. század végén az odrüsz királyi ház hozzákezdett délkelet-thrákiai ellenfeleinek felszámolásához. A hatalom megnövekedésének természetes kísérője volt a lakosság kultúrájában és életstílusában mutatkozó változás.

Thuküdidész, aki ránk hagyományozta az első odrüsz uralkodó, Térész nevét, sohasem beszél „államalapításról”. Az ókori történetíró azt mondja, hogy Térész volt az első az

Kétkamrás szakari dolmen

A maltepei (Mezek környéke) halomsír sírkamrájának álkupolája. I. e. 350–300 körül

odrüszok között, aki erős királyságot hozott létre; ezáltal más uralkodók esetleges létezésére utal ez előtt az első hatalmas odrüsz király előtt.

Térész és az odrüszok, alighogy a görögök kiűzték a perzsákat a thrákiai folyók torkolatánál álló helyőrségekből s legelsősorban a Marica menti Ainoszból (Enez), katonai vállalkozásokba kezdtek. Ez i. e. 480–460 között történt. Hérodotosztól tudjuk, hogy Térész első katonai-politikai tette a szkítákkal kötött szerződés volt. Ilyenfajta megállapodást viszont csak az indokolt, hogy az i. e. 6. században, amikor Dareiosz a szkíták ellen fordult, a megtámadottak a visszavonuló hadsereg nyomán a Duna alsó folyása mentén fekvő területekre is betörték. A szerződés biztosította Térész királyságának északi határait. Csak ezután fordulhatott délkeletnek, a thünek ellen, akik a Sztrاندzsa hegy-

ségben és a Márvány-tenger környékén éltek. Mindez valóban i. e. 480 után történhetett, miután a perzsákat már kiverték. Térész hadjárata a hegylakók ellen nem volt túlságosan sikeres, de azért meghódította a Szalmüdésszosz és a Boszporusz közötti területet. Nem ismeretes viszont, meddig jutott el délnyugaton. Térész nagyon hosszú életű volt; 92 éves korában halt meg, miután élete legnagyobb részét háborúskodással töltötte. Nehéz megállapítani utódai pontos kronológiáját. Egyik fiát, Szparadokoszt pénzeokről ismerjük; írásos források nem beszélnek róla, így a szakemberek haboznak ezüstpénzei írásának értelmezésében. Nem biztos tehát, király volt-e vagy csak az egyik körzet kormányzója. Véleményünk szerint független uralkodó és Térész közvetlen utóda lehetett, mivel nincs olyan adatunk, amely arra utalna, hogy akkoriban már létezett a helytartók

vagy körzeti kormányzók intézménye. Szpadokosz ezüstpénzei arra vallanak, hogy ugyanazokkal az előjogokkal rendelkezett, mint fivére és utóda, Szitalkész.

Szitalkész volt a legjelentősebb odrüsz király. Először a szkítákkal kötött szövetséget, majd újjászervezte az államot, és megteremtette az alkirályi rendszert. Így államának minden nagy körzetében bizalmi emberét tette meg katonai és közigazgatási kormányzónak. Szitalkész növelte az Égei-tenger mentén fekvő, az athéni szövetséghez tartozó városokra gyakorolt nyomást: biztosította az odrüsz uralkodók adószedési jogát. A peloponnészoszi háború előestéjén aktív külpolitikába kezdett, és i. e. 431-ben megkötötte az első szerződést az odrüsz állam és Athén között. Athén célja az volt, hogy a thrák hadsereg révén nyomást gyakoroljon Perdikkaszra, a makedón királyra, s a maga szövetségesévé tegye Spártával szemben. A Khalkidiké félsziget városainak ellenállását is az ő segítségével akarta megtörni. A terjeszkedési terveivel elfoglalt Szitalkész a szerződés feltételeit csak i. e. 429-ben teljesítette, amikor beavatkozása már szükségtelessé vált. A háború elején uralkodó zűrzavart arra használt fel, hogy behatoljon Makedóniába és a Khalkidiké félszigetre. Hadjárata azonban nem hozott tartós területi nyereséget. A triballoszokkal i. e. 424-ben vívott ütközetben vagy közvetlenül utána halt meg.

I. Szeuthész, Szitalkész gyakran alábecsült utóda alatt Thuküdidész szerint az odrüsz állam elért anyagi hatalmának csúcsára. Ugyancsak az ő véleménye szerint a készpénzben és természetben beszedett adó nyolcszáz talentumra rúgott, Diodórosz szerint viszont ezerre. A városok adójának felemelését Athén gyöngesége és az első athéni szövetség felbomlása tette lehetővé. I. Szeuthész szélesebb látókörű lévén elődjénél, a délnyugati terjeszkedés helyett délkelet felé, a thrák Kherszonészosz felé fordult. Elhatározása helyesnek bizonyult, mivel Makedónia, Athén, Thrákia és a kisebb helyi uralkodók érdekei délnyugaton csaptak össze, azonkívül ez a terület meglehetősen távol volt az odrüsz állam központjától. A délkeleti orientáció nagyobb perspektívával kecsegtetett, mivel az odrüszoknak csak a metropo-

liszuktól távol eső athéni katonai településekkel kellett számolniuk.

A terjeszkedés végső célja az volt, hogy kijussanak a tengerhez, mivel az odrüsz uralkodók úgy érezték, államuk csak így tehet szert vezető szerepre Délkelet-Európában. A későbbi thrák uralkodók és alkirályok is ezt a külpolitikát folytatták. Politikájuk az i. e. 383-tól 359-ig uralkodó, híres I. Kotüsz idején érte el a csúcspontot. Az i. e. 4. század figyelemre méltó alakja, I. Kotüsz Makedóniai II. Fülöp előfutárának tekinthető; ő azoknak a hellenisztikus eszméknek a képviselője, amelyeknek Délkelet-Európa a bölcsője. Fülöp alig foglalta el trónját i. e. 359 tavaszán, Kotüsz már találkozott vele egy Onokarszisz nevű nyugat-thrákiai helységben. Rövid tárgyalásuk eredményeként szerződést kötöttek határaik sérthetetlenségéről. Az volt a szándékuk, hogy egyesült erővel folytassák a küzdelmet Athén ellen, de a thrák uralkodót nem sokkal ezután két athéni összeesküvő meggyilkolta.

A találkozás szimbolikus kézfogásnak tekinthető abban az időben, amikor mindkét államra ugyanaz a feladat várt. A történelem Makedóniának, Fülöpnek és Nagy Sándornak szánta végrehajtását. Kotüsz, szerencsétlenségére, megelőzte saját korát.

Célja az volt, hogy a Makedóniát egyesítő Fülöphöz hasonlóan egyesítse Thrákiát, és rátámadjon Athénra. Szándékai az észak-balkáni területek vágyát fejezték ki: a mediterrán államok erős láncszemeként fel akartak sorakozni az új történelmi korszak nagy hellenisztikus monarchiái közé.

Kotüsz személyes kapcsolatai révén, ajándékokkal és tárgyalások útján semlegesítette az északi erős geta, moiszosz és triballosz törzseket, hogy biztosítsa a hátországot. Saját királyságában megtörte néhány alkirály ellenállását, és sikerült megnyernie alattvalói támogatását, bár az Athén és annak fennhatósága alatt álló Kherszonészosz ellen viselt háború miatt súlyosbodtak az adók és a vármok. Ezt a háborút nemcsak a csatamezőn vívták meg. Kotüsznek Fülöphöz hasonlóan Athénban is voltak ágensei. Néha még a népgyűlést is befolyásolta, és olyan határozatokat hozatott, amelyek megfeleltek politikájának. Az ellene küldött magas rangú athéni katonákat egyszerűen megvásárolta.

Napjelkép egy délkelet-makedóniai pénz hátlapján, a derron törzs szállásterületéről

Sok vállalkozása sikerrel járt; az Athén fennhatósága alatt lévő Kherszonészoszt két település kivételével magához ragadta. Ekkor gyilkolták meg.

Fia, Kerszobleptész cseppet sem irigylésre méltó sorsra jutott; i. e. 341-ben Makedóniai Fülöp legyőzte. Kerszobleptész uralmának első éveiben sikerrel folytatta atyja politikáját, és egy ideig még ellenőrzése alatt tartotta a thrák Kherszonészoszt. De amikor Fülöp keleten és az Égei-tenger partjain előrenyomult, a belső széthúzás tovább erősödött, és ez ellen Kerszobleptész már nem tudta felvenni a harcot. Így Kotüsz állama három részre szakadt – nyugati, középső és keleti körzetre, amelyek fokozatosan a makedónok uralma alá kerültek.

A 341-et követő évtizedeket helytelenül nevezik a thrákiai makedón uralom korának. A makedón fennhatóságot mindössze néhány helyőrség jelentette; köztük a legfontosabbak a Philippopoliszban (Plovdiv) – e várost Fülöp hódította meg, és így róla nevezték el –, továbbá a Fekete-tenger városai-ban állomásozó alakulatok. Lüszimakhosz-

nak, akire Nagy Sándor birodalmából Thrákia jutott, kétszer kellett hadat indítania a Fekete-tenger partjára, hogy a városok felkelését elfojtsa. A geta uralkodó, Dromikhaitész ellen sikertelenül harcolt. Kormányzásának hosszú évtizedei alatt († i. e. 281) minden erővel arra törekedett, hogy megerősítse a Fekete-tenger nyugati partját mint kisázsiai hadműveleteinek támaszpontját. Ugyanis ott ütköztek össze a diadokhoszok érdekei. De Thrákia belseje valójában szabad volt. Nagy Sándor már i. e. 335-ben meggyőződhetett róla, amikor első thrákiai hadjáratára indult. Nem annyira hódítani akart, mint inkább félelmet és tiszteletet kelteni a helyi törzsekben, amelyekből később perzsiai hadjáratának számos katonája került ki.

A thrák uralkodóházak szabadnak és függetlennek érezhették magukat. Az odrüsz dinasztia felségterülete azonban jelentősen megcsappant az új, helyi politikai központok javára. A királyság a Tundzsa felső és középső folyása körüli vidékre zsugorodott. Ott feküdt Szeuthopolisz, III. Szeuthésznek, a hellenisztikus korszak leghíresebb thrák ki-

rályának fővárosa. Az ő erős és tiszteletet parancsoló személyisége elég bizonyíték lehet arra, hogy az országban a makedón jelenlétet alig lehetett érzékelni. Felépíttette szép városát, sikerrel vette fel a harcot Lüsizimakhosz ellen, és továbbra is fenntartotta külpolitikai kapcsolatait, sőt még ki is terjesztette a kisázsiai városokra. Ezt az a tény is bizonyítja, hogy felesége, Bereniké az egyik ottani diadokhosz-család hercegnője volt. A panagjuristei aranykincs Lampszakoszban készített darabjainak megvásárlása újabb bizonyosság a királyságában folyó élénk kereskedelemre.

Nem tudjuk, III. Szeuthész mikor hagyta el a politikai porondot. Az i. e. 3. század elején az ország hanyatlásnak indult. A forrásokban egyre több és több helyi jelentőségű uralkodóház neve bukkan fel. Jelentéktelen uralkodóik katonai-politikai törekvései rendszerint a gazdag tengerparti városok kiűzésére korlátozódtak.

A krízis, amely a hellenisztikus világ többi részére is kiterjedt, Thrákiában a gazdasági, politikai és társadalmi életet egyaránt érintette. Az erős államalakulatok lehanyatlásával ugyanis a lakosság szabadabban vándorolhatott, ami maga után vonta a meglévő közösségi viszonyok felbomlását. Sok település teljesen elnéptelenedett; különösen a hegyi erődök lakosai vonultak termékenyebb vidékekre, ahol zsákmányolásból könnyen meggazdagodhattak. Az arisztokrácia hatalma meggyöngült, birtokuk megcsappant. A források a thrákok és a gyarmatvárosok lakói között folyó állandó csetepatékról éppen úgy beszámolnak, mint szomszédos törzsek betöréseiről. A törzsi nyugtalanságokat tovább erősítették az i. e. 3. században a Balkán félszigetre támadó kelták és rövid életű thrákiai királyságuk megalapítása (a Maricától keletre, nem messze Büzantiontól).

Ez volt a helyzet, amikor kezdetét vette a rómaiak elleni két évszázados thrák küzdelem. Rómának a thrák törzsfők elleni hadjárata sikerrel, a római diplomácia szabályai szerint folyt. Fokozatosan valamennyien Róma vazallusai lettek. De a tényleges katonai megszállás már nem ment ilyen könnyen. A rómaiaknak vidékről vidékre kellett leigázniuk a területet, hadműveleteiket a határ

menti tartományokkal kellett elkezdniük. Csak az i. sz. 1. század elején sikerült véglegesen behatolniuk Thrákia belsejébe. Miután több egymást követő lázadást – amelyek közül némelyik igen veszélyes volt – elfojtottak, Észak-, majd Dél-Thrákiából római provincia lett.

Ami nem sikerült hat évszázad egyetlen thrák uralkodójának sem, azt megoldották a rómaiak. A legiók vasfegyelme és a provinciák kitűnő közigazgatása révén megtörtént Thrákia egyesítése. Thracia, Moesia és Macedonia provinciákban egyik napról a másikra új városok keletkeztek. A helybeli arisztokrácia nem hordta többé gazdag díszítésű arany ékszereit. Sokan megkísérelték, hogy görög vagy római nevek és szokások felvételével biztosítsák helyüket a társadalmi ranglétra legmagasabb fokán –, de az asszonyok továbbra is thrák neveket viseltek. Egészében véve nem sikerült a thrákok elrómaiásítása. Ez különösen a vallásra áll. A római hódítás megnyitotta az utat új kultuszok előtt. A római katonák Kübelé-, Mithrasz- vagy Silvanus-ábrázolásokat hoztak magukkal. Széles körben terjedtek el Zeusz, Héra, Athéné, Aszklépiosz és Hügíeia, Dionüszosz és más istenek fogadalmi domborművei, de ez a szinkretizmus* nem hatolt mélyre. Mindenhol olyan bizonyítékokra lelünk, amelyek az ősi vallás és felfogás továbbélését tanúsítják. A Bulgáriában talált domborművek közül több mint kétezer a lovasisten tiszteletére volt szentelve. Képmása a thrák katonákat az egész antik világon végigkísérte: az egyiptomiak, a kelták, a görögök és a rómaiak lakta vidékekre. Még az ókori Thrákiától igen messze, a mai Angliában, Németországban, Olaszországban, a Krím félszigeten, Kisáziában és Egyiptomban is találtak thrák lovast ábrázoló domborművet.

A rómaiak hamarosan felismerték, hogy céljaikat jobban szolgálja, ha a thrákokat nem rabszolgának, hanem katonának használják fel. Először Spartacus is katona volt, csak később lett rabszolga, hogy aztán az a felkelés, amelyben a rómaiakat többször legyőzte, ismertté tegye a nevét. Thrák legio-

* szinkretizmus – különféle vallási és filozófiai tényezők összehangolására irányuló törekvés

náriusokkal az egész római birodalom területén találkozni lehetett.

Bár a thrákok i. sz. 49-ben elvesztették politikai függetlenségüket, népi öntudatukat sokkal tovább megőrizték. Bizonyítható, hogy Thrákiában a kereszténység elterjedésekor a térítők szentélyeket égettek fel, és fogadalmi domborműveket zúztak szét, de a

thrákságtudatot nem volt könnyű megtörni. A bolgár és a román folklór még napjainkban is sok, a thrák mitológiára emlékeztető pogány elemet tartalmaz. Ma már tudjuk, hogy ez az ősi nép fejlett kultúra hordozója volt. Az eddig feltárt kincsek sajátos jellegről és eredeti művészetről vallanak; az alkotókat így messze túlélik az általuk alkotott értékek.

Alekszandar Fol—
Ivan Marazov

THRÁKIA ÉS A THRÁKOK

GONDOLAT · BUDAPEST, 1984

II. rész

IVAN MARAZOV

Alekszandar Fol—
Ivan Marazov
THRÁKIA ÉS A THRÁKOK

GONDOLAT · BUDAPEST, 1984

A THRÁKOK ANYAGI ÉS SZELLEMI KULTÚRÁJA

A thrákoknak nem volt írásuk; királyaik sem agyagtáblákon, sem papiruszon, sem pergamenen nem hagytak ránk feljegyzéseket. Lehet, hogy Orpheusz éppen olyan nagy költő volt, mint Homérosz, de énekei nem maradtak fenn. Így az a nép, amely „lélekszámát tekintve rögtön az indiai után következett”, nem tudja képviselni saját ügyét a történelem ítélőszéke előtt. Görög és római történetírók írtak róluk, és helyüket az ókori világ periferiáján jelölték ki. Így ma nagyon nehéz felidézni a thrák szellemet, megismernünk a világról és az életről vallott nézeteiket, gondolkodásukat. Nem könnyű megszabadulnunk az ókor hellenocentrikus szemléletétől, az antik írók műveiből kiszűrni az igazságot, és egy-egy szórakoztató történetből megértenünk a thrák életfelfogás sajátosságát. De az ókori irodalom nem az

egyetlen forrásunk. A thrákok gazdag és érdekes művészetet hagyományoztak ránk, ennek értékeléséhez azonban más szempontokra van szükségünk, mint a görögéhez. Megcsodálhatjuk alkotásaik barbár pompáját, ám nem biztos, hogy tartalmukat is megragadtuk. Eszmeiségük idegen a görögétől, a perzsa vagy szkíta művészetéhez áll közelebb.

Ahhoz, hogy valóban eljuthassunk Thrákiáig és a thrákokig, s hogy akárcsak egy percig is úgy érezhessük: be tudunk hatolni e titokzatos nép ismeretlen világába, fel kell élesztenünk kultúrájuk szellemét. Az utóbbi években a thrák kutatás bolgár szakemberei új módszereket vezettek be. A tudomány minden eredményét felhasználva megkísérjük, hogy fellebbentsük a félreértések fátylát, és kivezessük Thrákiát az Olümposz árnyékából.

Bronzüst a szófiai kincsből. I. e. 700 körül

I. fejezet

A THRÁKOK VALLÁSA

A thrák vallás behatóbb tanulmányozása csak a legutóbbi időkben kezdődött meg. Régebben a hellenocentrikus nézet volt az egyeduralkodó, amely a thrák pantheont olümposzi istenekből kiindulva magyarázta. Ám ezzel Bulgária ősi lakosságának hitvilága mit sem veszített rejtélyességéből. A thrákok, ahogy látni fogjuk, nem déli görög szomszédaikkal, hanem a Dunától északra és a Helléspontosztól keletre lakó törzsekkel alkottak kultúrközösséget. A thrákok és a görögök közötti óriási társadalmi és ideológiai szakadék áthidalásához nem volt elegendő a földrajzi közelség. Az évezredek távolából azonban nem könnyű az igazság felismerése. Az ókori szerzők műveiben hiányos, zavaros, sőt nemegyszer ellentmondó tájékoztatást olvashatunk a thrák vallásról. Némely hiedelmet és kultuszt egzotikus különösségeként vagy a barbárság szemléltetésére mutatnak be. Ráadásul figyelmen kívül hagyják, hogy hasonló szokások a görögöknél is voltak. Máskor meg a thrák isteneket a görög vagy a római istenek nevével jelölik. A klasszikus és a hellenisztikus kor hellénjei vagy a rómaiak már nem keresték mítoszaik valódi értelmét, hanem racionalizálták őket. Az *euchemerizmus** csak olyan országban jelenhet meg, ahol van lineáris időszemlélet**, ahol az életet történelemként értelmezik, ahol a mitológiai gondolkodás logikája helyére a racionális analízis lép. A görögök számára a mítosz már nem afféle szent történelem, amiben mindenki feltétlenül hisz, hanem – az írók és a művészek kezében –

erkölcsi és esztétikai nevelési eszközzé, valósága pedig egyre inkább művészi metaforává válik. A művészet, akárcsak a filozófia, lerombolja a mitológiai gondolkodást. Ezért mondhatjuk, hogy a thrákok és a görögök bár kronológiailag egy időben, de mégis különböző korokban éltek. Ez a diakrónia a tudatukban lévő különbséget is meghatározza, így a „műkénéi Thrákia” fogalom nemcsak kronológiai. Thrákia „műkénéi” marad Periklész és Makedóniai Nagy Sándor korában is. A későbbiekben majd bizonyítékokkal is szolgálunk arra vonatkozóan, hogy az akhájok által kigondolt vagy tőlük átvett mítoszok és rituálék a klasszikus vagy a hellenisztikus Thrákiában még élő valóságot jelentettek. A római időkől származó fogadalmi táblákon gyakorlatilag minden görög–római és keleti istenség megtalálható. Egyeseket könnyen el lehetett helyezni az ismert pantheonban. Aszklépiosz és Hügieia az egészség, Zeusz és Héra a termékenység, a három nimfa a források istene stb. De mit tegyünk, ha a lovas istennel kerülünk szembe, akiről kb. háromezer dombormű maradt fenn?

A thrák hős

A titokzatos alaknak nincs neve: a fogadalmi feliratok csak hősnek (hérósz) vagy istenhősnek nevezik. Ám ezek a rövid feliratok oly sok, egymástól teljesen eltérő funkcióra utalnak – a veszett kutya harapásától való védelem, a városkapuk védelmére felszólító könyörgés stb. –, hogy jogos a kérdés: minden esetben ugyanahhoz az istenhez szólnak-e. De a domborművek egyértelműek. Sok közülük dárdáját fenyegetően az oltár mögé bújó vadkanra irányító lovast ábrázol. Az oltár mellett mindig fa áll, amelyre kígyó

* *euchemerizmus* – a mitológiát tényleges történések átalakult ismertetéseinek tekintő tan

** *lineáris időszemlélet* – az eseményeknek időbeli egymásutánban való szemlélése

tekeredik, s egy, két vagy három nő van a közelben. A vadászt kutya vagy oroszlán kíséri. Más domborműveken a lovas éppen vadásatról tér vissza, s magasra tartja az elejtett vadat, kutyái vagy oroszlánjai pedig körülgrájkák, hogy az elejtett állatból egy-egy falathoz jussanak. Ismét más domborműveken a hős győzelemittasan lovagol az oltárhoz, s kezében serleget tart. A különféle ikonográfiai típusokat nem lehet a hős sajátos funkciójával azonosítani. Különféle jelzői sem segítenek, mivel csak helyi jellegzetességekre utalnak. Azon kell eltűnődnünk, hogy nem olyan egyetemes isten ábrázolásáról van-e szó, akit minden thrák törzs tisztelt, de akit mindenhol másként hívtak.

Ezt a gondolatot a lovas gyakori háromfejű ábrázolása is megerősíti. Az indiai Mohendzsodaro pre-árja emlékein már igen korán előfordul a háromarcú istenség, két évezreddel később pedig a lurisztáni bronzokon és újabb ezer év múlva Thrákiában tűnik fel. Az arc, a test és a végtagok megsokszorozása

A hérósz páncélingben. Részlet egy Agighiolban (Románia) talált sisakról. I. e. 4. század

jellemző az archaikus gondolkodásra: az istenség mindenhatóságának eszméjét fejezi ki.

Thrákiában a hőst mindig lóháton ábrázolták. Ikonográfiájának ez az állandó eleme. Nyilvánvaló, hogy ez viszonylag késői eredetű, azaz abból az időből származik, amikor a lovat már lovaglásra használták, s ez a thrákoknál korábban történt, mint a görögöknél. Valószínű, hogy a görög mitológia kentaurját a thrák lovasokkal való megismerkedés sugallta. A görög irodalomban a thrákokra vonatkozó leggyakoribb jelző a „lókedvelő”, országukra pedig mint „lótenyésztő” földekre utalnak. Úgy tűnik, Thrákiában a lovas vadászat volt szokásban, ahogy Curtius Rufus Nagy Sándorról szóló életrajzában is megjegyzi. Miután Nagy Sándort egyszer megtámadta egy oroszlán, a makedónok azt tanácsolták neki, hogy csak lóhátról vadásszon, miként az a thrákoknál szokásos. Sok más ókori néphez hasonlóan a thrákok a lovat a napisten szent állataként tisztelték, ugyanakkor viszont az Alvilág jelképének is tartották. Lehetséges, hogy a kétféle hiedelem miatt lett a hős állandó társává. Az ikonográfia legfontosabb magyarázata azonban bizonyára társadalmi természetű. A nemzetségi kapcsolatok meggyöngyülésével kiemelkedett a törzsi arisztokrácia, és a ló lett politikai, gazdasági és katonai hatalmának jelképe. Philosztratosz, amikor Rhészosz kiváló tulajdonságairól ír, elsősorban nagyszerű ménesét említi meg. A katonai szervezetben az különböztette meg az arisztokratát és kíséretét, hogy ők az egyszerű fegyveresekkel ellentétben lóhátról harcoltak. Az odrüszök a lovasságot saját maguk közül, a gyalogosokat pedig a többi törzsből verbuválták.

A római kori fogadalmi domborműveken kísérő szolga is igen gyakran feltűnik a lovas mögött. Ő viszi urának mindkét dárdáját, és futás közben a ló farkába kapaszkodik. Ez az elem nem új; az i. e. 4. századból származó kisázsiai sztéléken már feltűnik, és keleti eredetű. Érdekes, hogy Nagy Sándort az egyik domborművön lovas vadászaként ábrázolták, kísérője, Lüsziakhosz pedig lova farkát fogja. A makedónok pontosan tudták, mit vegyenek át a keletiektől királyuk kiváltságos társadalmi helyzetének bemutatásához.

A domborművek állandó jelképe a fa. Elentétben némely görög sztélékkel, ahol lombtalan és kiszáradt, a thrák domborműveken mindig lombos. Ezért feltételezhető, hogy a természet újjászületését szimbolizálja. Ha valamelyik római kori fogadalmi táblán pálmát ábrázoltak, ez nem az egzotikum kedvelésével, hanem a hagyományos keleti ikonográfiához való ragaszkodással magyarázható; a pálma tulajdonképpen az életfa.

De miért van az, hogy a lovas a legtöbb domborművön vadkant űz? Ennek az ikonográfiai típusnak a magyarázatát a Lovécben talált övön láthatjuk, amelyen két lovas az életfa mellett álló vadkanokra veti dárdáját. A jelenet kompozíciója szimmetrikus. Az ősi görög és a kisázsiai mítoszokban a vadkan az élet-halál szférához kapcsolódik. A monda szerint a Krétán született Zeust vadkan tépte szét. A Héraklésznek halhatatlanságot biztosító tettek egyike az erümanthoszi vadkan elfogása volt. Meleagrosznak azért kellett elpusztulnia, mert megvált zsákmányától, az általa elejtett kalüdóni vadkan fejétől. Kroiszosz fia úgy lelte halálát, hogy a müsziai vadkanra célzó vadászok egyike dárdájával véletlenül őt találta el. A vadkant ugyanakkor a termékenység ellenségének tartották, mivel elpusztította a termést. A gallok szerint az északon életfának tekintett almafa gyökereit egy vadkan túrta ki. Így tehát, amikor a lovas vadász az életfa előtt megölte a vadkant, olyan szimbolikus cselekedetet hajtott végre, amely biztosította az élet körforgásának megismétlődését; ebből következik, hogy az újjászülető természet és a világrendet megőrző istenségnek tekinthető.

Fenti magyarázatunk alapján a domborműveken a fa köré tekeredő kígyót is a természet tavaszi ébredésével kell összekapcsolnunk. Érthető, mivel a kígyók ekkor bújnak elő téli pihenésük után. Az álom a halál, az ébredés az újjászületés szimbóluma volt. A kígyók tavasszal levetik régi bőrüket, ami ugyancsak az újjászületés és következőképpen a halhatatlanság újabb jelképe. Minden sztélén látható a kígyó, mint a megistenülés, azaz a halhatatlanság állandó képi kifejezése. Miként a kígyó, úgy a lovas hős is az élet védelmezője és megóvója, aki el-

pusztította az élet ellenségeit, megmentette az élet fáját, és így elnyerte a halhatatlanságot. Valószínűleg minden thrák hős mitikus életének ez volt a csúcspontja.

Gyakran egy, két vagy három nő áll a lovas előtt. Vajon kik ezek? Anyja, felesége vagy szerelmese? Bizonyára a thrák hős eddig ismeretlen mítoszában játszhattak valamilyen szerepet. Indiában, Iránban és Kis-ázsiaiában az újévi ünnepségeken olyan drámát adtak elő, amely az életnek a halál feletti diadaláról szólt. Eszerint a világot egy háromfejű sárkány uralta: elzárta a vizeket, és fogságban tartott minden asszonyt. A föld kiszikkadt, és egyetlen gyermek sem született. De megjelent az isteni hős, megvívott a sárkánnyal, és legyőzte. A kiszáradt földön ismét folyt a víz, és a nők a hős asszonyai lettek. A letnicai kincs díszein láthatók ennek a mítosznak különböző epizódjai. Az egyiken egy lányt látunk tükörrel és háromfejű sárkánnyal. A leegyszerűsített ikonográfia nem a sárkány fogságában levő nőt juttatja-e eszünkbe? Egy másik dísz hippokamposzon* vágtató Néreisze talán a felszabadított vizeket ábrázolja. A harmadik egy harcos isteni nászát (hierosz gamosz) mutatja; egy másik asszony amphorát és ágat nyújt át a párnak – nem azok az asszonyok-e, akiket a hős megszabadított és feleségül vett? Indiában az a hiedelem járta, hogy a sárkány esőfelhők alakjában jelenik meg. Ünnepekkor a felhőkre nyilaztak; az iráni Mithrasz is így kerekedett a sárkány fölé. Hérodotosz a geta törzs hasonló szokásáról számol be: „nyilakat lőttek az ég felé, a dörge és villámlás irányában, megfenyegetve az istent.” Nagyon is elképzelhető, hogy a jeles történetíró talán egyszer részt vett a getáknak ezen a rituális játékán, amikor a szörnyel vívott harcot elevenítették meg. Napjainkban is dívik az a bolgár népszokás, hogy a jégesőt hozó felhőkre lövöldöznek. A folklórban is a „lámják”, „hálák” és forgószelek identifikálódtak a felhőkkel, ködökkel és szelekkel. Hangsúlyozni kell, hogy a „lámja” és „hála” elnevezés a két ógörög sárkány, Lamia és Halia nevéből ered. A me-

* hippokamposz – mesebeli, félig ló-, félig haltestű szörnyeteg

szémbriai papi melldíszén látható jelenet, amelyen Perszeusz megszabadítja Andromedát a szörnytől, valószínűleg ugyanezt a jelentést hordozza. Thráko-római fogadalmi domborműveken gyakran látható, hogy felfordított edényekből víz folyik. Talán ezzel is a hős tettét szimbolizálták? Akkor az oltárnál a hősrre váró asszonyok jövődő feleségei lehetnek, akiket megszabadított a szörnytől. Felmerülhet viszont az a kifogás, hogy a domborművek lovasa nem sárkánnyal, hanem vadkannal harcol. Ebben az esetben felvetődik, hogy az ábrázolásokon két ikonográfiai motívum kapcsolódik össze: az életfa közelében folyó vadkanvadászaté és az emberiség továbbélését biztosító hősé. Mindkét motívum jól egyeztethető a félisten lényeges tulajdonságaival, akinek funkciója ugyanis, hogy a világ természetes rendjét biztosítsa az újjászületés és szaporodás révén, meg hogy a káosz erői felett aratott győzelmével ciklikusan helyreállítsa a rendet a földön. Egyébként a sárkányt, vagy általánosabb értelemben: az isten ellenlábasát az összes indoeurópai hagyományban gyakran vadkanként ábrázolják. Nem véletlen, hogy ez az állat görög földön, Rómában és Perzsiában általános jelképe volt a háború istenének, aki viszont a sárkányok védelmezője (sőt, apja) is.

A thrák lovasnak szentelt egyik-másik domborművel, pontosabban a sárkánnyal való harccal kapcsolatban érdemes egy pillanatra megállnunk V. Toporov és L. Gindin szovjet tudósok hipotézisénel. Ők a domborműveken ábrázolt lovas ikonográfiájában mindazokat az attribútumokat és cselekedeteket látni vélik, amelyek az indoeurópai villámszóró istenre jellemzők. Magát a hérósz szót is az isten nevével hozzák összefüggésbe – szláv Perun, balti Perkúnasz, hettita Pirwa –, mert néhány fogadalmi táblán a hős jelzője: Hérósz Perkónisz. Ez a hipotézis még tetszetősebb, ha figyelembe vesszük, milyen sok ugyanebből a töből származó thrák helynév van (Pergamon, Berga, Perinthosz, Perkóté stb.). S nem csodálatos, hogy Arrianosz szerint az országot, mielőtt elnevezték Thrákiának, Perkének hívták? Fontos, hogy jelen esetben a helynevek összefüggenek a szikla thrák nevével („berga”), ami a helynevekben és a viharisten nevében egyaránt fellel-

hető. A viharisten a hettitáknál is mindig kapcsolatban van a sziklával, melynek elnevezése megfelel az ő nevének (Piruna-Pirwa).

Néha egy másik lovas is megjelenik a fogadalmi emléktáblákon. Kisebb és mindig baloldalt lovagol, a hérósz állandó helye viszont a jobb oldal. Mi az oka ennek a járulékos motívumnak? Ki a második lovas? A hős kísérője vagy ellensége? Az ikonográfiai elrendezés távoli előképét a loveci övön láthatjuk. A két lovas vadkant űz az életfa közelében. Az alakokat szimmetrikusan rendezték el a fő motívum körül. Hasonlóképpen a vracai aranykancsón két szárnyas harci szerker között az életfát jelképező pálmafa áll. A fenti jelenetekben semmiféle célzás sincs kibékíthetetlen ellentétre. Valószínű, hogy ugyanannak a motívumnak szimmetrikus megismétlése az ábrázoltak kettős jellegére utal. Nem ugyanezt a jelentést kell-e meglátunkunk az úgynevezett „dunai lovasok” domborművein is, ahol két alak áll szemben egymással? Az ikerlovasok (Kabeiroszok) mítosznak lényege, hogy az ikerlovasok felváltva tartózkodtak az égben és a föld alatt, hol a halálban, hol az örökkévalóságban. Ezért a thrák fogadalmi emléktáblák megkettőzött lovasai nem a dualizmus kezdeti fokát, hanem a hős kettősségének tipikus thrák gondolatát vagy a több vallásra jellemző ikerkultuszt fejezik ki. Miként Indiában, úgy Rómában is az egyik ikertestvér fokozatosan elhalványul a mitológiai tudatban, mert ő eleve halandó. Szerepe így csökken, s néha el is tűnik a mítoszból. Lehetséges, hogy a domborműveken lévő kisebb lovasban pontosan a hérósz ikertestvérét kell látnunk, akinek alakja néha megmarad, még gyakrabban azonban teljesen kiszorítja istentestvére. Valószínűleg az ikerkultusszal kell kapcsolatba hoznunk a Dioszkuroszok thrákiai népszerűségét is. Szeuthopoliszban, III. Szeuthész palotájában állt a szentélyük, de a Lémnosz, Imbrosz és Szamothraké szigetén honos misztériumokról is azt tartják, hogy a thrákok hozták létre őket.

A thrák lovas ábrázolásain mitikus életének csúcspontjait láthatjuk. A hiányzó láncszemekért a thrákokéval rokon vonásokat mutató perzsa és szkíta valláshoz kell folyamodnunk. Hérodotosz nagy teret szentel az emberi faj megjelenéséről szóló szkíta hiedel-

Aranygyűrű Glozsenéből. Ovális lapján ló és rhütont tartó férfi. I. e. 4. század

meknek. Az egyik monda szerint a szkíták Targitaosznak, a pusztaság első lakójának a leszármazottai, egy másik viszont arról szól, hogy Héraklésznak a szkíta kígyólábú istennővel kötött frigyéből erednek. Iráni szövegekben maradtak ránk az „első emberekről”, Jimárról, Hósangról és másokról szóló történetek. Ezeknek a hősöknek legalább egyik szülőjük isten volt, s mindegyik egy-egy nép hőse. Hasonló eredetmondák Thrákiában is keletkezhetnek. Lehet, hogy a letnicai rátét nászjelenetében a hērősz a nemző ősz szerepében jelenik meg. Sok római kori domborművön olyan jelzőkkel látták el – „patrisz”, „genikosz”, „progonikosz” –, amelyek természetének erre a vonására utalnak.

Valószínű, hogy minden törzsnek megvolt a maga hērősz-őse, akit mindenhol másképpen hívtak. A törzs atyjától azt várták, hogy őrizze a természet életerejét, és szorult helyzetükben hozzá folyamodtak segítségért, oltalomért. A thrák lovas ábrázolásain legáltalánosabb funkciója a védelmezés. Ezért igen sok fogadalmi emléktáblán baljában pajzsot tart, bár nem harcos.

Az utód világrahozatalához a hősnak társra volt szüksége, akiből az emberiség anyja

lehetett. Így érkezünk el a thrák vallás másik lényeges vonásához: a Nagy Istenanya kultuszához. A Nagy Istenanyán nyugodott az egész világ. Ő volt az ég és a föld, az élet forrása és az emberiség ősanja. Kultuszában különböző fázisok figyelhetők meg. A tudósok szerint ez a mítosz keleti eredetű. És valóban, a Kisázsia délnyugati részében fekvő Çatal Hüyük neolitikus kori város ásatásai során egy már nagyon fejlett istennő-mitológiára találtak bizonyítékokat. Néhány ezer évvel később ez hatással lesz a krétaiak, majd az Anatóliában élő népek mitológiai gondolkodására, hogy rajtuk keresztül a hellénekhez és a thrákokhoz is eljusson. A neolitikusból származó, a Balkán félszigeten talált számtalan női szobrocska ugyancsak bizonyítja az istennő szerepét azon népek vallásos elképzeléseiben, amelyek a thrákok előtt e térségben laktak. Úgy látszik, hogy itt is, akár csak Çatal Hüyükben, az istennő férfitárja bika formát öltött, miként ezt a Targovistében és Várnában feltárt leletek bizonyítják. A kettős női idolk talán már a görög típusú Déméter–Perszephoné istennőpárosra – anya és lánya – utalnak. Ebből a szempontból érdekes az orszójai lelet: két

egymásba helyezett női idol. Lehet, hogy e kései bronzkori alkotások rituális formában ábrázolják az istennői terhességnek és a szülésnek mozzanatait. Lehet, hogy a kissé korábbi keletű valcsitrani kincs is egyfajta rituális edénykészlet volt, amelyet a Nagy Istennő kultuszában használtak. Néhány bolgár régész felvetette, hogy a nagy, fogóval ellátott korongok esetleg nem is fedők, hanem cintányérok voltak. De hiszen éppen ezek azok az eszközök, amelyeket a Kübelé (Rhea)-kultuszban is használtak. S a háromrészes edénynek is megvan a megfelelője az Iránban, Kisázsiaiban és az Égei-tenger mellé-

Lábvért Agighiolból (Románia): a Nagy Istenanya nyaklánccal, nyakpereccel (torques) és mellvérttel. I. e. 4. század

kén talált, a bronzkorszak végéről származó vázákban, melyek három részből állnak. Ez a hármasságesszme talán megfelel az e körzetekre jellemző mitológiai hármasságnak: anya, leánya és fia-férje. Mindenesetre ezzel az edénnyel mutatták be az ősidők óta ismert tej-, méz és boráldozatot. A szófia körzetből származó urna a korai vaskorszakból való. Egymásba helyezett agyag-, bronz- és aranyedényekből áll. Nem utal-e ez szintén a három személyre – a Nagy Istennőre, lányára és fiára? Látni fogjuk, hogy a thrákok vezették be az eleusiszi misztériumokat Déméter és Perszephoné, az anya és lánya tiszteletére. Később Dionüszosz csatlakozott hozzájuk Perszephoné fiaként. Miért kellett feltűnnie fiaként? Azért, mert a megtermékenyülést is az istennő hatalmi körébe kellett utalni. Fia lett egyben szerelmese is. Kübelé és Attisz, Aphrodité és Adónisz, Perszephoné és Dionüszosz esetében ugyanaz történt. A keleti népek kultuszaiban fontos hely illette meg az isteni frigyet, mivel a házasság köteléke biztosította a szaporodást. A letnicai rátét-dísz nászjelenete valószínűleg a Nagy Istennőnek és fiúszeretőjének nászát ábrázolja, a mellettük lévő nő pedig az istennő lánya. Egy athéni domborművön a felirat szerint egy Déloptésznak nevezett különös alakot ábrázoltak; mellette Bendisz látható. Déloptész jelenlétét csak nevének etimológiája teszi érthetővé: a föld szerelmesét jelenti. A dombormű a Nagy Istennő és fia nászának újabb formája. Érdekes, hogy a Bendisz jelző egyetlen valószínű magyarázata az indoeurópai „bhendh” töre vezethető vissza, amelynek „kötni, egyesíteni, összekapcsolni” a jelentése. Ez is bizonyítja, hogy a Nagy Istennő a házasság védelmezője is.

Térjünk vissza a thrák vallás forrásaihoz. Már Hérodotosz említ egy thrák istennőt, Artemiszt, a Királynőt (Baszileia). A név ugyanennek a jelzőnek a kíséretében fogadalmi emléktáblákon is feltűnik. Keleten és a görögség archaikus korában Artemiszt nemcsak a vadászat, hanem a vadon élő állatok és általában a szabad természet istennőjeként is tisztelték. Alakja beleolvadt az Állatok Úrnőjének alakjába, aki ugyancsak a Nagy Istenanya egyik megjelenési formája. Már az ókori szerzők utaltak az Athén mellett fekvő Braurón Artemisz-kultuszában

Vadászjelenet. A loveci ezüstöv részlete. I. e. 5–4. század

(Bauróneia) meglévő thrák-pelaszg elemekre. A Bauróneia kialakulásáról szóló mondában szerepel egy elbeszélés az istennő szent medvéjének megöléséről s emiatti haragjáról. Minden évben engesztelő áldozatot követelt, és az athéniak a lányukat vitték el neki. Később az emberáldozat megszűnt, a lányok helyett kecskéket vittek – lányruhában. Úgy látszik, a medvekultusznak magában Thrákiában is nagy jelentősége volt. Néhány rátédíszén (Letnica, Agighiol, Mezek, Várna) majd látni fogjuk ennek az állatnak az ábrázolását. Egy ókori etimológia szerint Zalmozis geta isten arról a medvebőrről kapta a nevét, amely már születésekor rajta volt. A római korban Artemiszt a thrák fogadalmi táblák lovaglás közben ábrázolják. Ez az ikonográfia kizárólag csak Thrákiára jellemző. Éppen ezért meggyőző a feltevés az istennő és a bolgár folklór erdei tündérei közötti kapcsolatról. Ez utóbbiak is, akár csak Artemisz, szarvason lovagolnak, vagy repülnek, kószálnak az erdőben, vadásznak, s nyilaikkal állatokat, férfiakat terítenek le. Ami Artemisz Baszileiát illeti, akinek a thrák és a

paion nők Délosz szigetén búzaszalmába csomagolva vitték az áldozatot, valószínűleg a termékenység istennőjével azonos.

A thrákok Hérodotosz szerint sok más néven is ismerték Artemiszt. Polüainosz a szkaioszkok és a kebrénioszkok legfőbb istenségeként Hérát említi. Tudunk olyan thrákiai Héra-kultuszról is, amely nem kapcsolódott a Zeuszéhoz. Hérát a Reszküthiai-hegységben, a Marica torkolatánál tisztelték, itt templomot állítottak neki, valamint Apollónnak. A panagjuristei kincs egyik rhütonja is a két istenség kapcsolatát tükrözi; Héra trónon ül királyi kiváltsága jeleként, Apollón és Artemisz pedig állnak, közvetlenül mellette.

A thrákoknál a Nagy Istenanya legelterjedtebb megszemélyesítője Bendisz volt. A kutatók a legutóbbi időkig Artemisszal vagy Dianával azonosították. A római kor fogadalmi emléktábláin szarvastehéneken lovagol, jobbában íjat tart, vállán tegzet visel. Máshol vadat űz, egyik kezében íjjal, a másikkal pedig tegze felé nyúl. Délnyugat-Thrákiában, különösen Philippi környékén ismét újabb ábrázolásmód terjedt el: kezében

dárdát és egy ágat tart; az egyik i. e. 7. századi lémnoszi cseréptöredéken két dárdát visz. Kratinosz egyik komédiájában „kétdárdájú”-nak nevezi. Azért tudunk róla meglehetősen sokat, mivel Athénban i. e. 429-ben kultuszát hivatalosan is bevezették. Sok vele kapcsolatos felirat, fogadalmi emlék és dombormű maradt ránk, s ezek bőséges tájékoztatást nyújtanak. Két attikai domborművön khitónba öltözve jelenik meg; vállára állatbőrt vetett, és frígiai sapkát visel. Kezében két dárda. Jellemző vonásait itt láthatjuk a legjobban. A bithüniai király, I. Nikomédész (i. e. 3. század) egyik pénzén Bendiszt hasonlóképpen ábrázolták, de még egy kardot is tart. A bithüniaiak olyan nagyra becsülték, hogy egyik hónapjukat róla nevezték el. Véleményünk szerint a Nagy Istennőnek ezek a jellegzetességei leginkább Délnyugat-Thrákiában, a Sztruma, Meszta és Vardar völgyében terjedtek el, de kétségtelen, hogy kultusza Kisázsia északnyugati részén is ismert volt. Nincs ebben semmi meglepő, ha meggondoljuk, hogy a bithüniaiak a Sztruma völgyéből Kisázsiába elvándorolt thrák törzs. Az ókori szerzők szerint eredetileg

sztrümóniaknak nevezték őket. Így szaporodnak az érvek Bendisz lokális jellege mellett! Az istennő ünnepét tavasszal ülték meg: hatalmas természetű asszonynak képzeltek, aki fon és disznót őriz.

Ez a leírás emlékeztet Hérodotosznak a paion nőkről szóló elbeszélésére: ők is több mindenfélével foglalkoztak, így fonással is. Sokatmondó tény, hogy a bolgár etnográfia megőrizte ezt a szakrális-mágikus funkciót. Minden nőnek ajánlatos útközben fonni, ha megy valahova. Ellenkező esetben a sárkány áldozatává válhat. Magának az orsónak van mágikus jelentősége: a násznagy abban a pillanatban adja át a fiatalasszonynak, amikor az átlépi az új ház küszöbét. Addig a násznagy védi a sárkánytól, a küszöbtől kezdve azonban már csak az orsóra számíthat. Ezért gyakori a kígyóábrázolás ezen a használati tárgyon, amellyel embert nem szabad megütni. A fonás és az orsó szent jellege megmagyarázza, mit jelent a „fonó” Bendisz. A „fonás” mint cselekvés és a sárkányölő motívumok kapcsolatáról tanúskodik e tevékenység rituális tiltása Bulgáriában az ún. „farkasünnepek” idején (lásd később a far-

Koson lovagló Hermész. Márványszobrocska Mlamllovóból. I. sz. 2–3. század

A három nimfa. Márvány fogadalmi tábla Szaladinovóból. Római császárkor

kas-sárkány azonosságról). Másrészt az Él-ről, Aséra nevű feleségéről és Baálról szóló kánaáni mítosz hettita variánsában egy érdekes formulát találunk: „Szavammal megnyugtatlak, orsómmal átszúrlak.” Érdekes, hogy pontosan ez ismétlődik meg a román bájolókban, ami a formula múltjára utal. Következésképpen az orsó már a legrégibb időktől kezdve nagy szerepet játszik az istennő kultuszában. Ebben az értelemben különösen érdekes Bendisz-párhuzam a „fonó” Aphrodité. Később ismét találkozunk a thrák és a görög istennő összehasonlításával.

Lehetséges, hogy Bendisznek a neve „kötő” szerepére is utal. A „kötés” fogalmának az indoeurópaiaknál különböző mitológiai és kultikus tartalma van. Az olyan istenek, mint Mitra és Indra (Indiában) vagy Odin (Skandináviában) képesek „megkötni”, azaz megbénítani az ellenséget vagy a gonosztevőt, a görög Héphasztosz pedig láthatatlan láncsal saját trónusához köti anyját, Hérát, és hálóval fogja el hűtlen feleségét, Aphrodité és annak szeretőjét, Arészt. Néhány ókori szerzőnél a thrák Bendisz funkcionálisan azonos a krétai Diktünnával, aki arról a halászhalóról kapta nevét, amelybe beleesett, vagy arról a vadászhalóról, amelyet Artemisz kísérőjeként eszelt ki. És íme, Philippi környékén van egy szikladombormű, amelyen Bendiszt vadászként látjuk, amint hálójával szarvast ejt el. Lehet, hogy itt nem egyszerű zsákmányszerzésről van szó, hanem hőstetről, hiszen a mitikus szarvast csak ilyen módon lehet megszeliđíteni. Héraklész is hálóval fogta el a szarvast, s a bolgár népdalokban a hős három napon át űzi a mesebeli szarvast, végül azonban csak azoknak a vásznaknak a segítségével tudja elfogni, amelyeket a lányok hálóként kifeszítettek az állat elé. A kötés-oldás mágiája megvan egy másik kultuszban, a születés és a termékenység istennőjének kultuszában is. Az istennő „eloldja” a szülő nőt vagy a tavaszt. Ismeretes a mitológiából a „gordiuszi csomó” – a phrügiai királyok próbatétele. Nos, a phrügek Thrákiából települtek át, ahol brügeknek nevezték őket.

A Bendisz-kultuszról a legjobban Platón tájékoztat *Az állam* c. művében: Szókratész beszélget erről az ünnepről. Beszámolója annál értékesebb, mert a nagy filozófus maga

Görög bronztükrő nyele Tasztepéből: Artemisz mint az Állatok Úrnője. I. e. 6. század vége

is részt vett a Bendideia ünnepen: „Tegnap Glaukónnal, Arisztón fiával Peiraieuszba mentem, hogy lerójam tiszteletemet az istennő előtt, és megnézzem, hogyan rendezik meg a most első alkalommal sorra kerülő körmenetet. A helybeli polgárok felvonulása szép volt, de a thrákoké sem alábbvaló!” Ezután Szókratész és Polemarkhosz beszélgetése következik, majd Adeimantosz kíséri meg, hogy rábeszélje a filozófust, maradjon velük: „Nem tudod, hogy ma este lovas fáklyaverseny lesz az istennő tiszteletére?” „Lovas fáklyaverseny? – kérdezte Szókratész.

– Ez új dolog. Kíváncsi vagyok, vágatás közben egymásnak fogják-e adogatni a fáklyákat! Mit gondolsz?” „Így lesz – mondta Polemarkhosz. – Sőt éjszaka olyan ünnepséget láthatunk, amelyet érdemes megnézni!”

Az athéni Bendideia valósággal elkápráztatta a görögöket. A körmenet Athénból indult Peiraieuszba, hogy végül a Bendisz templomának közelében lévő, a nimfák tiszteletére emelt szentélybe érkezzenek. Ott aztán disznót áldoztak az istennőnek. Ennek ugyanaz volt a jelentése, mint Perszephoné kultuszában, ahol az elvetésre kerülő búzát disznóvérrel öntözték, hogy az állat megtermékenyítő ereje rászálljon a gabonára is. Az egyik bronzkori thrák sírban is disznócsontváza bukkantak. Mindebből az következik, hogy a hős a Nagy Istennővel megosztotta a funkciókat: a hős az élet ellenséges erőivel küzdött meg (vadkan), az Istenanya pedig a termékenységet segítette (jelképe a disznó), és így együtt biztosították a világ örök rendjét.

Bendisz templomának közelében, a peiraieuszi Munükhia-dombon emelkedett a nimfák szentélye. Egy klasszikus kori domborművön az istennőt nimfák veszik körül. Ebből következik, hogy Thrákiában a nimfák a Nagy Istennő kultuszával álltak kapcsolatban. Egy monda szerint az ország is Thraké nimfának köszönhette elnevezését. Így magától értetődik, hogy sok római kori domborművön láthatók a nimfák, és a források gyógyhatását jelképezik. Ha Bendisszel fennálló ősi kapcsolatainkra gondolunk, nem lepődünk meg, hogy sok fogadalmi táblán együtt ábrázolták Hérával, aki a Nagy Istennő másik megjelenési formája.

Bendisszel rokon, sőt néha egybe is fonódik vele egy másik istennő Kelet-Thrákiából: Kotütő (Kotüsz). Nevének etimológiája nem egészen világos: lehet, hogy közel áll a szláv „hoteti, po-hoteti” igéhez (szenvedélyesen kívánok) vagy a „kat” igetőhöz (vö. a szláv „kotiti” = szülni igével). Mindenesetre Kotütő orgiái hírhedtek voltak féktelen táncikról. Lehet, hogy ilyenkor ünnepelték meg az istennő szent nászát azzal az istennel, akit Aiszkhülosz Dionüszosznak nevez, de Szabaziosz is lehetett, mert Kotütő hívei is „euoi szaboi”-t, kiáltottak, akárcsak a thrák-phrüg isten hívei. Valószínű, hogy az istennő kultuszába való beavatásnak olyan jellege

volt, mint a vízzel való keresztelésnek, mert a beavatottakat „baptai”-nak nevezték. Néhány ókori szerző női mivoltukat hangsúlyozza, s ez a phrügiai Kübelé papjait, a galloszokat és a szkíta Égi Aphrodité enarészeit juttatja eszünkbe. Úgy látszik, hogy a Kotütő-kultuszban nagy szerepe volt a mandulának, de a phrügek mitológiájában is jelentős helyet kapott, mert az egyik verzió szerint Attisz egy király vagy folyamisten lányának keblébe rejtett mandulából született.

Az ókori szerzők tehát sok hasonló vonást fedeztek fel egyrészt Bendisz és Kotütő, másrészt a phrügiai Kübelé orgiasztikus ünnepei között. Ismét újabb bizonyíték a thrákiai és a kisázsiai vallások kapcsolatára, amely természetesebb és szorosabb volt, mint a thrákoké és a görögöké. Platón, Hérodotosz, Xenophón és a többi ókori író a thrák kultuszt különösnek, érthetetlennek találta. Kíváncsi nézőkként vettek részt a számukra egzotikus és rendkívül szokatlan szertartásokon. A különböző thrák istennők kultuszának közös vonásait mégis észrevették; érezték, hogy ugyanazok a jellemző sajátosságok jelennek meg más-más néven, sőt Arisztophanész Bendiszt a „Nagy Istennő”-ként emlegette. Hészühiosz a Nagy Istennőt Perszephonéhoz hasonlította, vagyis alvilági aspektusára utalt. Az az ág, amellyel a thrákorómai domborműveken ábrázolták, lényének ezt az oldalát jelzi, mivel az ágacska tette lehetővé, hogy Hadész birodalmába léphessen. Ugyanezek az emléktáblákon az istennő haját félhold díszíti, s így Szelénével azonosul. Az egyik meszémbriai síremlék az istennő funkcióinak bonyolult szinkretizmusáról árulkodik, ez már a római idők jellegzetes vonása. Timpanonjában Artemiszhez hasonló vadászként látjuk, de Bendisz thrák fejdíszét viseli. A következő mezőben Hekatéként két lobogó fáklyát tart, majd mint Perszephonénak is fáklya van a kezében, de már azon a kocsin ül, amely az Alvilágba viszi. Ismét a sokarcú istenséget látjuk különféle feladatai végzése közben. Így válik lehetővé, hogy a legkülönbözőbb alakokban testesüljön meg: magára öltheti Artemisz, Diana, Perszephoné, Szeléné, Phószphorosz vagy Hekaté vonásait. A bithüniaiak talán azért képzeltek Nagy Istennőjüket óriásasz-

szonynak, mivel tulajdonságai annyira változékonyak voltak.

A helybeli mester a Nagy Istennőre vonatkozó thrák elképzelést a vracai lábvértén testesítette meg legjobban. Itt magának a tárgynak a formáját használta fel az istenség ábrázolására. A kagylóhéjak, ahonnan két kígyó előkúszik, az emlőket jelentik. A lábvért alsó részéből újabb kígyópáros emelkedik ki – nyilván a lábak jelölésére. Az alak jobb oldalán szárny látható, ami szárnyas istennőre utal. Ilyen módon elemezve, a lábvértén lévő alak rokonságot mutat a már Hérodotosz által is ismert kígyólábú istennővel, a szkíták ősanjával, ámbar a jelek szerint ez a hibrid mitikus lény még korábbi idők szülötte. Az istennő és a kígyók kapcsolatára már Krétán is vannak jelek, s a kapcsolat a későbbi emlékekben is kimutatható. Egy Szardeiszből származó szobor (i. e. 6. század) Kübelé istennőt ábrázolja – két oldalánál ágaskodó kígyókkal. A lurisztáni leletek között találunk olyan hibrid isteneket, akiknek a teste különböző állatok testrészből épül fel. A görög Medúzát az archaikus korban gyakran ábrázolták kígyólábakkal. Olünthoszból származik egy bronzlemez, szakállas istenábrázolásokkal; a lábak helyett itt szárnyakat látunk. A kígyólábú istennőt makedón mozaikokon is felfedezhetjük. Azaz, a thrák mester régi hagyományt követett, nemcsak művészeti, hanem mitológiai hagyományt is.

Az ősi Thrákiára vonatkozó kiapadhatatlan forrás, Hérodotosz a thrák pantheonról is beszámolt. Szerinte a thrákok csak Arészt, Dionüszoszt és Artemiszt tisztelték. Határozott állításait hosszú ideig vita nélkül elfogadták, pedig vannak olyan pontjai, amelyek kritikai felülvizsgálatra szorulnak. Ő maga is megemlíti más thrák isteneket, így fenti megállapításai már nem annyira egyértelműek. Soha nem beszél viszont a thrák lovasról, a római korban annyira népszerű istenségről. Ebből az időből sok olyan fogadalmi tábla maradt ránk, amely Zeust és Hérát, Aszklépioszt és Hügieiát, Apollónt és más isteneket ábrázolt – számuk még a Dionüszosznak felajánlottakénál is nagyobb. Az az eljárás, hogy Hérodotosz a thrák isteneknek görög nevet adott, talán igazolható, mivel így honfitársai jobban megérthették

őket. De ez volt-e a legjobb megközelítési mód? A görög istenek valóban azonosíthatók thrák megfelelőikkel? Hérodotosz névválasztása mégsem tűnik véletlenszerűnek. Megalkotta a hagyományos triászt, amelyben Artemisz az istenanya, Dionüszosz az atya, Arész a fiú. Az értelmezés azonban mesterkélt, és ebben az esetben aligha bízhatunk meg teljesen a „történetírás atyjában”.

A thrák Arész

Hérodotosz kortársai számára Arész a thrák pantheonba illő istenség volt. El sem tudták képzelni, hogy egy ilyen vérszomjas és vad lény a görög képzelet szüleménye lenne. Csak a barbárok világából érkezhetett, miként Boreasz, a hideg északi szél istene. És egyébként is, létezett-e a görög istenek világában Arész nál meggyőzőbb megismerésének a thrák harci szellemnek? Arkhilokhosz, a költő, már az i. e. 7. században a thrákokat a „harc isteneinek” nevezte, s nem szégyellte bevallani, hogy megfutamodott a harcmezőről, pajzsát az egyik thrák katona hadizsákmányaként hátrahagyva. I. sz. 13-ban Piso római vezér legyőzte a besszoszokat, és győzelmét „Arészük megbilincseléseként” ünnepelte. Szozopolban (az ókori Apollónia) olyan feliratot találtak az i. sz. 2. századból, amely egy, a „thrák Arésszal vívott gyilkos csatában elesett” harcost gyászolt. Több, Thrákiából származó fogadalmi emléktáblán a lovas héróoszt sisakkal és pajzsral ábrázolták; máskor, így például a Philippi melletti szikladomborműveken, úgy jelenítették meg, amint éppen ráront az ellenségre. Tehát annak az istennek a fogalmát, akit Hérodotosz a thrák pantheonban a legelső helyre állított, még ebben a késői korszakban is ismerték.

Az Arész névnek nincs semmilyen görög etimológiája, és ez idegen, nem hellén eredetét engedi feltételezni. Az ókori források Thrákiát néha Ariának nevezik. A görögök meg voltak győződve róla, hogy Arész thrák származású. Ovidius írja, hogy Juno [Héra] a Propontisztól [Márvány-tenger] balra szülte. Másfelől, kultusza leginkább Hellasz északi részeiben terjedt el, különösen Boiótiában, ahol sok thrák párhuzamot találunk.

A krésztónok Arészt Kandaónnak (farkasölő) nevezték. Egy Lükophrónnak tulajdonított költemény hangsúlyozza Arész farkas mivoltát. Úgy látszik, hogy az indoeurópai mitológiai hagyományban a farkas volt a háború istenének állatalakja. A harci jellegű titkos férfitársaságok tagjait az indoeurópaiak „farkasoknak” nevezték, természetes hát, hogy istenük is farkas volt. Valószínű, hogy éppen a beavatási szertartással – amelynek során az ifjú bizonyos időre farkassá válik – áll genetikus kapcsolatban a „dákok” etnonima, amelynek etimológiáját a kutatók a thrák-phrüg farkas szóból („daosz”) eredeztetik. De bármennyire is furcsa, Arészt le lehet győzni. Erre elég sok példa van a görög mitológiában. Sőt, a thrákok halandónak tekintették, egyes forrásmunkák pedig arról is megemlékeznek, hogy Arészt Thrákiában tették el.

Azt a kérdést, hogy a thrákoknak volt-e saját hadistenük, csak közvetve lehet megválaszolni. Hérodotosz hosszan írja le, hogyan mutatták be áldozatukat a szkíták Arészuknak. Tiszteltek egy rövid kardot (akinakész), s ezt az Arésznek feláldozott emberek és lovak vérével kenték be. Medgidiában (Dobrudzsa romániai területén) akinakész formájú bronzkard került felszínre. Markolata csőrében kígyót tartó sast ábrázol. A tárgy rendeltetése még nem tisztázódott; lehetséges, hogy a thrák hadisten jelképe? Hérodotosz Oiobasz perzsa vezérről azt a történeti tényről mondja el, hogy miután az apszinthioszok elfogták, házi istenüknek, Pleisztórosznak áldozták, ahogy ez szokásban volt náluk. Florus leírja, hogy a Marcus Crassus elleni harc előtt (i. e. 29) a moiszoszok a felsorakozott katonák előtt leöltek egy lovat, és megesküdték, hogy valamennyi elejtett ellenségüket feláldozzák az isteneknek. Nagyon elterjedt szokás volt az ókorban, hogy a háború istenének ilyen áldozatot mutattak be. Nemcsak a thrákok, hanem a szkíták, az illírek, a kelták, a perzsák, sőt még a görögök is így akarták megnyerni Arész támogatását.

Ha már volt a thrák pantheonban hadisten, bizonyára a fent említett Pleisztórosz volt az. De Hérodotosz határozottan az apszinthioszok házi isteneként említi, s így e Propontisz partján élő törzs mindenható istensége lehetett.

Livius beszámolóját is meg kell említenünk ebben az összefüggésben. Azt írja, hogy a thrákok győztes csatájuk után megölt ellenségeik fejét dárdahegyre tűzve magasra tartották. Az emberfejek a letnicai rátétűdszen valószínűleg a törzsfő fogadalmát jelképezték, amellyel meg akarta nyerni az isten vagy a hős segítségét. Tehát arra lehet következtetni, hogy a thrák Arész nem volt külön isten, csak az egyetemes istenség egyik feladatkörének megtestesítője. A római korban a lovas hős csak azokon a domborműveken jelent meg Arész jellemző tulajdonságai-val, amelyeket thrák harcosoknak állítottak.

A krésztónok, mint láttuk, ezt az istent Kandaónnak hívták. A bithünekénél Priapossal azonos, aki Arészt a harci táncokra tanította, vagy egyenesen az apja volt.

Dionüszosz és Lükurgosz

Nemcsak Hérodotosz, hanem a többi antik író is úgy gondolta, hogy Dionüszosz thrák isten volt, és északról érkezett görög földre. Sok mai tudós osztja e nézetet, holott eleinte ezt az istent sem a görögök, sem a thrákok nem ismerték. Az új, vitathatatlanul kisázsiai eredetű istenség a Helléspontoszon át jött a Balkánra. Dionüszosz a Propontisz thrák partján kezdte meg diadalmenetét a barbárok és a görögök földjén. Euripidész, a Dionüszosz-kultusz egyik legjobb ismerője szerint a barbároknál már nagy tiszteletnek örvendett, amikor görög földön feltűnt. Értethető, hogy a görögök Dionüszoszt thrák eredetűnek tartották, hiszen a thrákok az ókorban megrögzött iszákosok hírében álltak, a bor pedig ennek az istennek egyik legfontosabb ajándéka.

Dionüszosz és a thrákok első találkozásáról az irodalomból kapunk tájékoztatást. Először Homérosz tesz róla említést: Amikor az isten a Helléspontosz partján európai földre lépett, találkozott Lükurgossal. Homérosz nem mondja kifejezetten, hogy ez a király thrák, de Aiszkülosz az *Édónok* című tragédiájában – amely nem maradt ránk – úgy látszik, hogy Lükurgosz birodalma a Pangajon hegy közelében terült el. Ettől kezdve az ókori szerzők Lükurgoszt thráknak tartották. Dionüszossal való találkozásáról a leg-

teljesebb beszámolót Diodórosznál olvashatjuk: A monda szerint Dionüszosz, amikor seregével Európába készülődött, barátságot kötött a Helléspontosz partján élő thrákok királyával, Lükurgossal. Dionüszosz a mainaszok* kíséretében átkelt a tengeren Lükurgosz országába, abban a hitben, hogy baráti területre lép. De Lükurgosz megparancsolta katonáinak, hogy éjszaka támadjanak rá Dionüszoszra és kíséretére, és pusztítsák el őket. Amikor Dionüszosz egy helybéli férfitől, Kharopsztól értesült az árulásról, megijedt, mivel egész serege még a másik parton tartózkodott, csak néhány barátja jött át vele együtt. Titokban visszahajózott. Éjszaka Lükurgosz rátámadt a mainaszokra Nüszéion hegyénél, és valamennyiüket megölte. Ám Dionüszosz hadserege élén visszatért, és legyőzte a thrákokat. Lükurgoszt élve fogta el, megvakította, és miután megkínózta, kereszt-re feszítette. A mítosz másik változata szerint az isten a thrák királyt megőriztette. Lükurgosz ebben az állapotban fejszét fogott, s miután azt gondolta, hogy a szőlőt metszi, megölte fiát, Drüaszt. Úgy látszik, a bolgár folklór is megőrizte ennek a mítosznak az emlékét. A szőlősgazdák ünnepe Szent Trifon napja. Erről a szentről az a legenda járja, hogy késsel levágta az orrát, amikor meg akarta mutatni, hogyan kell a szőlőt metszeni. Ugyancsak februárra esnek az ún. „trifunci”, a farkasnapok, mert Szent Trifon az ő védőszentjük is. Ha mint a szőlő és a bor patrónusa azonos az antik Dionüszossal, ebben a másik funkciójában inkább Lükurgoszhoz áll közelebb, akinek a neve azt jelenti: „magát farkasnak tettető”. Feltételezhető, hogy a századok során az istennek és thrák ellenlábásának vonásai fonódtak össze e keresztény szent alakjában.

A Lükurgosz-epizód kétségtelenül azt tükrözi, hogy az antik írók tudatában voltak a vallási konfliktusnak, amely Thrákiában a Dionüszosz-kultusz és a hagyományos hitvilág összecsapásából eredt. Az új isten a görög anyaországban is kegyetlenül megbüntette a thébai királyt, Pentheuszt, amiért szembe mert szállni vele. Dionüszosz az új vallást

erővel, sőt ravaszsággal vitte diadalra: a thrákok között felhasználta egy árulót, a görögöket pedig megosztotta: az asszonyok az új isten hívévé szegődtek, a férfiak viszont a régi kultuszhoz ragaszkodtak. Mindenhol, ahová Dionüszosz be akart hatolni, egymás ellen uszította az embereket. Véleményünk szerint kultuszának elterjedése nem annyira a törzsek vándorlásával, mint inkább a félsziget társadalmi és politikai válságával függött össze. Az új vallás feltűnése azoknak a mélyreható változásoknak az eredménye, amelyek a balkáni népek társadalmában és tudatában lejátszódtak.

Diodórosz beszámol a thrák társadalom ellentmondásairól. Szerinte Lükurgosznak volt egy Butész nevű fivére. Mindketten Boreasz, az északi szél fiai voltak, de más-más anyától származtak. Butész összeesküvést szőtt bátyja ellen. Amikor üzelmei lelepleződtek, Lükurgosz nem bántotta, csak megparancsolta, hogy társaival együtt szálljon hajóra, és keressen új hazát. A thrák törzsek elvonulásának és a szomszédos földek gyarmatosításának könnyen lehetett hasonló oka. Jó néhány évszázaddal később a görög poliszok is kiutasították megbízhatatlan polgáraikat, hogy keressenek maguknak új földet. Így Butész és thrák hívei Sztrongülé (későbbi neve Naxosz) szigetére költöztek, és kalózkodni kezdtek. Egyik rablóhajójuk alkalmával a thesszaliai Drioszba is elvetődtek, ahol a Dionüszosz híveivé szegődött asszonyok éppen orgiával ünnepelték az istent. Butész ekkor elrabolta és megerőszakolta Koróniszt. Az asszony haragjában Dionüszoszhoz folyamodott segítségért. Az isten Butészt örületbe kergette. Butész esztét vesztve kútba ugrott és megfulladt. A fentiekből arra következtethetünk, hogy a kultusz thrák expanziója ellenállásba ütközött, bár végül Thrákiában Dionüszosz hívei győzedelmeskedtek. Természetesen a fenti nevek és események nem valóságos tényeket örökítettek meg, de a mitológia mégis olyan eseményeket tükröz, amelyek a balkáni történelemnek ebben az átmeneti korszakában valóban megtörténhettek.

Milyenfajta vallással került szembe az új isten, feltehetően a vaskor kezdetén? Thrákiában a bronzkor utolsó szakaszában nagyon elterjedt a napkultusz. Használati tár-

* *mainaszok* – Dionüszosz megrészegült kísérői, bakháns nők

gyakat és műalkotásokat nap-jelképekkel díszítettek. Elkerülhetetlenné vált, hogy a nap ragyogásával azonosított Lükurgosz szembe ne szálljon a föld sötét mélyéből születő és megváltását is abban kereső istennel. Így tehát a két kultusz – a szoláris és a khthonikus – összezsugorodott. Lükurgosz rettenetes halála az új vallás győzelmét jelentette.

Dionüszosz és Orpheusz

Mielőtt Dionüszosz a görög föld felé vette útját, Kharopsznak adta át a thrák királyságot jutalmul azért, amit érte tett, és beavatta misztériumainak titkos szertartásaiba. Oiagrosz, Kharopsz fia örökölte mind a királyságot, mind a titkos tudományokat, amelyeket később fiára, Orpheuszra hagyományozott. A mitikus Orpheusz a thrák vallás jelentős alakja, nevét mindig összekapcsolták Dionüszoszéval. Dionüszoszt a titánok, Orpheuszt pedig a mainaszok ölték meg – mindkettejüket darabokra szaggatták. Dionüszoszt a hiedelem szerint Apollón delphoi templomában temették el, és Orpheusz sírját is szent helynek tartották. Az emberi faj a titánok hamvaiból született; Orpheusz halála után a föld terméketlenné vált. Az orákulum szerint csak akkor szűnik meg a rettenetes csapás, ha megtalálják és eltemetik az énekes fejét. Így lett Dionüszosz és Orpheusz halála az élet folytonosságának záloga.

A vegetáció minden istensége szükségszerűen az Alvilággal áll kapcsolatban. A görögök Dionüszoszt néha Perszephoné, a holtak birodalma királynőjének fiaként tisztelték, máskor Hadésszal, az árnyak világának királyával azonosították. Orpheusz mítoszában is sok khthonikus vonás fedezhető fel. Nevét egyes tudósok a sötétség szóból, mások egy alvilági mitikus lény, Orphosz nevéből magyarázzák.

A thrák énekes mítoszában leglíraibb epizódja alvilági útját beszéli el. Eurüdiké korai halála olyan vigasztalhatatlan fájdalommal töltötte el, hogy hallatlan dologra vállalkozott: zenéjével megszelídítette a háromfejű Kerberoszt, s magára vont a Hadész és Perszephoné figyelmét. Éneke annyira elbájolta őket, hogy megengedték, hogy Eurüdikét magával vigye. Boldogan hagyta el az Alvilá-

got, hogy a következő pillanatban ismét a kétségbeesés martalékává legyen: a tilalom ellenére megfordult, hogy megbizonyosodjék, valóban követi-e felesége árnya. Ám ezzel örökre elveszítette Eurüdikét, mivel a nap még nem érte az asszonyt. A görög mitológiában van egy igen hasonló Dionüszosz-mítosz. Az isten is leszáll az Alvilágba, hogy kiszabadítsa anyját, Szemelét. Orpheusszal ellentétben vállalkozása sikerül. Egy másik érdekes történet szerint Dionüszosz beleszeret Ariadnéba, s megöleti Artemisszel, hogy magával vihesse az Alvilágba. Valószínű, hogy ennek a történetnek ábrázolását látjuk a ruszei kincs rhütonján is. Ez a történet nem más, mint Perszephoné elrablásának megismétlése. Az Orpheusz-mítosznak ismerjük egy másik változatát is. Orpheusz elkeseredve azon, hogy nem hozhatta vissza Eurüdikét, öngyilkosságot követ el: így örökre egyesülhet vele az árnyak birodalmában. Ismét azonosságokat láthatunk Dionüszosz és Orpheusz mítosza között: hogy szerelmük beteljesüljön, és boldogok lehessenek, a sötétség országában kell élniük. Lehet, hogy a régiek Eurüdiké történetével akarták igazolni Orpheusz szabályos időközökben megismétlődő alvilági látogatásait. Ha ez így van, a vigasztalhatatlan énekes megindító mítoszában egy régebbi thrák vegetációistenség képe él tovább – az új vallás őt is alárendelte Dionüszosznak.

Orpheusz khthonikus jellege és Dionüszoszsal való hasonlósága még szembeötlőbb, ha kapcsolatba hozzuk az eleusiszi misztériumokkal. A szertartásokról kialakult képünk még távolról sem teljes. E misztériumokat Athén mellett Eleusiszban az alvilági isteneknek, Déméternek, Perszephonénak és Plutónnak szentelték, akik biztosították a termékenységet. Később Dionüszosz is csatlakozott hozzájuk. Hogyan történt ez? Úgy tűnik, hogy az új isten szoros kapcsolatban állt a kisázsiai Nagy Istenanyával. Euripidész többször utal rá a *Bakkhánsnők* című darabjában, a Dionüszosz-kultusznak ebben a jelentős forrásértékű, csodálatos bemutatásában. A dionüszoszi orgiákat Rhea istenanya (azaz Kübelé) szertartásaival azonosítja. Később Apollodórosz azt írja, hogy meggyőződése szerint Dionüszoszt a phrügiai Rhea avatta be a misztériumokba. Dionüszosz és a

Nagy Istenanya kultikus kapcsolata igen ősi eredetű, s talán a vallásos gondolkodásnak azt a fejlődési fokát tükrözi, amikor két istennőt – anyát és lányát – társították a fiúval, szimbolizálva a megtermékenyülést. Ez a társítás görög földön is megtalálható, az eleusiszi misztériumokban, amelyekben „a világ két alapelvének” – ahogyan Euripidész nevezi – összekapcsolt kultuszát ünnepelték. Az egyik alapelve Démétér, a másikat Dionüszosz testesíti meg: „Démétér Anya... csak a száraz eledelt adja nekünk; Szemelé fia pedig megtette Démétér adományait: ő adta a nedves élelmet – a szőlő levét...” Egy ősi leírás szerint Démétér képmását szőlőtőből faragták. Az elmondottak megfelelően alátámasztják, miért fogadták be Dionüszoszt is az eleusiszi istenségek közé. Olyan közel állt hozzájuk, hogy azonnal Perszephoné fia lett, s feleségét, Ariadnét néha az Alvilág királynőjével azonosították. Egy thébai változat szerint anyja, Szemelé valószínűleg földistennő volt (ld. Szemelé – *zemlja* a szláv nyelvekben és *zemelo* a thrák-phrügiaiban).

Az antik források megegyeznek abban, hogy a thrák Eumolposz volt az eleusiszi misztériumok megalapítója. Démétér bizonyára ugyanazon az úton érkezett a görög anyaországba, mint Kadmosz, akinek nővérét, Európét Démétérrel azonosították. Az eleusiszi Démétér thébai temploma régebben Kadmosz palotája volt. Ez a mondai hős vagy föníciai, vagy krétai eredetű. Amikor Zeusz megszöktette testvérénjét, Európét, az apa, Agénór minden gyermekét keresésére küldte, s lelkükre kötötte, hogy addig haza ne térjenek, amíg meg nem találták. Mindenhol keresték, de eredménytelenül, így elhatározták, hogy nem térnek vissza, hanem különböző helyeken telepednek le. Kadmosz és Télephassza Thrákiában maradt, akárcsak Thaszosz, aki az azonos nevű város alapítója lett. Konón az eredetileg apollodóroszi történet másik változatát mondja el. Szerinte föníciaiak (vagy krétaiak) telepedtek le Thrákiában, sőt a mondai thrák királyok között volt egy, akit Hésziodosz Agénór fiaként, Kadmosz és Európé testvéreként említett: Phineusz. Neve éppen úgy a föníciaiakhoz kapcsolja, mint hajózási ismeretei: e tengeri nép tipikus képviselője. A beszámolókból kitűnik, hogy a föníciaiak

Dionüszosz és Héraklész párducfogaton. Márvány fogadalmi dombormű a római császárkorból. Panagjuriste

Fogadalmi tábla a háromfejű hérósz ábrázolásával; a három fej a mindenhatóság jelképe. Fent balra és jobbra a nap és a hold mellképe. A ló előtt két nő. A hős szolgája a ló farkát tartja; a ló alatt kutya vadkanra támad. Plovdiv, római császárkor

(krétaiak) előbb Thrákia felé terjeszkedtek, s csak azután hatoltak be görög földre. Kadmosz Thrákiából indult dél felé, ahol megalapította Thébait, de az északhoz fűződő köteleket sohasem szakította el. Sztrabón megállapítása szerint Kadmosz gazdagsága a thrákiai Pangaion hegy bányáiból származott. A görög mitográfus, Konón tehát azt állítja, hogy a föníciaiak Thrákián át jutottak el a görög anyaországba. Feltételezhető, hogy a Déméter-kultusz is ezen az úton érkezett. Ezért egészen természetes, hogy az eleusiszi misztériumok alapítóját thráknak tartották. Dionüszosznak is valószínűleg hasonló volt

az útvonala. Azokon a helyeken, ahol görög földön a Déméter-kultusz már gyökeret vert, ő sem talált ellenállásra.

Az antik irodalom sok olyan utalást tartalmaz, amely Orpheusznak a Déméter-kultusz bevezetésében játszott közvetlen szerepére utal. Diodórosz beszámol arról, hogy amikor Héraklész Athénba jött, és részt vett az eleusiszi misztériumokon, a szertartásokat Orpheusz fia, Muszaios vezette. Euripidésznek az a meggyőződése, hogy maga Orpheusz a kultusz megalapítója. Így semmi különös sincs abban, hogy Pauszaniász, ez a fáradhatatlan utazó az eleusiszi Déméter thé-

rai templomában ősi, fából készült Orpheusz-képmást (xoanon) látott. Ugyancsak ő állítja, hogy Spártában Orpheuszt tekintették a khthonikus Démétér-kultusz megalapítójának is; így Orpheusz szoros kapcsolatban állt a Nagy Istenanya kultuszával. Jogos az a kérdés, hogy nem közvetített-e a két kultusz között, s nem az ő segítségével kapcsolódott-e Dionüszosz az eleusiszi istenségekhez, mivel Orpheusz a fiára, Muszaiosra nem a dionüszoszi, hanem az eleusiszi misztériumok titkát hagyományozta.

Dionüszosz és Orpheusz konfliktusa

Hogyan fogadta az isten azokat a változtatásokat, amelyeket tanítványa vezetett be? Az antik források kategorikusan állítják, hogy a thrák énekest meg kellett büntetni. Orpheuszt széttépték a thrák és makedón asszonyok, mivel nem engedte meg nekik, hogy az orgiákon részt vegyenek. . . Darabokra szaggatták, és maradványait a tengerbe szórták. Dionüszosz követői csak nők voltak, Orpheusz viszont kizárólag férfiakat avatott be misztériumaiba. Szentélyéből „kitiltotta a nőket”. A thrák énekest a jellegze-

tes dionüszoszi módon ölték meg – ő is a thébai király, Pentheusz sorsára jutott. Mit mond erről Konón? A nők elhatározták, hogy megölik, mert a férfiakat rávette: kövessék vándorlójaiban. De az asszonyok féltek férjüktől, s csak amikor megrészegedtek a bortól, hajtották végre vakmerő tettüket. Dionüszosz tehát közvetlenül beavatkozott az eseményekbe – borával bátorságot öntött a nőkbe, akik úgy cselekedtek, mint bakkhánsnők. Az istenség és hajdani tanítványa között annyira kiéleződött az ellentét, hogy Dionüszosz az énekest ugyanolyan kegyetlenséggel büntette meg, mint ellenségeit, Lükurgoszt és Pentheuszt.

Lehetséges, hogy Dionüszosz, mielőtt leszámolt Orpheusszal, figyelmeztetni akarta. A mítosz szerint Eurüdiké kígyómarás áldozata lett. A bakkhánsnők az állatbőröket kígyókkal erősítették testükre, hajukat is velük koszorúzták, és hagyták, hogy a hüllők arcukat nyalogassák. A kígyók sohasem marták meg őket. Eurüdikétől az isten megvonta védelmét, s így a hüllővel való véletlen találkozáskor meg kellett halnia. Kígyóra lépett, miközben a szerelmes Arisztaios – Küréné (= Püréné) nimfa és Péneiosz folyam-isten fia – elől menekül. Arisztaios alakja

Ezüstpénz Délkelet-Makedóniából. Az ábrázolt alak vagy király, vagy Hermész. Az állat fölött napkerék, a vegetáció és az élet jelképe. I. e. 6. v. 5. század

nagyon érdekes, és szorosan kötődik Thrákiához. Pásztor, de a méhészet feltalálója is, s e tekintetben hasonlít Dionüszoszra. Egyik mitológiai verzió szerint az isten a méhészetet Makrisz nimfától, Arisztaiosz lányától tanulta, egy másik szerint ő maga adta át e művészet titkát a Briszai nimfáknak. Oppianosz azt írja, hogy Arisztaiosz volt az első, aki a méheket a tölgyfák üregeiből kasokba telepítette. Ovidius viszont kijelenti, hogy Dionüszosz gyűjtött össze először méhrajokat természetes kasokba – a fatörzsek odúiba. A versengés, hogy kettejük közül ki is a méhészet védnöke, sokatmondó. Eurüdiké halála után Arisztaiosz – aki vétkes volt a nimfa halálában – hirtelen elveszti méheit, elpusztulnak valamilyen kórtól. Az ok Orpheusz haragjában keresendő. Arisztaiosz a thrák énekes tiszteletére négy bikát áldoz, s kilenc nap múlva azt látja, hogy az áldozati állatok teteméből újra életre kel a méhraj. A méhek bikától való származásának hiedelme nagyon népszerű volt görög földön és Rómában, és valószínű, hogy még a neolitikumból származik. Çatal Hüyükben a Nagy Istennő bika formájában szüli meg a fiát-férjét, őt magát azonban méhként tisztelik. Ezért görög földön sok istennő papnőit mellisszáknak (méhek) nevezték, az epheszosi Artemiszt pedig méhként ábrázolták. A méhészetet és a méhmitológiát Arisztaioszon és Dionüszoszon át (aki a méhrajt a Hebrosztól a Pangaion hegységbe vivő útja során gyűjti be) hozzák kapcsolatba Thrákiával. Arisztaiosz ugyanis, amikor elindul az ország szívébe, a Fekete-tenger partján várost alapít, amelyet magáról nevez el, és miután meghal (vagy eltűnik), a thrákok istenként kezdik tisztelni. Hészühiosz írja, hogy a phrügek dardának nevezték a méhet. Ez esetben a thrák diaszpórával összefüggő Dardanosz személynévnek, a Dardania helynévnek és a dardanok törzsnévnek szintén van köze a méhkultuszhoz.

Így hát az Arisztaiosz–Orpheusz-konfliktus újabb formája a mitikus dalnok és Dionüszosz közötti ellentmondásoknak.

Nincs kizárva, hogy Orpheusz vallási reformja az orgiáknak a kisázsiai kultuszokra jellemző túlkapásait szüntette meg. Egyetlen adatunk sincs arra, hogy a thrák dionüszoszi misztériumokra olyan féktelen őrzöngés

nyomta volna rá a bélyegét, mint más helyeken. Ennyire kegyetlenül büntette volna Dionüszosz az énekest kultuszának ezért a megváltoztatásáért?

Apollón és Orpheusz

Az Orpheusz név ma a zenei tehetség jelképe. Ez a romantikus felfogás az ókorból származik. „Énekei olyan bűbajosak voltak, hogy még a vadállatok és a ragadozó madarak, a fák és a kövek is örömmel a nyomába szegődtek.” Az Olümposz lakói között csak egyetlenegy volt hozzá fogható: Apollón, „az édes szavú lant királya”. Orpheusz zenéje nagyon elűtött Dionüszosztól: hiányzott belőle a vadság, szenvedélyesség, amely az embereket őrzöngésbe kergette. Derűjével közelebb állt Apollón zenéjéhez. Ezért vitték a leszboszi nők Orpheusz megtalált lantját Apollón templomába.

Orpheusz azonban nemcsak énekes, hanem jós és varázsló is volt. Amikor a Hebroszba hajított fejét és lantját Leszbosz közelében megtalálták, a fej még mindig énekelt és jövendölt. Philosztratosz azt állítja, hogy e jóslatokat Apollón hatálytalanította, mivel előjogai megcsorbításának tekintette őket. „Ne avatkozz abba, ami az enyém!” – parancsolta az isten az éneklő fejnek. Az Argonauták arra kérték Orpheuszt, hogy kísérje el őket útjukra, mivel ismeri a varázslás titkait. Orpheusz beavatta őket misztériumaiba, megfejtette az előjeleket, és elmondta a világ teremtetésének s az istenek születésének történetét. Az ókorban a zenei és jövendőmondói képesség szorosan összefonódott. Orpheusz sem volt kivétel; ebben is megnyilvánul apollóni jellege.

Orpheusz jövendőmondó képességében, kétségtelenül, sámánisztikus vonások is vannak. Alászállása az Alvilágba a sámánok utazásaira emlékeztet: azoknak is le kell menniük az Alvilágba, hogy bölcsességre tegyenek szert. A thrák dalnok halálának neve is – darabokra tépik a testét – emlékeztet azokra a kínszenvednie beavatása során. Orpheusz feje a testétől elválasztva is tovább jósol. Ez arra a motívumra emlékeztet, amikor Odin skandináv sámánisten Mimír óriás fejével tanács-

kozik. Mint a többi, a thrák sámán is a muzsikája révén tudott hatni az állatokra, a fákra, sőt a kövekre is. A thrákok sámán-beavatási rítusairól egy „akasztós játék” is tanúskodik, amelyről Szeleukosz tudósít (Athénaiosznál maradt fenn): Bizonyos magasságban hurkot kötöttek, és alája tettek egy könnyen elmozduló követ. Aztán sorsot húztak, és akire a választás esett, kezében sarlóval a kőre lépett, és nyakát a hurokba dugta. Valaki közben odalopakodott, és elmozdította a követ. Az akasztott, ha nem sikerült a sarlóval elvágnia a kötelet, míg a kő ki nem mozdult alóla, meghalt, a többiek meg jót nevettek, mert halálát játéknak tartották. Ez az „akasztós játék” tulajdonképpen az Odin-kultusz rituáléjára emlékeztet. Odin kilenc napig függött egy fán, amelyre felakasztotta magát, és ezalatt megtudta a rúnák titkát. Ezért a neki áldozatul felajánlott embereket vagy állatokat szintén felakasztották. A thrák, amint a kőre lépett, már a két világ határán állt. Ha sikerült elvágnia a kötelet, visszatért a mi világunkba, de közben bölcsőbb lett a túlvilággal való érintkezéstől. Ha nem sikerült neki, akkor áldozattá vált. Odinnak pompás nyolclábú lova volt – Sleipnir. A megkettőzött számú végtag azokra az állatokra jellemző, amelyeken a sámánok a világban való vándorlásuk során közlekednek. Valószínűleg ilyen típusú mitikus lény az a nyolclábú szarvas is, melyet két thrák ezüst phialén is láthatunk (Agighiol, New York-i Metropolitan Museum). A szkaiosz törzs papkirálya, Koszingasz, azzal fenyegette meg engedetlen alattvalóit, hogy létrán felmegy az égbe, és bepanaszolja őket Héránál. A létrán való feljutás az égi világba szintén tipikus sámáncselekedet. Ezek az adatok, még ha szűkösek is, igazolják a sámánizmus meglétét az ókori Thrákiában. És ennek fő képviselője Orpheusz, a mitikus dalnok.

Az ókoriak hittek gyógyító erejében is, és ez még közelebbi kapcsolatot teremtett közte és Apollón közt. A thrák énekes zenéje lecsillapította az ellenségek szenvedélyeit, és elfeledtette az emberekkel minden bajukat. Pauszaniász biztosra veszi, hogy azért volt olyan nagy befolyása, mivel úgy hitték: új gyógymódokat fedezett fel. Euripidész az Orpheusz által a thrák táblákra írt gyógyszer-

rekről ad hírt. Thrákia általában híres volt vajákosairól. Sőt az ókoriak szerint az ország nevét Thraké nimfától kapta, aki ismerte a ráolvasás és a gyógyfüvek titkait. Így Orpheusz és Apollón gyógyítókéességeit egy egész népre kiterjesztették. A római korból fennmaradt egy olyan dombormű, amelyen a thrák lovas lírát tart, és a felirat Aszklépioszként említi! Lehet, hogy a dombormű a gyógyító erejű Apollónt vagy Orpheuszt ábrázolta, annál is inkább, mert Aszklépioszra úgy tekintettek, mint Apollón fiára?

Más bizonyítékunk is van arra, hogy Orpheusz Apollón nagy tisztelője volt. Az egyik thrákiai feliraton „Apollón kísérője”-ként szerepel. A legfontosabb tájékoztatás Aiszkühülosztól származik, aki azt írta, hogy a thrák énekes a legnagyobb istennek Hélioszt tartotta, és Apollónként is kezdte emlegetni. Éjjel megmászta a Pangaion hegyet, hogy lássa a napkeltét, vagyis mindenkit megelőzve köszöntse Hélioszt. Orpheusz, nem kétséges, a napkultusz híve volt; ezzel magyarázható mondáinak néhány homályos jelképe. Eurüdikét azzal a feltétellel vezethette volna ki az árnyak birodalmából, hogy nem fordul felé, mielőtt a nap rá nem veti sugarait. Pauszaniász révén ismerjük a leibéthrai Orpheusz-emlékmű történetét. A város lakosainak azt jósolták, hogy ha a nap megpillantja Orpheusz csontjait, Leibéthra elpusztul. Ez is azt tükrözi, hogy az ókoriak szerint Orpheusz és a nap, azaz Apollón rokonságban voltak egymással.

Mindez azt jelentené, hogy Orpheusz visszatért Lükurgosz korának vallásához, a napkultuszhoz, s ebben sokan követték. Találunk erre adatokat az antik szerzők írásai-ban. Amikor a bithüniaiaknak fontos kérdésekben kellett dönteniük, leültek szemben a nappal, hogy az égítest megjósolhassa sorsukat; a napot mindent látó és halló istenségnek tartották. Az ókorban a fehér lovat az isten szent állataként tisztelték. Homérosz beszél Rhészosz „hónál fehérebb paripáiról”. Egy ősi hiedelem szerint a nap maga is ló. Szophoklész erre gondolhatott, amikor azt írta: Ó, Hélios, a lókedvelő thrákok közt te vagy a legnagyobb tiszteletnek örvendő égítest. Apollónt csak thrák fogadalmi táblákon ábrázolták lovasként.

Maga Apollón valószínűleg Kisázsziából

jött át görög földre. Kultuszának mitikus helynévanyaga az istennel együtt került át Delphoiba Nyugat-Anatóliából. Ez a kapcsolat már az *Iliászban* megvan, ahol az isten a trójaiakat s azok szövetségeseit, a rokon thrákokat támogatja. Az *Odüsszeiában* a kikonok királyával, Marónnal találkozunk, aki egyben Apollón papja. Apollón fia, Aszklépiosz, az egészség istene, valószínűleg szintén thrák eredetű. Egyes tudósok feltételezik, hogy Aszklépiosz az isten-vakondok vagy isten-egeér megtestesülése. Éppen Tróaszban terjedt el a Szmintheusz (Mezeiegér)-Apollón-kultusz, aki védője vagy megsemmisítője az egereknek. Erről eszünkbe jut Argilosz thrák város, a Sztrümón folyó mentén. A város az egérről kapta a nevét, mert a thrákok ezen a helyen egeret láttak. Valószínű, hogy itt egy Szmintheusz-Apollón vagy Aszklépiosz típusú istenről van szó, aki megjelenésével mutatta meg az alapítandó város helyét. Hasonló orákulum szerint a Krétáról betelepült teukroszok várost alapítottak Tróaszban, azaz Szmintheusz királyságában. Ugyanebbe a mitológiai körbe tartozik Phineusz is, a legendás thrák király, akit fiaival szemben tanúsított kegyetlensége miatt (megvakíttatta vagy élve eltemettette őket) az istenek vaksággal büntettek, ami jelentésánál megerősíti nevének etimológiáját („vakondok”). A gyermekek élve eltemetésének motívuma emlékeztet egy, a folklórban elterjedt mitológiai elemre arról, hogy a fiúgyermekek apai átok következtében vakondokká válnak. Ilyen megvilágításban értelmezhetővé lesz Aszklépiosz állandó Phineusz jelzője is. Sőt, néhány kutató a kétségtelenül thrák eredetű múzsák nevét és kultuszát szintén kapcsolatba hozza a vakondok-egeér típusú istenekkel, ugyanis, éppen khthonikus jellegük miatt, közel állnak az újjáéledő természetet szimbolizáló rejtőző, eltűnő isten eszméjéhez. Azaz Apollón szoláris természete egy későbbi reform eredménye kultuszában.

Az apollóni jelleg tehát igen erősen megmutatkozik Orpheusz alakjában, és az ókori írók ebben látták Dionüszosz kegyetlen bosszújának okát. Nem tisztelte Dionüszoszt, akinek kiemelkedő helyzetét köszönhette, és Hélioszt tartotta a leghatalmasabb istennek, sőt Apollónnak is kezdte hívni. . . Ezzel ma-

gára haragította Dionüszoszt, aki ellene uszította a mainaszokat. Darabokra szaggatták és tetemét szétszórták. (Aiszkhüloszt Pszeudo-Erathoszthenész idézi.) Az új irány, illetve a thrák vallás visszatérése a napkultuszhoz volt a konfliktus kiváltó oka.

Dionüszoszt azonban továbbra is tisztelték Thrákiában. Orpheusz nem tudta teljesen kiszorítani, csak „sok dolgot megváltoztatott misztériumaiban”. Nem azt jelenti-e ez, hogy a dionüszoszi vallás Thrákiában a görögtől eltérő vonásokat vett fel?

A thrák Dionüszosz

A régészeti leletek megerősítik az antik szerzők közléseit: a thrákok hegytetőre építették szentélyeiket. Így közelebb kerültek a naphoz, amely már első sugaraival beárnyozta őket. De hasonló szentélyeket Dionüszosznak is emeltek. Hérodotosz számol be a szatrák híres jóshelyéről, amelynek papjait a besszoszok közül választották. A jóshely a „legmagasabb hegyükön” állt (valószínűleg a Rilán). Nyolc évszázaddal később Macrobius azzal egészítette ki ezt a leírást, hogy a Zilmiszosz dombon kerek, középen nyitott tetejű templom emelkedett. A vegetáció és az Alvilág istensége, Dionüszosz így összefonódott a napkultusszal. Ezért Rhészosz, akiből az ő jóvendőmondója lett, „nem száll le a föld sötét mélyébe”, hanem „isten-emberként pihen az ezüsterezetű föld barlangjaiban, látja a fényt, és Dionüszosz jósaként a Pangaion sziklái alatt lakik”. Jól látható a khthonikus (barlang) és a szoláris (fény) elv összefonódása.

Marón mítosza még meggyőzőbb. Az *Odüsszeiában* Apollón papjaként Odüsszeuszt tizenkét korsónyi „édes itallal, isteni színborral”^{*} ajándékozza meg. A Dionüszoszra utalás egyértelmű, és későbbi források a thrák papot már határozottan vele hozzák kapcsolatba. Egyesek szerint apja, Euanthész Dionüszosz fia volt, mások kihagyva ezt a közbenső fokot, egyenesen Marónt tekintik Dionüszosz fiának. Érdekes,

^{*} *Odüsszeia*, IX. ének, 204–205. Ford. Devecseri Gábor

Néreis hippokamposzon. Rátétdísz a letnicai kincsből.
I. e. 400–350 körül

hogy ebben a kikon férfiban (Orpheuszt is gyakran ehhez a törzshöz sorolják) két egymást kizáró elv egyesül, az apollóni és a dionüszoszi, éppen akkor, amikor Thrákiában elkeseredett harc folyik a két kultusz között. Marón magas kort ért meg, és Orpheusz halála után Dionüszosz „rábízta kultuszának megőrzését, sőt azt is meghagyta, hogy várost alapítson. Ezt róla Maróneiának nevezték el.”

A fenti irodalmi tények behatóbb vizsgálata tehát megerősíti Macrobiusnak azt az állítását, hogy „Thrákiában a nap és Liber (Dionüszosz) egy és ugyanazon isten”. De eleinte Dionüszosznak nem voltak szoláris vonásai. Láttuk, milyen elkeseredett harcot

vívott itt az új vallás a régi napkultusszal, mégis éppen Thrákiában jött létre a kompromisszum. Vajon nem ezt jelenti-e a dionüszoszi misztériumok orpheuszi megreformálása? Nem tekinthető véletlennek, hogy az énekes lantját Apollón lesboszi templomába helyezték, fejét viszont Dionüszosz szentélyében temették el. Ez kitűnő jelképes bizonyíték Orpheusz tanításának kétarcúságára.

Görög földön is kibékült a két istenség, mégpedig Apollón delphoi templomában. Azt tartották, hogy Apollón télen a hüperbo-reoszok országába távozik, és ezalatt Dionüszosz a szentély ura. A két isten kompromisszuma meglehetősen későn, az i. e. 5.

Római kori
fogadalmi
dombormű:
Artemisz/Diana

században ment végbe. Jogos a kérdés: nem thrák befolyás eredménye-e ez, és vajon nem azt tanúsítja-e, hogy Orpheusz reformja a görögség körében is meggyökerezett? Sok forrás utal arra, hogy a thrákok a delphoi szentéllyel ősidők óta kapcsolatban álltak. A görög anyaország legfontosabb vallási centrumában a legjelentősebb papi család a Thrakidáké volt. Hérodotosz, aki jól ismerte a thrákiai Dionüszosz-szentélyek rítusait, a delphoiakkal hasonlította össze ezeket.

A thrák Dionüszoszt igen fontos vonás különbözteti meg a görögtől. Görög földön nem volt jós, Thrákiában viszont a leghíresebb jóshelyek kapcsolódtak hozzá. Orpheusz feje még Lesboszon, Dionüszosz templomában eltemetve is tovább jósolt, de jövőendőseit a féltékeny Apollón hatálytalanította. Talán azért, mert Dionüszosz sugallta őket?

A római korszak számos thrák fogadalmi tábláján Apollónt és Dionüszoszt lovasként ábrázolták, ami nem jellemző a görög terület-

re: ez az ikonográfia teljesen thrák; a thrákok szerint minden istenség lovas vadász volt. A „Zagreusz” (a Nagy Vadász) Dionüszosz jól ismert jelzője. A „dionüszoszi dinasztia” második királya, Oiagrosz neve „magányos vadászt” jelent. Thrákiában ez a funkció helyi formákat ölt, a görög földön viszont teljesen kihalt.

Dionüszosz és Apollón összekapcsolása a thrák lovas hőssel nem pusztán a római korokban eluralkodó szinkretizmus eredménye. Sokkal inkább a thrák istenség összetett, ellentmondásos és egyetemes jellegét bizonyítja. Orpheusznak sikerült Apollón és Dionüszosz kibékítése, így a thrákok egy és ugyanazon istennek tartották őket. Azt a kérdést is felvethetjük, hogy a thrákok a napistenben vagy helyette egy félistenben, azaz anthrópodaimónban, a Nagy Istenanya fiában – azaz a hősben (hérosz) hittek-e. A kisázsiai vallási képzetek legalábbis erre vallanak: Attiszt és Adóniszt halandóknak tartották, és haláluk, valamint feltámadásuk évenként megünnepeelt misztériumait az istennő kultuszával kapcsolták össze. A mariandüosz törzs tagjai tiszteltek „valamilyen embert, aki az ókorban élt” – Bórmoszt. Egy-egy, mikor vízért ment, eltűnt. Az ország lakói keresték, közben temetési dalokat énekeltek, s ilyeneket még ma is énekelnek. Ez az „eltűnő” isten nagyon emlékeztet egy kisázsiai mitológémára az elrejtőző vagy meghaló istenről. Korai prototípusát a Telipinuról szóló hettita mítoszban találjuk. Telipinu eltűnése aszályt és éhséget okozott a földön. Ugyanilyen jellegű a phrügiai Attisz is, aki évente meghal és feltámad. A mariandüosz törzs Bórmosza nyilvánvalóan egyik thrák megfelelője ezeknek az isteneknek. Említésre méltó, hogy Thrákia délnyugati részében, ahonnan a bithünek Kisázsiába települtek, elég sok olyan helynév van, amely ebből a névből származik. Ez is bizonyítja, milyen régi az eltűnő isten kultusza Thrákiában. Orpheusz szembeszáll Dionüszossal, Zalmoxisz istenségnek hirdeti magát, Arisztaioszt pedig istenként tisztelik. Nem véletlen, hogy Orpheuszt és Zalmoxiszt kulturális újítónak, azaz új vallási tanítások alapítóinak tartották. Orpheusz a thrákokat még a földművelésre is megtanította, s ez a vonás ismét a Nagy Istenanyával köti össze: Triptolemosz-

hoz és Arkaszhoz hasonlít, akik megismerték Déméter titkát, hogy aztán továbbadhassák embertársaiknak. Arisztaiosz találta fel a méhészetet, ezt a fontos gazdasági ágazatot. Minden jel szerint Zalmoxisz volt a geták legnagyobb hősza; Gebeleizisznak is hívták (valóban rá vonatkozott-e ez a név?). Orpheuszt általában kikönnak tekintették, de kultuszát Pieriában és a Pangaionon, a Pontos Euxeinosz mentén és máshol is ismerték, ami arra vall, hogy minden törzsnek volt hasonló hősza. Mítoszaik egyes pontokon talán eltértek egymástól, de a fő gondolat azonos volt. A hérosznak a Nagy Istenanya fiaként a gonosz erők ellen kellett küzdenie, s védelmezve az élet fáját, fenntartotta a világ rendjét. A thrák vallás központi alakja kétségtelenül a hérosz. Mindent lát és hall, ő a nap és az Alvilág uralkodója, védelmezi az életet és az egészséget, megoltalmazza az embereket a gonosz erőkkal szemben. Ezért ne csodálkozzunk, hogy fogadalmi domborművek ezrein találkozhatunk vele, szentélyek szakaiban tisztelték, és a thrákok, bárhová is vetette őket a sors, kultuszát magukkal vitték. Sokféle néven ismerték: Dionüszosz, Apollón, Aszklépiosz, Arész, Silvanus stb. A Nagy Istenanya és a hérosz – az előbbi fia és szeretője – voltak a thrák vallásos képzetvilág fő alakjai.

Ha a klasszikus kori (i. e. 5. századi) Thrákiát összevetjük a mükénéi Hellasszal, sok rokon vonást fedezünk fel. Az archaizmus alapvető jellegzetessége maradt a thrák vallásos gondolkodásnak: megőrizte a mükénéi korra jellemző zabolátlan szenvedélyességet. Szemléletesen példázták ezt a lobogó fáklyafényben, a dobok pufogása, lópaták dobogása és fuvolák hangja kíséretében megült éjszakai orgiák, amikor mindenki megmámoreosodott a bortól és a tűzre dobott illatos magvak füstjétől. A thrák, ellentétben a göröggel, nem volt elmélkedő hajlamú nép. A vallási eszmében és a mondákban nem a múltat, hanem saját jelenét látta. Számára a mítosz nem volt történelem – a hősök változatlanul végrehajtották vitézi tetteiket, talán más térben, de nem más időben. A thrákok általában nem ismerték a lineáris időszemléletet. Továbbra is a mitikus vagy hősi múlt kategóriáiban gondolkodtak. Orpheusz, Rhészosz, Zalmoxisz és több más névtelen hős

A hős mint harcos két ábrázolása. A lovas mögött látható ló- (70. l.), ill. női fej (71. l.) a hős hatalmára és a hívők által felajánlott fogadalmi ajándékokra utal jelképesen. Rátétdísz a letnicai kincsből. I. e. 400–350 körül

nemcsak távoli ősatya, hanem kortárs is volt, nem a cselekvés modellje, hanem maga a cselekvés. Ezt az archaikus elképzelésüket vallásos gondolkodásuk egy sajátos, különösen fontos jellemző vonása tartotta életben: a halhatatlanságba vetett hit.

A halhatatlanság hite

Ez a hit olyan szembeötlő és erős volt, hogy egyetlen ókori író sem mulasztotta el megemlíteni, ha a thrák szokásokkal foglalkozott. A thrákok a holtak lelkét nem tartották sápadt hadészbeli árnyaknak. Rhészosz anyja például meg volt győződve róla, hogy

fia nem fog leszállni a „föld sötét mélyébe”, és Perszephoné visszaadja neki a lelkét. Néhány thrák törzsnek furcsa szokásai voltak: ha gyermek született – sírtak, ha meghalt valaki – nevettek. Fentebb már láttunk egy esetet, amikor a halált nevetéssel fogadták – az „akasztós játék”-nál. V. Propp szovjet tudós világítja meg az ilyen rituális nevetés természetét. A halál előtt (amely vak) a mitológia szerint gondolkodó ember azért nevet, hogy bizonyítsa az élőkhöz tartozását, nem pedig azért, mert örül, hogy megszabadul az élet terhetől. Az önkéntes halált minden thrák tisztelettel övezte: egyesek szerint a halott lelke visszatér a földre, mások úgy gondolták, hogy nem pusztul el, hanem sok-

kal nagyobb boldogságban él tovább, mint a földön. Ezért tekintették a lelket fontosabbnak a testnél. Platón beszámolója az egyik thrák vajákos nyilatkozatáról is ezt erősíti meg: „Azt mondta, hogy minden, ami a testnek jó vagy rossz, a lélekből származik, ezért először a lelket kell meggyógyítani, s akkor a test is ép és egészséges lesz. A lelket pedig ráolvasással kezelik, s e ráolvasás a »jó beszéd«. Ez bölcsé teszi a lelket, s ha már a lélek bölcs, az egészség is visszatér.” Lényegében azonban világos, hogy a thrákok szerint az ember mint egész megy át a túlvilágra, ami nem a lelkek világa, s nem is újjászületésük helye (mint a görög püthagoreizmus hiszi), hanem egyszerűen csak egy

másik világ, ahol az ember éppen olyan teljes életet élhet, mint a mi földi világunkban.

Számos görög író, elsőnek Hérodotosz, úgy vélte, hogy a lélek halhatatlanságának hitét a thrákok Zalmoxisznak köszönhatték. Hérodotosz írta le, hogy milyen ravaszul hirdette tanát Zalmoxisz az „ostoba thrákok” között. Azt tanította, hogy sem ő, sem vendégbarátai, sem utódaik nem pusztulnak el, hanem olyan helyre kerülnek, ahol mindörökké boldogságban fognak élni. Miközben ezt hirdette, föld alatti lakhelyet építtetett magának, amelybe három évre eltűnt a thrákok szeme elől, akik nagyon fájlalták elvesztését, és halottként gyászolták. A negyedik évben előjött rejtekhelyéről, és ismét meg-

mutatkozott az embereknek, akik így nem kételkedtek tanítása igazában. Hérodotosz valószínűleg a thrákok halhatatlansághitével összefüggő vallásos szertartást írt le. Története jelképekben gazdag, de ezek közül is a legfeltűnőbb a „föld alatti lakhely”. Eszünkbe juttatja a bolgár vidékek több ezer halomsírját. Sztrabón szerint Zalmoxisz egy barlangvidékre húzódott, és „külső emberekkel csak ritkán érintkezett”, azaz eltűnt a thrákok szeme elől. A barlang, akárcsak Rhészosz mondájában, khthonikus jelkép. Az odrüszok sziklába vájt barlangokba temették halottaikat. Az iráni hős, Jima is „a csillagok fényétől rejtve” lakott. Akárcsak Jima, aki a lelkeket boldog révükbe vezérelte, Zalmoxisz is paradicsomot ígért a thrákoknak, ők pedig hitték, hogy majd örökké élnek, s egyesülnek vele.

Sok thrák sírban a királlyal együtt a szekérét is eltemették. Persze, a szekér nagyon régi hatalmi szimbólum. Bizonyság erre a műkénéi Pelopsz-mítosz. A phrúgiai hősnek le kell győznie fogatversenyen Oinomaosz királyt, hogy elnyerje a lányát és a királyságot. Ekkor Poszeidón szárnyas szekeret ad neki, s a mese törvényei szerint csodás segítőtársa is akad – Oinomaosz hajtója, Mürtilosz. Pelopsz győz, s mikor az öreg király meghal, ő veszi át örökét, és megalapítja a Pelopidák dinasztiáját (ide tartozik Agamemnón is). A vracai kancsón is szárnyas szekeret látunk. Lehet, hogy itt a Pelopsz-mítosz egyik változatáról van szó. De a sírokban lévő szekereknek más értelme is van. Hosszú az út a túlvilágra, s tele van akadályokkal. Szekéren könnyebb megtenni, mert védi az utast a gonosz erőktől. A bolgár népi hiedelem szerint is így van: a sárkány semmit sem

tehet az emberekkel, ha kocsiban ülnek. Az említett esetekben tehát az eltemetett szekérnek ugyanolyan értelme van, mint annak az agyag csónakmodellnek, amelyet Orszoja mellett találtak a késő bronzkori nekropoliszban: a folyón, amely elválasztja a két világot, csak csónakkal kelhet át a halott.

A thrákok tudatában nem volt éles határvonal a két világ között. A szkaioszkok és a kebrénioszkok feltétlenül hitelt adtak papkirályuk, Koszingasz fenyegetésének, hogy létrán felmegy az égbe, és bepanaszolja őket Hérának. A geták minden ötödik évben sorot húztak, kit küldjenek maguk közül Zalmoxiszhoz, hogy kéréseiket tolmácsolja. Azt, akire a választás esett, a következőképpen indították útnak: néhány erre a célra kiszemelt férfi három lándzsát tartott a magasba, mások pedig Zalmoxiszhoz küldendő követüket kezénél és lábánál fogva felhajították, hogy a lándzsahegyekre essék. Hérodotosznak ebben a szövegrészletében az esés a két világot elválasztó vonal, a halál. De aki átlépett rajta, halhatatlan lett. Ezért használta az antik történetíró az „athanatizó”, azaz „halhatatlanná tesz” igét. A rítus kifejezte valamennyi thrák reményét, hogy egyesülhet Zalmoxisszal. A hit, hogy halála után az ember hērószként születik újjá, a római korig fennmaradt, s ezt sok dombormű bizonyítja.

Amikor az antik szerzők a thrákok halhatatlansághitéről beszélnek, úgy tűnik, hogy megállapításaik az összes törzsre, minden egyes thrákra vonatkoznak. Valóban ez az igazság? A kérdés megválaszolásához meg kell vizsgálnunk a thrák társadalom ideológiáját, azaz azt a politikai tartalmat, amely a vallásos elképzelések és a társadalmi viszonyok alapját képezte.

II. fejezet

A KIRÁLYSÁG IDEOLÓGIÁJA

Eddig csak a thrák hērőszhoz kapcsolódó vallásos elképzeléseket vizsgáltuk. De az ókorban a vallás szorosan összefonódott a politikával, mivel a hatalom és a fennálló rend kizárólag a vallás segítségével igazolhatta létjogosultságát. Az istenek királyságát földi mintára alkották meg, a másvilági rend az evilági társadalom ideális modellje. Sajnos, a legtöbb emlék, amely megvilágíthatná a thrák vallást, a római korból származik. Thrákia meghódítása után a rómaiak megsemmisítették az ország hagyományos politikai és közigazgatási rendszerét, és így a vallást megfosztották társadalmi alapjától. Ha csak a római időkből származó adatokra támaszkodnánk, nem érthetnénk meg a thrák istenségek politikai szerepét. Ezért a királyi hatalom thrák intézményének rekonstrukciójához elsősorban a római hódítást megelőző kor írásos és régészeti emlékeihez folyamodunk.

A királyhős

Az ókoriak elképzelése szerint „az első ember”, az emberi faj ősatya a hērősz volt. Iránban és Szkítiában az első ember egyben az első király is. Így Jimát, Hósangot, Szküthészt, Targitaoszt és másokat a királyi méltóság attribútumaival ruházták fel, némelyikük neve még törzsi elnevezéssé is vált. Az ókori íróktól sok olyan monda maradt ránk, amelyből kiderül, hogy a thrák törzsek hős ősapáiknak köszönhatték elnevezésüket. Így lett törzsnév Trérész, Dolonkosz, Sztrümón, Odrüsz és mások nevéből. Joggal feltételezhető, hogy Thrákiában is az első emberre vonatkozó elképzelésből alakult ki az első király képe.

Ahhoz, hogy a hősből király legyen, be

kellett bizonyítania vitézségét. Iráni és szkíta mondák égből hulló lángoló tárgyakról szólnak, amelyeket csak azok vehettek birtokukba, akiket erre az istenek kiszemeltek. A szkíták egyik eredetmondája szerint a hērősznak viadalban győzve kellett kiérdemelnie a trónt. Mielőtt Héraklész elhagyta Szkítiát, a kígyólábú istennőnek kardkötőt, serleget és íjat adott át, lelkére kötve, hogy három fia közül az legyen a király, amelyik fel tudja övezni magát, és felajzza az íjat. Az egyik thrák monda is hasonlóképpen beszél a hatalom örökléséről. Konón számol be róla, hogy Szithónnak, Poszeidón és Ossza fiának, a thrák Kherszonészosz királyának Mendeisz nimfától lánya született, akit Pallénének hívtak. Sokan versengtek kezéért, ezért úgy döntöttek, hogy azé legyen a lány és a királyság, aki párviadalban legyőzi az apát. Merópsz, Anthemuszia királya és Periphétész, Mügdónia királya elesetek ebben a küzdelemben. Akkor Szithón úgy határozott, hogy a kérők ne vele, hanem egymással küzdjenek meg. Drüasz és Kleitosz párharcában Drüasz Palléné cselvetése miatt alulmaradt. Szithón halála után Palléné és Kleitosz lépett trónra. Általában a görög eposzokban a versengés (agón) volt a férfiúi helytállás próbája. Elég, ha Odüsszeusz és a kérők vagy Oidipusz és a szfinx történetére utalunk.

Keleten azonban a hērősznak igen gyakran a szörnnnyel vívott rituális küzdelemben kellett bebizonyítania bátorságát. Iráni emlékek a vadászt mindig felruházzák a hatalom jelvényeivel. A legérdekesebbek a híres haszanlúi aranyserleg (i. e. 9. század) domborművei; feltehetően a hērősz és a háromfejű sárkány harcát mutatják be. A hős győzelme biztosította a természet virágzását és az em-

„Hierosz gamosz”, azaz az istennő és a hős szent násza. Mögöttük a Nagy Istenanya. Rátétdísz a letnicai kincsből. I. e. 400–350 körül

Háromfejű sárkány és nőalak tükörrel. Rátétdísz a letnicai kincsből

beri nem folytonosságát, s a hős lett a király. Ezt az új jelzi, amely az Akhaimenida-gemmákon és -érméken a királyi rang állandósult jelvénye. Ugyanez látható az egyik letnicai rátétdíszén is – a lovas hős mögött jól kivehető az új. Ugyancsak a letnicai kincsnek egy másik rátétdíszén szintén ez a hērősz látható a szent házasságot bemutató jelenetben; hajviseletéről könnyen felismerhető. Lehet, hogy az e csoportba tartozó egyik rátétdíszén éppen az indoeurópaiak egyik alapvető mítoszának, a viharisten és a sárkány viadalának egy képi ábrázolása maradt fenn, csak eggyel alacsonyabb szinten – a hősök szintjén. Egy másik rátétdíszén egy lány látható, tükörrel (házassági attribútum), előtte háromfejű sárkány. A lány az áldozat; az embereknek vele kell megváltaniok a szörnyeteg által elzárt vizet. Az a lemez, amely magát az isten és a sárkány harcát ábrázolja, nem maradt fenn, a további epizódok azonban megvannak: a szent házasság és ezzel a királyi méltóság elnyerése. A Thrákiára vonatkozó feljegyzések között szintén találunk utalásokat e mítosz népszerűségére. Miután Hēraklész áthajtotta Gérüonész marháit a Hellész-pontoszon, a jószág felét elvesztette a Rhodopé hegységben. Ezért megharagudott a Sztrümón folyóra, és teleszórta kővel. A sárkány az indoeurópai hagyományokban mindig a vízzel, mint elemmel kapcsolatban szerepel. De vajon Sztrümón, a folyó istensárkánya mivel hívta ki maga ellen a görög hős haragját? Valószínűleg azzal a minden szörnyetegre jellemző vágyával, hogy tehenekre tegyen szert. Már a *Rigvédában* szó van arról, hogy Vritra, a vízi démon bezárja a csordát a hegyi barlangba, és Indra sárkányölő istennek szét kell zúznia a hegyet és meg kell ölnie Vritrát, hogy kiszabadíthassa a vizeket és a teheneket. Az alapmítosz minden lényeges elemét említi tehát Apollodórosz Thrákiával kapcsolatban: a folyót, a sárkányt, a teheneket, s a sziklákat – amelyek a legyőzött ellenfél halálát okozzák. Úgy látszik, Thrákiában éppen a folyamistennek testesítik meg a sárkányt. Vannak feljegyzések a Rhodopében folyó Harposzoz („rabló”) s a Palléné félszigeten lévő Brühkhón és Gigasz patakokról, amelyek szerepet kapnak a kígyó lábú óriások, a gigászok gigantomakhiájában. Érdekes, hogy a thrák

Kherszonészosz, éppen ez a félsziget az állandó színhelye a gigantomakhiának a görög mitológiában. Egy helyi óriás – Alküoneusz – elrabolja Erütheiáról Héliosz marháit, s emiatt háború tör ki az istenek és Gaia fiai között. Thrákia egy másik sárkányviadalos mítosznak is színhelye: Zeusz harcának a sokfejű, kígyó lábú Tüphónnal, aki az istenek királyának trónjára vetette szemét. A Haimosz hegységben (ma Öreg hegység, azaz Balkán) Tüphón hatalmas sziklákat dobált a „villámszóró” felé, de az elhárította őket. A hegy megfeketült a szörnyeteg véréből, innen kapta nevét is. A sárkányviadalos mítosz thrákai elterjedtségére a hērősz néhány állandó jelzője is utal. A Batkun falu melletti szentélyben Zümidrénosz volt a neve, szó szerint „vízi sárkány”, talán az istennek a sárkány felett aratott győzelme emlékére. Xenophón érdekes leírást hagyott ránk az édónok és magnétok egyik táncáról, amelynek karpaia a neve. Az egyik játékos magához veszi fegyverét, majd vetni és szántani kezd. Időnként körülnéz, mintha félne valamitől, s meglátván a közelgő rablót, megragadja fegyverét, és a befogott ökrök előtt harcba száll vele. Végül a rabló megkötözi a szántóvetőt, és elhajtja az ökröket. Néha viszont a földműves köti hátra a rabló kezét, befogja az ökrök mellé, és húzatja vele az ekét. – Ennek a rituális táncnak az értelme a marhalopás, ami fő oka a sárkányölő és annak zoomorf vagy antropomorf ellenfele közötti harcnak. A mítoszban eleinte a sárkány (a rabló) győzi le az istent (a hērősz). Ezt megerősíti az Illujan-ka sárkányról szóló hettita, valamint a Zeuszról és Tüphónról szóló görög mítosz. Végül is a rend győzedelmeskedik a káoszon. A táncban a rablót úgy fogják be az ökrök mellé, mint az orosz folklórban a sárkányt az eke elé, hogy felszántsa a hatalmas „sárkányvölgyet”, vagy ahogy Iaszón tűzokádó bikákkal felszántja Arész mezejét az Argonauták és az aranygyapjút őrző kolchhiszi sárkány viadaláról szóló epizódban. A bolgár folklórban is megölik Kukerit, a szántó-vető királyt, de utána feltámad. Így tehát Xenophónnak a thrák szokásról szóló leírásában megtaláljuk, a koreográfia és a pantomim segítségével, a letnicai aranykincs hiányzó rátétdíszének témáját – az isten és a sárkány harcát. Ennek eddig mitológiai szintjét vizs-

Az agighioli lábvért részlete: a hősnek a királyi hatalom jelképeként ivókürtöt nyújtanak át. A feje fölött lévő sas is a királyi hatalom jelképe. A kígyó isteni mivoltát jelképezi. I. e. 4. század

A loveci öv részlete: két vadkan – a pusztítás jelképe – az életfára támad. I. e. 5–4. század

△ A hős a királyi hatalom jelvényeként phialét tart. Jobbra, fenn a kutyája. Rátétű a letnicai kincsből. I. e. 400–350 körül

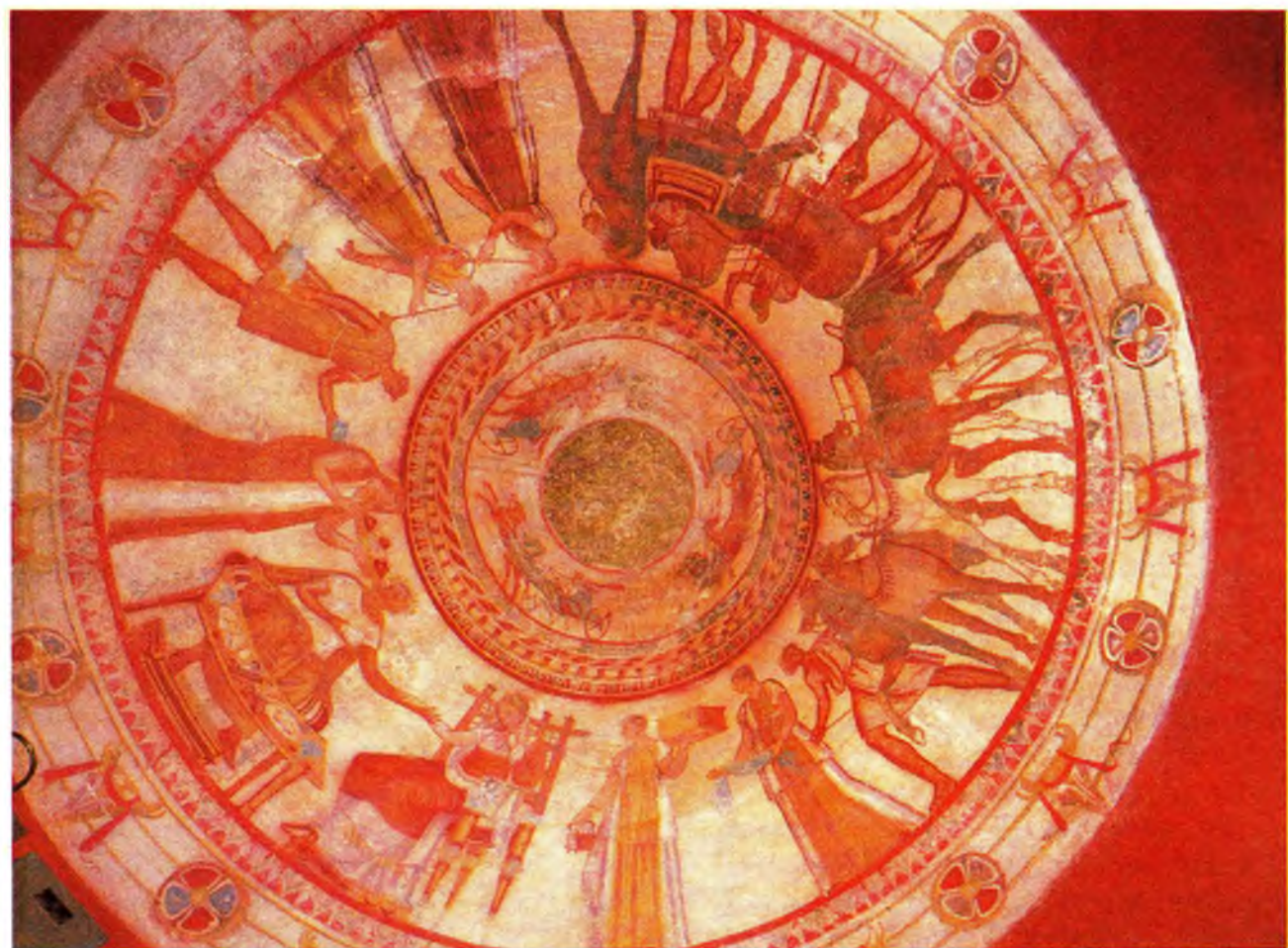

◁ A hős vadállattal küzd: a vitézi próbát mindenkinek, aki király akart lenni, ki kellett állnia. Rátétű a letnicai kincsből.

▷ △ A kazanlaki sír központi kamrájának kupolája. A festmény szent nászt ábrázol

▷ Az előbbi kép részlete. A bal oldali alak a Nagy Istenanya; a jövőző királynak és jegyesének ételt kínál

gáltuk, a thrák művészetben azonban hitelesebben tükröződik ideológiai szintje. Ez a mítosz ugyanis átkerül a thrákok királyság-ideológiájába, s talán kötelezővé is lesz a próbatétel a legendás hős számára, aki – miután végrehajtja mitikus hőstettét – első királlyá és egyben a dinasztia megalapítójává válik. Az indoeurópai hagyományban csak halandó ember segíthet az istennek a sárkány legyőzésében. Ez a halandó ember a thrákok (és a perzsák) tudatában csak a király lehet.

A thrák emlékeken is gyakoriak a vadász-jelenetek. Egy letnicai rátétdíszon a lovas lándzsájával medvét terít le, s a ló lábánál ott hever egy elejtett farkas. A kép ikonográfiája és kompozíciója az iráni pecsétek hasonló ábrázolásaira emlékeztet. Lehetséges, hogy a jelenet csak vallásos értelmű, és a hősnek a gonosz erők elleni harcát jelképezi. De itt is, akárcsak a többi ábrázoláson, ruházata a kor arisztokratáinak viseletét tükrözi, s lábvértje, amelyen női fej van ábrázolva, nagyon hasonló a vracai és agighioli leletekhez, maga is királyi jelvény. A vitézi próba politikai jelentése szembeötlő. De a küzdelem néha a szörny győzelmével végződik, és a trónkövetelő elpusztul. Konón egy olyan érdekes mondáról számol be, amely szintén tartalmaz genealógiai elemeket. Sztrümón thrák királynak, akiről a régebben Éióneusz nevű folyót elnevezték, három fia volt: Brangasz, Rhészosz és Olünthosz. Rhészosz, aki Priamosz oldalán részt vett a trójai háborúban, Diomédész kezétől esett el. Olünthoszt vadászatközben egy oroszlán ölte meg. Fivére, Brangasz keserűen megszíratta, s ott helyben eltemette. Ezután Szithóniába ment, és megalapította az öccséről elnevezett későbbi gazdag és híres várost. A mítosz néhány pontja a mi szempontunkból rendkívül érdekes. Sztrümón új dinasztia alapítóját, miután elkergette a régi uralkodócsaládot. Utána Rhészosz, a nagyszerű vadász következett – vagyis kiállta a bátorság próbáját. Halála után Olünthosznak kellett volna trónra lépnie, de a próbán elbukott, mivel nem tudta legyűrni az oroszlánt. Halála a dinasztia végét jelentette, ugyanis Brangasz száműzetésbe ment. Ez a monda kétségtelen hasonlóságot mutat a Héraklész fiáról regélő szkíta mítosszal, és a thrák királyok leszármazási mondaköréhez tartozik.

A loveci övön ábrázolt jelenet szintén a királyság ideológiájával kapcsolatos. A vadkanvadászat az életfa mellett az isteni erőnek a gonosz és a halál feletti győzelmébe vetett hitet jelképezi. Minden mítoszban, amely hasonló témát dolgoz fel, a vadász herceg, azaz a trón várományosa. A küzdelem elvesztése pedig a dinasztia végét jelenti. A kalüdoni uralkodóház Meleagrosz halálával hirtelen megszakadt; a vadkan (Kronosz jelképe) darabokra tépte a fiatal Zeuszt, hogy ne alapíthasson új dinasztia. Iránban és Indiában a mitikus királyhősök szintén vadkannal küzdöttek meg. A téma genealógiai jelentése vitathatatlan.

Az a tény, hogy „a hérósz harca a sárkánnyal” motívumnak nagy jelentősége van a királyság ideológiájában, megmagyarázza, miért szerepel Héraklész alakja oly gyakran a thrák toreutikában*. A thrákok az ő tetteiben saját hőseik dicső tetteit látták.

A beiktatás, vagyis az, hogy az isten a királyi hatalom felségjelvényeit ünnepélyesen átnyújtja a hérósznak, a keleti művészet visszatérő témája. A felségjelvények néha természetfeletti, például égből lehulló lángható tárgyak, de lehetnek olyasvalamik, amelyeknek birtoklása szimbolikus jelentésű. Keleten, továbbá Szkítiában és Thrákiában is ezt a szerepet az íj és a serleg töltötte be. A brezovói aranygyűrű az istennő felé lovagló hőst ábrázolja; az istennő egy rhütont (azaz ivókürtöt) nyújt feléje. A rozoveci (Rahmanlii) gyűrűn lévő jelenet az előbbihez nagyon hasonló – az istennőt a lovas követi, kezében a tőle kapott rhütonnal. A báicenicuteni sisakon egy ülő hérósz látnak; szármolya alatt összetekeredett kígyó, háta mögött felakasztott íj, kezében magasra emelt phialé (ivócsésze) és rhüton. Az egyik agighioli lábvértén az előzőhöz nagyon hasonló harcos rhütont és sást nyújt át a lovasnak, aki már kezében tartja az imént átvett íjat. A serlegeken és sisakokon gyakran előforduló, szarvakat viselő, karmaiban nyulat, csőrében halat tartó sas a beiktatási szertartás zoomorfikus jelképekkel való bemutatása.

* *toreutika* – művészi fémmegmunkálás trébelés (dombo-
rítás), vésés és cizellálás útján

Ezüst phalera (díszkorong) a panagjuristei sírleletből: Héraklész és a nemeai oroszlán harca. I. e. 350–300 körül

A sas a nyulat és a halat itt egy kisebb sasnak akarja átnyújtani. Az ábrázolás szimbolikus jelentését az elterjedt iráni politikai szokás magyarázza: a legyőzött királynak földdel és vízzel kellett a győztes elé járulnia. Ebben az esetben a hal (víz) és a nyúl (föld) a királyság jelképe. A thrák emlékeken gyakran feltűnő másik motívumot – a csőrében kígyót tartó sast – ugyanígy értelmezhetjük. Valamennyi ábrázoláson világos a politikai tartalom – a hős az isten akaratából lesz király.

De a megvizsgált emlékeken az istenség gyakran asszony, aki nem lehet más, mint a Nagy Istennő, akinek kultusza igen elterjedt volt Thrákiában. Ő a hős anyja és szeretője, aki így válik a törzs alapítójává. A vérfer-tőzésnek egyébként határozott politikai jelentése volt, s ezt a görögök és rómaiak is jól tudták. Oidipusz történetének lényege az, hogy a királyság elnyeréséhez a fiúnak fele-

ségül kellett vennie saját anyját. A thébai király természetesen nem volt tudatában annak, amit tett: tetteit a sors vezérelte. A görög-perzsa háborúban részt vett Peisizisztratosz fia. Az Akhaimenidák oldalán harcolt, s egyszer arról álmodott, hogy ágyát anyjával osztotta meg. Ezt kedvező előjelnek tartotta: győzelmesen térhet vissza Athénba. Julius Caesar egyik csatája előtt hasonló álmot látott, és ezt az augurok a győzelem jeleként magyarázták. Az volt a felfogás, hogy az anya a szülőföldet személyesíti meg. A görög álmoskönyvek is kedvező előjelnek tartották, ha a politikában részt vevők vérfertőzésről álmodtak saját anyjukkal. A hős és az Istenanya egyesülése nemcsak bőséget biztosított az országnak, hanem elengedhetetlen feltétele volt a királyi hatalom, azaz az ország feletti uralom elnyerésének. A letnici rátétdísz nászjelenetét szintén így kell

értelmeznünk. Muszaiosz mítoszának egyik mozzanata ugyancsak erre utal. A dalnok olyan büszke volt zenei képességeire, hogy még a múzsákat is versenyre merete hívni. A feltétel az volt, hogy ha legyőzik, elveszti szeme világát, de ha nyer, mindegyik múzsa az övé lesz. Így válhatik a zene birodalmának királyává. A múzsákkal (akiknek thrák eredetét sok kutató vitathatatlanul tartja) van kapcsolatban egy hasonló történet is. Eszerint, amikor vihar tört ki, Püréneusz thrák király fedele alá vette a múzsákat, majd meg akarta erőszakolni őket, mire elrepültek. Püréneusz utánuk ugrott a toronyból, de nem tudott repülni, és halálra zúzta magát.

A mitikus thrák hős, Téreusz dinasztikus házassága az athéni király, Pandión lányával, majd felesége lánytestvérének megerősökölése ugyancsak felfedi a thrákok politikai igényeit. Ebben a vonatkozásban térjünk vissza a fent idézett mondára Szithónról és Pallénéről. A versengés győztesét megillette a királyság és a hercegnő – a kettő mindig együtt járt. De maga Palléné volt az, aki segített szíve választottjának, s ezért hajszálon múlt, hogy apja meg nem ölte. Éjjel megjelent Aphrodité, hogy megmentse. Az istennő (az istenanya hiposztázisa*) beavatkozása nem véletlen, sőt Szithón halála után még az ország neve is Palléné lett. A hercegnő saját országát személyesítette meg, és így lett belőle a Nagy Istennő egyik helyi változata. Jogait az is megnövelte, hogy anyja Mendeisz nimfa volt. Már láttuk, hogy a thrákiai nimfák szoros kapcsolatban álltak a Nagy Istennő kultuszával. A Mendeisz név emlékeztet Bendiszre. Ne felejtjük el, hogy a thrák nyelvben a „b” és az „m” felcserélhető, s így jogosan tételezzük fel, hogy Délnyugat-Thrákia istenanyjáról van szó. Ez már azért sem meglepő, mivel Sztrabón szerint a szithónok az édón törzshöz tartoztak, és eredetileg a Sztrümón (Sztruma) partján éltek. Így Palléné a Nagy Istennő lányának tekinthető; Kleitosz csak úgy lehetett az ország ura, hogy feleségül vette. Ez ismét mutatja a hierosz gamosz, a szent nász dinasztikus jelentőségét. Jellemző azonban, hogy Palléné

apja eleinte harcol a lánya kezére pályázók ellen, mint ahogy a műkénéi mitológiai hagyományban Oinomaosz is versenyez Hippodameia kérőivel. Természetesen a két királynak védenie kell hatalmát, mert a vők automatikusan a helyükre lépnek. S éppen ebben a politikai mechanizmusban rejlik a vérfertőzés oka: az apa, a fiú vagy a férfitestvér azért veszi el a lányát, az anyját, a nővérét, hogy örökölhessen a trónt. Ilyen megvilágításban tartalmaz a Szithónról és Pallénéről szóló mítosz utalást vérfertőzésre. Szithón kész arra, hogy megbüntesse lányát és annak választottját. A Harpalükéről és Klümenoszról szóló thrák mítoszban ismét találkozunk az apai féltékenységgel. Az apa nemcsak szeretette a lányát, hanem vele is élt, s amikor végül is feleségül adta Alasztórhoz, szekéren az ifjú pár után eredt, megölte a férjet, és visszavitte Harpalükét. Jellemző, hogy lánya éppen úgy állt bosszút, mint Prokné és Philoméla: Klümenosznak a saját fiuk testéből készített ételt. Thrákiában még tiszta formában élt a hős és anyja vérfertőzésének politikai jelentése, amikor a görögöknél már rég feledésbe merült. Ez az aktus a hērōsz mitikus életének elengedhetetlen mozzanata. A vitézi próba és a vérfertőzés egyenesen a trónra vezetett.

A thrák hērōszokra vonatkozó ókori irodalom ellentmondásos – hol királyoknak, hol főpapoknak és prófétáknak nevezik őket. Ez a kutatók között vitákra adott alkalmat. Legújabbban a bolgár thrakológusok többségének az a nézete, hogy a mítoszok, mondák olyan sajátságos intézményt tükröznek, amelyben a királyi és a papi hatalom egyetlen személyben összpontosult. Homérosz Marónt Apollón papjának nevezte. Maróneia városa tőle kapta a nevét. Amint már láttuk, Thrákiában a királyhērōszok kiváltsága volt ez a fajta névadás – így Marónnak nyilvánvalóan királynak kellett lennie. Végül Homérosz azt mondja, hogy Marón maga öntötte ki az édes bort. Ez is bizonyítja Marón király voltát. Az ókori elképzelések szerint ugyanis királyi jog és kötelesség a bor és az élelem szétosztása. Marón királyi rangjának egy másik jele, hogy alattvalóinak vagy vendégeinek szolgálatait gazdag ajándékokkal viszonozta; így Odüsszeusznak több amphora isteni bort, sok aranyat és ezüstöt adott.

* *hiposztázis* – egy istenség valamely tulajdonsága mint külön istenség ölt alakot

III. Szeuthész (i. e. 324–311) pénze.
A király lovon ül; a ló alatt
babérkoszorú

Patraiosz (i. e. 340–315) pénze. A király
a megölt ellenféllel, aki pajzsát szorongatja

Sztara Zagora-i (Dél-Bulgária) ezüst díszkorong (phalera) részlete: Héraklész harca a nemeai oroszlánnal. I. sz. 1. század

Phialé a vracai kincsből. I. Kotüsz király és a művész, Egbeosz nevével. I. e. 380–350 körül

A szentély, amelyben ez a főpap élt, egyben palota is volt. Így tehát Marón a papkirály tipikus képviselőjeként jelenik meg.

A papkirályok közé kell sorolnunk Rhézsoszt is, a Nyugati-Rhodopét benépesítő thrákok királyát. A legtalálóbban Philosztratosz mutatta be őt: „Lovakat tenyésztett, sok fegyvere volt, és szeretett vadászni.” Az írni Jimát is gazdag uralkodóként ábrázolták: „Sok földje és nagy gulyái voltak.” Gazdaság, mindegy, milyen formában, jellegzetes velejárója a hőskor királyainak; a gazdasági hatalom jelképe. A vadászat a királyok bátorságának döntő bizonyossága, királyi előjog

lett, a fegyverek pedig a társadalmi megkülönböztetés fontos jelei abban a távoli, nyugtalan korban.

Orpheusz a thrákiai „dionüszoszi dinasztiához” tartozott. Papi funkcióit annyira hangsúlyozták, hogy hajlamosak vagyunk elfeledni, hogy király is volt. Mint jós, ismerte a misztériumok titkos rítusait, és a halhatatlansághoz vezető úton irányította a lelkeket. Az ókori irodalom Zalmoxiszt, a geták hérószát ugyancsak főpapként mutatja be. Platón idézi a thrák vajákosokat, akik így szólnak róla: „Királyunk, aki egyben isten is.” Jordanes pedig azt írja, hogy Zalmoxisz,

Részlet a kasanlaci sír kupolafestményéből: nászkocsi

aki, miként a legtöbb történetíró tanúsítja, egy csodálatos filozófiai felismerés birtokosa volt, Daciában, Thrákiában és Moesiában uralkodott. A hērószt mindkét beszámoló papkirályként mutatja be. Hérodotosz ugyan nem nevezi királynak, Sztrabón pedig megtagadja tőle ezt a rangot: „Hazatérése után nagy tiszteletben állt a vezérek és a nép előtt mint jelenségek jósolója, s végül arra is rávette a királyt, hogy az uralkodásban társul vegye maga mellé, mert képes az istenek akarátát kinyilatkoztatni. Először a náluk legnagyobb tiszteletben álló isten papjává lett, később pedig őt magát is istennek nyilvánították; . . . a király pedig támogatta őt, mert látta, hogy az emberek sokkal jobban hallgatnak reá, mint azelőtt, azon hiszemben, hogy parancsait az istenek tanácsai szerint adja.” Az ókori geográfus határozottan elkülöníti a főpap Zalmoxiszt a királytól. Ez a monda talán az új intézmény, a papkirályság létrejöttéről számol be, amely eleinte az uralomban két azonos hatalmú személy felelősségén nyugodott. Ez azonban kétségbe vonható, mert amikor Zalmoxiszt isteni rangra emelték, visszavonult, s barlangjához senki sem közelíthetett. Ott élt, és csak a királlyal és kíséretével érintkezett. Visszavonulása a barlangba halálát és anthrópodaimónná válását jelképezte. Zalmoxisz halála után a király átvette a főpapi funkciókat, és csak ő részesedhetett a hērós prófétikus tanácsaiban. Zalmoxisz története tehát a királyi hatalom ideológiai indoklása. Zalmoxiszt és Orpheuszt anthrópodaimónoknak tartották, akik a papkirályokkal közölték jóslataikat. Ez az intézmény minden valószínűség szerint a két nagy thrák kulturális újítónak köszönhetette létét. Orpheusz és Zalmoxisz legendás életének ezzel a mozzanatával érdekes párhuzamot találunk a Minósz krétai királyról szóló ősi mítoszban. Minósz minden kilencedik évben felment egy hegy csúcsára, hogy meghallgassa királyi atyja, Zeusz tanácsait. Ezekben az elbeszélésekben bizonyára ott vannak az ősi királyi rituálék nyomai. A magányba vonulás, tehát az időleges eltűnés az uralkodó hatalmának felújítását szolgálja egy bizonyos idő eltelte után, miután közvetlen kapcsolatot teremtett az istennel. Ugyanilyen aspektusból lehet értelmezni Hérodotosz leírását a geták Zalmoxisz-

hoz induló küldötteiről. Lehet, hogy korábban ezt a funkciót a királynak kellett betöltenie. Később azonban már csak helyettest választanak erre a célra, talán az arisztokrácia köréből. Az időtartam itt is szigorúan meg van határozva: öt év. A király helyettesítőjével hettita szövegekben is találkozunk. Eszerint egy gonosztevőt egy napra királyi ruhába öltöztettek, majd a király helyett feláldozták. Ezután a király újabb hatalmi jelvényeket kapott, és újra kezdte az uralkodást. A bolgár földre vonatkozó későbbi forrásokban is szó van hasonló rituáléről. Ezt a geta szokás maradványaként is értelmezhetjük.

A papkirály és a hős

Milyen volt a királyi hatalom Thrákiában azokban a korszakokban, amelyekről már szemtanúk számoltak be? Mindenekelőtt azt kell tisztázni, hogy a thrákok megtartották-e az archaikus papkirályi intézményt.

Amikor a geták a rómaiak ellen harcoltak, a híres Boirebisztasz volt az uralkodójuk. Ebben az időben „jött Dekaineosz a geták közé. Boirebisztasz fogadta őt, és csaknem korlátlan királyi hatalommal ruházta fel.” Nem Zalmoxisz mondájának analógiáját látjuk-e Jordanes beszámolójában? Sztrabón azt mondja, hogy Dekaineosz Egyiptomban járván megismerkedett a mágia különféle fajtaival. Jordanes a továbbiakban azt írja, hogy Dekaineosz halála után a geták a néki kijáró tiszteletet Komoszikoszra ruházták, mivel ugyanazt a rangot viselte. A nép tisztelte Komoszikoszt királyi és papi tapasztalataiért. Halála után Korüllosz lépett a geta trónra. Világos, hogy Dekaineosz a geták két királya közül az egyik lehetett, de Komoszikosz és Korüllosz már teljhatalmú papkirályok. Sőt Sztrabón szerint Dekaineosz egy idő után már istennek tartotta magát, akár csak Zalmoxisz, tehát a getáknál a királyság mitológiai és történelmi aspektusa teljesen összeolvadt. Zalmoxisz, a papkirály és istenkirály lett a királyi hatalom példája.

A fenti modell nemcsak a getákra és a dákokra volt érvényes. Polüainosz a szkaioszok és kebrénioszok hasonló felfogásáról számol be. A törzsfő egyben Héra főpap-

jának tisztjét is betöltötte, ahogy Koszingasz példája is mutatja. Ebben a vonatkozásban rendkívül érdekes, amit az odrüszok királyáról, I. Kotüszről megtudunk, aki egyébként is a thrák történelem egyik legfigyelemreméltóbb alakja. Theopomposznak róla szóló történetét Athénaiosz hagyományozta ránk: Kotüsz bebarangolta az egész országot, és ahol csak árnyas helyre lelt, ahol a növényzet gazdag és a víz bőséges volt, ünnepi csarnokot emeltetett. Amilyen gyakran tette, vissza-visszatért ezekre a helyekre, áldozott az isteneknek, és kíséretével együtt vígan lakomázott. III. Szeuthész lakomája – Xenophón írta le, aki maga is jelen volt rajta – áldozati szertartásnak látszik, amely külön erre a célra épített csarnokban folyt. A thrák áldozati rítusok néha nagyon kegyetleneknek tűnhettek az ókori írók szemében: Diodórosz olyan ténylegesen megtörtént eseményről számol be, amely Diégülisznek, a kainoszok királyának, II. Attalosz pergamoni uralkodó kortársának udvarában esett meg. Amikor a király egy lakodalmi ünnepségre ment, ősi thrák szokás szerint útközben foglyul ejtett két görög ifjút, Attalosz alattvalóit. A két fivér kitűnt bámulatos szépségével. Diégülisz áldozati állatokhoz hasonlóan felékesítette és palotájába vitte őket. A fiatalabbnak megparancsolta, hogy feküdjön a földre, és szolgálival együtt megtette az előkészületeket, hogy megölje őt, miközben azt kiáltotta, hogy a királyoknak nem szabad ugyanolyan állatáldozatot bemutatniuk, mint a közönséges halandóknak. Mivel az idősebbik keservesen sírt, és testvére iránti szeretetből ő akart helyette meghalni, Diégülisz megparancsolta szolgálinak, hogy őt is vessék a földre. Egyetlen kardcsapással mindkét ifjút kegyetlenül megölte, miközben a jelenlevők dicsérték ügyességét, és diadaléneket zengtek tiszteletére. . . . A király itt nemcsak maga hajtotta végre az áldozatot, hanem még azt is hangsúlyozta, hogy annak különböznie kell a köznépétől. Az eset leírása teljesen megfelel egy áldozatbemutató rítusának. Különösen jellemző mozanata az áldozat felékesítése és a diadalének. Ki kell emelnünk azt is, hogy a rítust a királyi palotában hajtották végre.

A legmeggyőzőbb bizonyítékot arra vonatkozóan, hogy Thrákiában a papkirályság

intézménye az írott történelem korában létezett, a szeuthopoliszi ásatások nyújtják. III. Szeuthész odrüsz király fővárosa az i. e. 4. század végén pusztult el, és a régészek 1947-ben találták meg. A királyi palota szerkesztés és fontos része a Kabeirozok szentélye. Itt állt a város egyik legnagyobb kultikus oltára. Vagyis kétségtelenül megőrződött a palota és szentély kettős funkciójának ősi hagyománya. Marón, Orpheusz és Zalmoxisz áldozati csarnokait mítoszokból, mondákból ismerjük, Szeuthészt, Kotüszét és Diégüliszt írott forrásokból, III. Szeuthész palotája szentélyének létezését vitathatatlan régészeti tények bizonyítják. Adataink Thrákia különböző vidékeiről származnak, látható azonban, hogy a politikai és vallási hatalom mindenhol összefonódott, s egységük megtestesítője a papkirály személye volt.

Ebben a tekintetben az írott történelem korának királyai a királyhősök példáját követték. De ezzel még nem merítettük ki a párhuzamos jelenségek sorát. Miután Hérodotosz beszámol a thrákok vallási triászáról, hozzáteszi: „A néptől eltérően a királyok Hermészt minden más istennél nagyobb tiszteletben tartják, rá esküsznek, és azt állítják, hogy tőle származnak.” Ez a mondat a tudományos irodalomban nagy zűrzavart okozott. Egyes kutatók ebből arra következtettek, hogy a thrák dinasztikák idegen eredetűek voltak. A probléma azonban nem etnikai, hanem társadalmi természetű. Az arisztokrácia azért tisztelte saját „királyi istenét”, hogy kultikus szertartásaival is hangsúlyozza különállását a köznéptől. Azt már nehéz lenne megállapítani, hogy a thrák uralkodók pontosan Hermészt tisztelték-e. Valószínű, hogy Hérodotosz valamelyik helyi istenségről beszél, aki az ég és a föld között tartotta a kapcsolatot. Úgy véljük, hogy a thrák „Hermész” maga a hērōsz: „az első ember”, vagyis a törzs ősatya, de egyben „az első király”, vagyis a dinasztiaalapító is. A király így közvetlenebb kapcsolatban állt vele, mint alattvalói. „Hermész” tehát a thrák hērōsz királyi aspektusát jelenthette. Mi az, ami Hermész mitológiai életrajzából ráillik egy királyi istenségre? Általában elfelejtik, hogy a mükénéi korszakban Hermész pontosan ezt a funkciót tölti be. Hiszen ő küldte Atreusz nyájába az aranybárányt, amelynek

bőrét a király gondosan őrzi mint a hatalom drága jelvényét. Ugyanez az isten áll a középpontjában egy másik dinasztikus mítosznak. Ez az aranygyapjáról szól. A csodálatos kos Poszeidón (az akhájok másik dinasztikus istene) és egy thrák hercegnő (Biszaltész leánya) nászából született (vö. a biszalták thrák törzsével). Phrixosz és Hellé mostohája hamis orákulummal rávette a gyermekek apját, Athamaszt, Boiótia királyát, hogy áldozza fel őket. Ekkor küldi el Hermész az aranygyapjas kos, amely elszáll velük, és megmenti Phrixoszt, aki leöli a kos Zeus (vagy Hermész) tiszteletére, a bőrét pedig kiakasztja Arész szentélyében. Mikor Iaszón Kolkhiszba megy a gyapjúért, Aiétész király attól fél, hogy ezzel a hatalmát akarja elvenni tőle. Így tehát a Hermész ajándékozta csodás kos gyapja a legrégebbi görög mítoszokban királyi felséggel. A nyáj vezetője azonossá válik a nép vezetőjével. A Coțofăneștiből származó thrák aranysisak arcvédőjén ugyanilyen jelenet látható: egy harcok kos áldoz. Csúcsos sapkája, amely fejét fedi, nyilván magas társadalmi helyzetére utal, ugyanis a nemes dákokat „pileatusok”-nak (azaz csúcsos sapkát viselőknél) hívták. Ebben az ábrázolásban bizonyosan a régi mükénéi dinasztikus eszme jelenik meg. Ez feljogosít bennünket, hogy az aranysisakon lévő ábrázolást kapcsolatba hozzuk a királyi Hermészre vonatkozó elképzeléssel. Azaz Hermész a thrákoknál a harmadik társadalmi funkcióval – a gazdasággal – összefüggő istenség volt (G. Dumézil szerint), aki a királynak jószág formájában adta a gazdagságot. Ebben a szerepében ábrázolják a thrák orreszkosz törzs érméin is (i. e. 5. sz. közepe). Itt, fején széles karimájú kalappal, kezében jogarral, két bikát vezet. Erre az istenre az állatok iránti vonzalom már a bölcsőben jellemző, amikor ravasz módon ellopja Apollón marháit. Miután kibékül fivérével, Hermész hozzá hasonlóan az állatok védelmezőjévé válik. Minden kedvencének hatalmas nyájai vannak, ezek pedig az ókorban fő forrásai voltak a király gazdasági hatalmának. Lehet, hogy az érméken beiktatási jelenetet látunk, ahol az isten a bikapárost a hatalom törvényességének szimbólumaként ajándékozta a királynak? Vagy talán arról az ekéről van szó, amellyel a királynak el kell végeznie a szent

szántást? Hermésznek mint királyi istenségnek a szerepe mindkét esetben előtérben áll.

Ezen a „gazdasági” funkción kívül a görög vallásban Hermész mediátor is, azaz közvetítő szerepet tölt be az istenek és az emberek világa, az élet országa és a halál országa között. Ő Zeus isten állandó küldötte, ő az a jószágos, megértő isten, aki kész az embereknek segíteni, vezetni őket, ő a pszükhopomposz, aki átkíséri a lelkeket a túlvilágra. Nem véletlen, hogy repülni is tud, s így a kozmosz vertikális struktúrájában övé a középső zóna. Úgy látszik, hasonló helye van a kos gyapjának is: a Telipinuról szóló hettita mítoszban a gyapjú az élet örökzöld fájáról (eia) függ alá; a kolchiszi Arész-szentélyben ugyancsak egy fára akasztják; a kos, amelyen Phrixosz és Hellé elszállt, az ég és a föld között repül, a bolgár népdalokban pedig a feláldozott gyerek éppen úgy koson száll fel az égbe, mint Phrixosz vagy Zeus. Már az *Iliászban* szó van fehér és fekete kosról, amely a felső világba, illetve az Alvilágba viszi az embert; később ez a motívum kötelezővé válik a folklórban. Az isten és annak szent állata mediátor szerepet játszik, és Hermész éppen ehhez a szerephez segíti hozzá a királyt (a pusztán gazdasági aspektuson kívül), amikor aranygyapjas kossal ajándékozta meg. Népét illetően ugyanis az uralkodó ugyanolyan közvetítő az emberek és istenek között, mint Hermész. A szkaioszkok vezére, Koszingasz azzal fenyegeti meg engedetlen alattvalóit, hogy létrán felmegy az égbe, s bepanaszolja őket Héránál. Zalmoxisz arról próbálja meggyőzni a getákat, hogy ő maga is járt az Alvilágban. A Zalmoxiszhoz készülő szent küldött meghal a lándzsák hegyén, hogy elvihesse törzse tagjainak kívánságait. Midasz király, miután Orpheusszal kapcsolatba kerül, nagyobb hatalomra és gazdagságra tesz szert. I. Kotüsz kinyilvánította azt a szándékát, hogy Athéné istennővel köt házasságot. Még sorolhatnánk a példákat, de egy a lényeg: a királynak lehetősége van az istennel való közvetlen kontaktusra, és éppen ez a közvetítő szerep ad neki szent jelleget. Ebben a szerepében a király Hermész királyi isten modelljének felel meg.

A görög mitológiában Hermész úgy ismeretes, mint Argeiphontész (Argoszt megölő), s emellett ez a jelző egyike a legrégebbiek-

nek, hiszen leggyakrabban az *Iliász*ban szerepel. A mítosz szerint lantjával előbb elaltatta Argoszt, a százszemű kutyát, amely Zeusz tehéné változtatott szerelmét, Iót őrizte, majd kövekkel agyonverte. Ez a történet nagyon emlékeztet a sárkányviadals mítoszok sémájára, annál is inkább, mert a sárkány gyakran farkas vagy kutya képében jelenik meg. (A letnicai rátét díszén lévő sárkányfejek e két állat egyikének a fejével azonosak.) Néhány fennmaradt feljegyzésben Kandalaszról, egy thráko-méoniai istenről esik szó, aki Hermész megfelelője. Ezt a nevet könnyű úgy értelmezni, mint „Kutyafő”. Következésképpen, a thrák Hermész azonos a görög Argeiphontésszel – mindketten a kutyák (farkasok) pusztítói, s megfelelnek egy sereg indoeurópai mitológiai személynek, akikre jellemző ez a funkció. Akárcsak Kandalasz, Hermész is kétarcú: meg tudja ölni a kutyát, a nyáját őrzőjét (így jár el az Apollón nyáját őrző kutyákkal vagy Argossal), de a nyájra támadó farkasokat is (mint Farkasölő). És ez természetes. A nyáját istene rendelkezik a kutyák és farkasok felett is. Ugyanezt a kettősséget találjuk Apollón alakjában is, aki egyrészt Lükoktonosz (Farkasölő), másrészt Lükiosz (Farkas). Lehet, hogy éppen kandalaszi funkciójában ábrázolja őt a letnicai aranykincsen lévő lovas, aki legyőzve a farkast, lándzsáját a már feléje ágaskodó medvére szegezi.

Fentebb azonban láttuk, hogy a farkaskultusszal a thrák Arésznek is kapcsolata van. Állandó jelzője – Kandaón – azonos a Kandalasszal. Ez arra utal, hogy a két istennek valamilyen közös funkciója volt. Valószínű, hogy az indiai Mitra–Varuna típusú indoeurópai kettős istent kell látnunk bennük. A görög Hermészt is nemegyszer hasonlították össze Mitrával: kifejezetten békés természetű, közel áll az emberekhez, támogatja a megállapodást (emlékezzünk vissza, hogy a thrák királyok is csak rá esküdtek), védi a nyáját stb. Arész a gyökeres ellentéte: akárcsak Varuna (Indra), ő is féktelen, kifejezetten katonai funkciókkal van felruházva, stb. A két isten találkozik Priaposz bithün isten alakjában is. A görög forrásmunkák Priaposzt egyfelől Hermész fiaként tüntetik fel, másfelől Arész apjaként vagy egyenesen

Arészként. Mindezek alapján feltehetjük, hogy Hermész és Arész alakjában a thrákok két ellentétes, de egymást kiegészítő, azaz szimmetrikus istent láttak. Az egyik a királyi hatalom papi és gazdasági funkciója felett védnökösködik, a másik pedig a katonai aspektust fejezi ki.

A farkas nemcsak Arész és Hermész mitológiájában szerepel. Sok mitikus thrák származtatja nevét ennek az állatnak a nevéből: Lükurgosz, Lükáon, Harpalükosz, Harpalüké stb. Főleg az utóbbiak érdekesek: mindketten – apa és leánya – az amümnosz thrák törzsből valók. Harpalükosz nagyon kegyetlen és igazságtalan király volt, s alattvalói végül megölték. Ekkor lánya az erdőbe vonult, ahonnan megtámadta a falvakat, és rablásból élt. Mivel gyors volt, mint a szél, egy ideig nem tudták elfogni, végül azonban a thrákok hálót vetettek rá. Ezeknek a mitikus hősöknek a neve „rabló farkas” jelentésű, és nagyon pontosan kifejezi jellemüket. Az indoeurópaiak azokat a gonosztevőket nevezték farkasoknak, akik cselekedeteikkel kirekesztették magukat az emberi társadalomból. Harpalüké éppen úgy viselkedik, mint a törvényen kívüli farkas: az erdőben él, az istállókból elrabolja az állatok kicsinyeit. Az ilyen gonosztevők büntetése, hogy „megköttözik” őket (az ógermánban az akasztófa neve: „a farkas fája”). Harpalükét, a „rabló farkast” hálóval fogták el. De miután megölték, törzsbeliei összevesztek zsákmányán – egy kecskegidán. Hogy kiengeszteljék a hősnőnek – aki végül is az egymás közti vérengzést okozta – a lelkét, évente ünnepséget rendeztek, s ennek során valószínűleg kecskegidát áldoztak, és két csoportra osztva harci játékot játszottak. A thrák mítoszban lévő farkas–kecske szembeállítás jellemző az európai folklorra. Egyrészt a kecskeáldozat állandó jelenség az Artemisz-kultuszban, másrészt Harpalüké emlékeztet a vadászis-tennőre. Sok ókori szerző tesz említést egy thrák halomsírról az Égei-tenger mellett, amelynek „kutyasír” volt a neve. A mítosz szerint itt temették el a thrák Hekabét (Hekuba), Priamosz trójai király feleségét, aki tüzesszemű kutyává vált, mert megölte Polümésztrór thrák uralkodó fiait, bosszúból, mert Polümésztrór elveszejtette Hekabé legkisebb fiát, hogy megszerezze kincseit. Eb-

ben a mítoszban azzal az ősi elképzeléssel találkozunk, hogy aki gyermeket öl, farkassá (= kutyává) változik. Ezt a metamorfózist megtaláljuk a Dolóneiában – az *Iliász* X. énekében. Dolón farkasnak álcázva magát, éjszakai felderítésre megy az akháj táborba. Az álcázás azt az ősi hitet tükrözi, hogy minden ember, aki kiszakad a társadalomból, farkassá válik. Különben a hős neve a thrák dolonkosz törzs nevéhez kapcsolódik, de valószínű, hogy mindkettő a farkast jelentő thrákophrüg szóból ered (vö. a makedón Taulosz „farkasistennel”). Érdekes, hogy Delphoiban egy rituális útnak Dolóneia a neve, valószínűleg azért, mert azon maga Apollón járt farkas képében.

A farkas népszerűsége a thrákok mitikus elképzeléseiben arról tanúskodik, hogy tartósan élt bennük az ősi indoeurópai hagyomány, és egyben lehetővé teszi a thrák mitológia rekonstruálását az indoirániak, rómaiak, görögök, germánok és szlávok vallásos szövegeiben jobban megőrzött mítoszokkal való összehasonlítás révén.

A királyi Hermész Thrákiában bizonyára fontos szerepet játszott, s hozzá kötődik (vagy Arészhez, azaz Kandaulasz-Kandaónhoz) az első mitikus királyok genealógiája, amiből viszont a történeti királyok vezették le származásukat.

Xenophón egyértelműen tanúsítja a thrák ideológiának ezt a vonását. Arról ír, hogy Térész, III. Szeuthész ükapja a thrák dinasztia alapítója. Amikor a görögök be akartak lépni Szeuthész jól védelt tornyába, hogy részt vegyenek lakomáján, Xenophón megparancsolta nekik, hogy hagyják fegyvereiket a kapuban. „Meghallván ezt Szeuthész, kijelentette, hogy nem táplál bizalmatlanságot az athéniakkal szemben, hiszen tudja, hogy rokonai . . .” Miért tarthatta az athéniakat rokonainak? Ennek egyetlen elfogadható magyarázatát a thrák mitológiában találjuk meg. A mitikus thrák király, a dauliszi Téreusz Pandión athéni király lányát, Proknét vette feleségül. Ha erre a házasságra gondolt Szeuthész, amikor az athéniakról mint nemzetségének tagjairól beszélt, ez azt jelenti, hogy tudatában összeolvadt a mitikus Téreusz és a történeti Térész. Az azonosítás valószínűleg már az odrüsz uralkodó családjában megtörtént.

De ha a thrák királyok a királyhérószig vezették vissza eredetüket, egyben a Nagy Istenanya fiai is voltak. Valóban, több thrákiai királynév az istennő jelzőiből származik: Amatokosz, Médokosz, Médoszadész, Maiszadész stb. Bebizonyosodott, hogy az Ama-, Ma-, Mé- előtagok az istennő anyai funkciójával állnak kapcsolatban. Az olyan thrák törzsfő-nevek, mint Kotüsz, Kotülasz vagy Kotüszon és Kotütó istennő nevének analógiája nem kétséges. Vajon a Térész név nem vezethető-e vissza az egyik Lampszagosz közelében levő hegyen istennőként tisztelt Téreié nevére? Téreiné nimfa, akit egyes antik írók Sztrümón lányának tartottak, nevével kétségtelenül hozzá kapcsolódik. A mitikus Téreusz hősről könnyen elképzelhető, hogy neve a Nagy Istenanya egyik névváltozatára vezethető vissza.

Ebben a vonatkozásban I. Kotüsz istenkáromló tette, amelyet Athénaiosz mond el, különösen figyelemre méltó. Kotüsz nagy ünnepi lakomát rendezett, előkészítette a nászszobát, és ott egészen megmámorosodva várta Athéné istennőt, akiről úgy hitte, hogy felesége lesz. Theopomposz nyomán Athénaiosz így rendkívül értékes tájékoztatást hagyott ránk a thrák királyság ideológiájáról. Olyan rítusról számolt be, amelynek jelképes jelentése a király és az istennő násza. Kotüsz itt a hérósz földi helyetteseként, azaz az istennő fia és szeretője szerepében jelenik meg. Ahhoz, hogy megértsük, hogy miért Athéné személyesíti meg a Nagy Istenanyát, ismét Téreusz mítoszához kell fordulnunk. Násza Proknével és Philomélával kifejezte azt a vágyát, hogy Athénét birtokolja. Kotüsz az athéni hercegnőket a város istenanyájával helyettesítette, ő maga pedig Téreuszként lépett fel. Amikor közölték vele, hogy az athéniak a város tiszteletbeli polgárává választották, azt válaszolta: Én is megadom nekik saját törzsemnek a jogait. Így Thrákiát egyenértékűnek tekintette Athénnal.

Vajon Kotüsz „násza” egyedülálló eset vagy a thrák királyok elterjedt kultikus gyakorlatát tükrözi? Ha tekintetbe vesszük az irodalmi forrásokat és a letnicai rátétdisz szentnász-jelenetét, hajlandók vagyunk ebben a thrákiai királyság ideológiájának jellegzetes aspektusát látni. Megemlítendő a kazanlaki sírnak a központi kamrájában lát-

A kazonlaki sír: kocsiyerseny részlete

ható falfestmények új értelmezése. A főjele-
netben az istenné vált törzsfő mindenféle
jóval megrakott asztal mellett ül. Egyik kezé-
ben ivócsésze (phialé), a másikat gyöngéden
trónon ülő felesége keze alá helyezi. Balról
hosszú peploszt viselő nő közeledik a pár
felé, és gyümölcsöstálat hoz. A többi szolgál-

hoz viszonyítva lényegesen nagyobb. Felte-
hetően ugyanazokat a személyeket látjuk,
mint a letnicai rátétdísz szentnász-jelenetén.
Az ábrázolási mód ugyan itt sokkal homályo-
sabb, de a férj mozdulata az egyik szelinuszi
metopé Zeuszáéra emlékeztet; ott hasonló
mozdulattal vonja magához Hérát. Az isten-

Paestumi (Dél-Olaszország) festmény részlete; a kocsi hasonló a fentihez

nő viszont nem ágat és amphorát, hanem gyümölcsöt és korsót tart. A szekérnek szintén megvan a helye az ókor házassági szokásaiban: a menyasszony mindig azon érkezik a vőlegény házába. Az istenné emelkedett törzsfő tehát már anthrópodaimónná vált; királyi méltóságát az Istenanya jelenlétében az ugyancsak istenné vált asszonnyal kötött házasság hangsúlyozza. Természetesen ez az értelmezés nem zárja ki a kasanlaki falfestmények központi témájának tisztán eschatologiai értelmét. Általában elfogadják, hogy itt a „túlvilági terített asztal” ikonográfiáját látjuk. De az ókorban is, meg a folklórhagyományokban is a halálnak és a házasságnak közös alapja van: mindkettő átmeneti aktus. A Harpalüké–Klūmenosz-mítoszban a vőle-

gény, Alasztór neve egybeesik egy föld alatti démon nevével, azaz, Harpalüké számára a házasság egyenlő a halállal.

Kotűsz szimbolikus szent házassága (hierosz gamosz) valójában katonai és politikai terveivel függött össze. Az *Iliászban* Kisszeusz thrák király unokáját, Theano és Antenór gyermekét Theano egyik nővérével házastítja össze, valószínűleg azért, hogy a fiú örökölhessen a királyságot. Valahányszor Makedóniai Fülöp állama területét megnövelte, feleségül vette annak a királynak a lányát, akinek országát meghódította, vagy éppen megszállására készülődött. Athénaiosz megállapítja, hogy Fülöp háborús időkben mindig házasodott. Huszonkét éves uralkodása alatt először az illír Audatát vette el; tőle született

Fogadalmi dombormű: a lovas hērőstől jobbra az életfa; az oltár előtt egy asszony. A ló alatt vadra támadó kutya. Római császárkor

A vracai lábvért
részlete.
A borostyánlevelek
a vallási hatalom
jelképei. I. e. 380–350
körül

Künna (Künané) nevű lánya. Ezután Phila, Derdasz testvére következett. Hogy megnyerje a thesszaliaiakat, két odavalósi aszszonytól is voltak gyermekei. Olümpiasz hozományaként megkapta a molosszoszok királyságát. Mikor Thrákiát meghódította, Kothélasz maga ajánlotta fel lányát, Médát sok ajándékkal egyetemben. Fülöp őt is elvette, s Olümpiasz mellett hivatalos feleségeként szerepelt. Végül szerelmes lett Kleopatrába, Hipposztratosz húgába és Attalosz unokahúgába, s vele is házasságra lépett. A dinasztikus érdekekből létrejövő frigyek alapja az a hit volt, hogy a Nagy Istenanyával – itt a királyi házból származó lánnyal – elkövetett vérfertőzés szentesíti az új király uralmát az ország felett. Fülöp számos nászának mitikus megfelelője Kleitosz és Palléné házassága. Maga az a tény, hogy a makedón király háborús időkben mindig házasodott, valószínűsíti, hogy rituális szokásról, azaz a királyság ideológiájának egyik fontos jellegzetességéről van szó.

Amikor a hierosz gamosban a király lép a mitikus hős helyére, átveszi a törzs ősének szerepét. Midőn a geta király, Dromikhaitész elfogta a makedón Lüszimakhoszt, lakomát rendezett tiszteletére, s ezüsttálcaikon drága edényekkel terítettek neki és főtisztjeinek. Beszédet intézett a Thrákia uralkodójává emelt makedón vezérhez, és „atyának” szólította őt. Ezt talán az udvari etikett írta elő? Az epizód, amelyről Diodórosz számol be, aki jól ismerte Thrákia és Makedónia történelmét, akkor válik jelentőssé, ha a király szent nászával hozzuk összefüggésbe.

A beiktatási szertartás ikonográfiája nagy szerepet kap a thrák művészetben. Az istenség és a királyi hős legfontosabb felségjelvénye a rhüton és a phialé. A kazanlaki sírfestmény istenné vált törzsfője is phialét tart a kezében – így tehát a szent nász itt a beiktatással fonódik össze. Thrákiában több olyan edényt találtak, amelyen Kotüsz neve görögül birtokos esetben, egy másik név pedig, Eg(t, x)beosz, alanyesetben szerepel. Sok ki-

E töredéken Attisz fején a hajfürtök ábrázolása a vracai lábvért díszítéséhez hasonlít (Ld. 93. l.)

rályt hívtak Kotüsznek, de mivel ez az elnevezés Egbeoszéval együtt tűnik fel, ki van zárva annak a lehetősége, hogy a váza tulajdonosát jelöli. Azt kell feltételeznünk, hogy a phialékon és a rhütonokon I. Kotüsz odrüsz király és udvari művésznének neve áll. A királyi név birtokos esete arra utal, hogy a díszedényeket helyi uralkodóknak adományozta. Így válnak a művészi alkotások esztétikai értékből politikai dokumentummá. Az Akhaimenida-uralkodók különös kegyük jeleként ugyancsak értékes edényeket adtak szatrapáiknak és vezéreiknek. Lehetséges, hogy a thrák királyok tőlük vették át ezt a szokást. A Duvanlii környékéről, a Kukova halomból előkerült amphora-rhüton és ezüst-

phialé azonban perzsa ajándék az egyik helyi uralkodónak. E szokás nagyon elterjedt lehetett az odrüsz udvarban; ránk maradt néhány Amatokosz és Xebanokosz névfeliratot viselő phialé is. Kotüsz nagylelkű gesztusának ideológiai jelentése azonban mélyebb, mint Thrákia egyesítésének a vágya. Amikor a nagyratörő odrüsz király saját nevével ellátott felségjelvényeket ajándékozott a triballosz és geta uralkodóknak, a mitikus hős szerepében beiktatási szertartást hajtott végre.

Kotüszhöz kapcsolódik a thrák pénzeken látható ábrázolatok egyik fontos változása is. Már jóval a hellenisztikus kor előtt saját képét verette a pénzérmék előlapjára. Persze, nehéz bizonyítani, hogy a profilban áb-

rázolt arc valódi portré-e. Az arc idealizált, de mégsem egy istené, hanem valamely konkrét királyé. Aligha vitatható, hogy Kotüsz az Akhaimenidák pénzveréséből merített ihletet – Tisszaphernész szatrapa portréja hasonlóságot mutat érméin ábrázolt képével. Egyes perzsa vereteken vágató lovas jelenik meg. Bár ez az ábrázolási mód Thrákiában már régebben is megvolt, az az ötlet, hogy pénzekre verjék, nyilván keleti eredetű. A küpszelai pénzverde görög mestereinek alkalmazkodniuk kellett a thrák király igényeihez. Ugyancsak Kotüsz uralkodásának idejéből valók azok a pénzek is, amelyeken vadkanfej látható. Ennek prototípusa lüd érméken szerepel. Figyelemre méltó itt, hogy a thrák uralkodók érméin megjelenik a vitézi próbának és az élet védelmezésének ősi dinasztikus jelképe.

A dél-thrákiai derron törzs egyik érmetípusán (i. e. 5. század) minden bizonnyal a beiktatásnak egy másik formáját láthatjuk. Széles karimájú kalapot viselő szakállas férfi

ül egy szekéren, amelyet két ökör húz. A szekér felett sas repül, zsákmánnyal a csőrében. Hasonlítsuk össze ezt a képet a phrügek dinasztikus mítoszával. Egyszer, amikor Gordiosz, az egyszerű paraszt ökreivel szántott, sas szállott ekéje vonórúdjára. Elhatározta, hogy a jóskhoz fordul: fejtsék meg ennek a jelenségnek az értelmét. Befogta az ökröket a szekérbe, és elindult a városba. Útközben egy lánnyal találkozott, aki, mikor meglátta a sast az ekevonó rúdon, rávette a férfit, hogy menjen vissza a mezőre, és mutasson be áldozatot Zeusznak. Gordiosz hallgatott rá, és feleségül kérte. Mikor beértek a városba, a polgárok királlyá választották, mert olyan jóslatot kaptak, hogy azt kell az elhunyt uralkodó helyére ültetni, aki ökrösszekéren érkezik a városba. Azaz, az eke és a szekér felett lévő sas királyi jel volt. A monda szerint Gordiosz ezeket a hatalmi jelvényeket a templomban a Királyi Zeusznak szentelte, és később csak az lehetett király, és gyakorolhatta a hatalmat Kisázsia-

Rozoveci rhüton (ld. 128. l.) dionüszikus jelenettel: táncoló szatír. I. e. 4. század eleje (Részlet)

A hős mint király. Rátétdísz a letnicai kincsből. I. e. 400–350 körül.

ban, aki meg tudta oldani a „gordiuszi csomót”^{*}. Itt két motívum fonódik egybe: a királyi szántásé és a madárral való jeladásé. Mindkettő nagyon elterjedt volt az egész ókori világban, így a thrákoknál is, ők is ismerték ezek ideológiai és kultikus értékét.

Írott források is említik a thrák és makedón királyok vadásztetteit. Plutarkhosz elbeszéli, hogy „Kotüsz valakinek, akitől egy párducot kapott, oroszlánt ajándékozott”. Valószínűleg létezett a király valamelyik rezidenciáján olyan vadaskert, ahonnan az uralkodó vadászataira vadakat szereztek. A vadászatnak Makedóniában rituális jellege volt. Diodórosz szerint Arkhelaosz királyt kegyence, Kraterosz az egyik vadászon véletlenül halálra sebezte, s így halt meg hétévi

uralkodás után. Curtius Rufus beszámolója szerint Nagy Sándor elhárította Lüsziimakhosz segítségét, s egymaga terítette le a rátámadó oroszlánt. Azt beszélték, hogy Lüsziimakhosz Szíriában egyszer hatalmas oroszlánt ejtett el; egy másik verzió szerint megfojtotta a vadat, amellyel Nagy Sándor büntetésből összezárt. Ezek a történetek fontos részei a királyság ideológiájának. Ebben a vonatkozásban a thrákok és makedónok közel állnak a keleti népekhez. Asszír, Akhaimenida, hettita és egyiptomi emlékeken a vadászat állandóan visszatérő motívum. Kroisosz fia a következő szavakkal győzte meg apját, hogy a müsziai vadkan ellen vadászatra indulhasson: „Neked és nekem mindig nagy örömet jelentett, ha vadászatra vagy háborúba mehettünk.” Kétségtelen, hogy a háború és a vadászat nemcsak királyi előjog, hanem megismétlődő vitézi próba is volt. Ezért szokta Térész, Szitalkész apja azt hangoztatni, hogy ha tétlenkedett, és nem háborúsko-

^{*} Gordiosz a monda szerint a szekér rúdját és az ígát faháncsral ügyesen összecsomózta.

dott, akkor úgy érezte, hogy semmiben sem különbözik lovászeitől. (Plutarkhosz)

A thrák király a hérósz megtestesüléseként felelős volt a világ rendjéért és a bőséért. Ez az eszme a szent nász rítusában és a vadászatban jutott kifejezésre. Másfelől a thrák uralkodók gyakori lakomáinak, amelyeket a görögök nemegyszer felrőttak nekik, társadalmi jelentőségük volt. A királyok így mutatták meg, milyen hatalmasak. Homérosz is megerősíti ezt. Atreusz fiát nagy hatalmú királyként írja le, akitől elvárták, hogy étellel-itallal vendégelje meg az öregeket. A költő szerint sátraiban bőséges borkészleteket halmozott fel, amelyeket akháj hajók szállítottak a tengeren át Thrákiából, s minden szükségessel rendelkezett a vendégek fogadásához, hiszen nagyszámú nép felett uralkodott. A mükénéi korszaktól kezdve a gazdag lakoma tehát szintén a királyság megkülönböztető jegyei közé tartozott. Ilyenkor sok fontos kérdést vitattak és oldottak meg. A király csak az előkelőket látta vendégül, akiket Homérosz öregeknek nevez. Kotüsz legmagasabb tisztségviselőit, Szeuthész népének legjelentősebb személyiségeit hívta meg. A vendégek zárt körhöz tartoztak, s különleges előjognak számított a lakomára szóló meghívás. Szeuthész azt ígérte Xenophónnak, hogy ha a görögök segítségére lesznek, fivéreivé és vendégbarátaivá teszi őket.

Az ókori források sokszor beszélnek arról, hogy a thrák uralkodók mekkora előszere-tettel rendeztek nagy lakomákat. Xenophón részletesen ismerteti Szeuthész vendégségét, Diodórosz és Sztrabón pedig azt a díszebédet írják le, amelyet Dromikhaitész adott a foglyul ejtett Lüszipakhosz tiszteletére. Anaxandridész *Próteszilaosz* című színművében a Kotüsz lányának és Iphikratésznek lakomájára jellemző pazarlást teszi nevetséges-sé: Ha megteszitek, amivel megbízlak titeket, nagy fogadást és ragyogó lakomát rendezek nektek, bár nem lesz olyan, mint Iphikratészé Thrákiában. Az a hír járja, hogy az rendkívül pompázatos volt. A város főterét bíborszőnyegek fedték, és rengeteg ápolatlan, feneketlen gyomrú ember volt jelen. A rézüstök nagyobbak voltak, mint egy olyan szoba, amelybe tizenkét ágy fér be. Kotüsz személyesen osztotta a levest egy aranytál-

ból, és a keverőedényben lévő bort addig-addig kóstolgatta, hogy előbb rúgott be, mint azok, akiknek töltögetett. (Athénaiosz)

Ez a részlet ismét arról árulkodik, hogy a görögök a thrákokat saját nézőpontjukból ítélték meg. Nevetségesnek tartották, ahogy Kotüsz maga szolgálta fel az ételt és a bort. Xenophón különös történetet mond el a thrák udvari szokásokról: Szeuthész fogta az elébe helyezett cipókat, darabokra törte őket, és odadobta a vendégeknek, ahogy éppen kedve tartotta. Ugyanezt tette a hússal is; magának csak annyit tartott meg, amennyi neki kellett. Ez a beszámoló a királyság újabb aspektusát tárja fel: a király látja el alattvalóit élelemmel. Hasonló esetek előfordultak a mükénéi korban. Marón is féltékenyen vigyázott borára, és ő maga kínálta a vendégeknek.

Xenophónnak Szeuthész lakomájáról szóló beszámolójában még egy pont érdemel figyelmet: „A lakoma alatt egy thrák férfi jelent meg. Fehér lovat vezetett. Felvett egy teli ivókürtöt, s azt mondotta: »Rád ürítem, Szeuthész, és neked ajándékozom a lovat.«

Ezüstváza részlete a ruszei kincsből: Erósz fuvolázó Szilénosz előtt táncol; mögötte vízköpőből kantharoszba (görög ivóedény két ívelt, az edényszáj fölé emelkedő füllel) bor folyik. I. e. 4. század 1. fele

Egy másik férfi rabszolgafiút hozott, és hasonló módon adta át, miután ivott Szeuthészra. Egy harmadik köntösöket hozott a királyné számára. Timaszión is borral köszöntötte Szeuthészt, és tíz mina értékű ezüstphialával és szőnyeggel ajándékozta meg.” A szokás úgy kívánta, hogy minden vendég ajándékokat nyújtson át, miközben a király egészségére iszik. Vajon nem az élő király megistennülésének rítusa-e ez, hiszen az értékes ajándékokat italáldozat kíséretében nyújtották át? Thuküdidész valószínűleg erre a szokásra gondolt, amikor azt mondta, hogy az odrüszoknál semmit sem lehet elintézni ajándékok nélkül. Nem tudjuk megállapítani, hogy magát a király személyét avagy a királyság intézményét istenítették-e. Szeuthészt fehér lóval ajándékozták meg, a napisten áldozati állatával. Rhészosz legnagyobb büszkesége ménese volt; lovai „fehérebbek a folyó hatyújának tollazatánál”. Lánya lakodalmakor Kotüsz hozományként sok egyéb ajándék között még „két ménesnyi fehér lovat” is adott. Különleges érdeklődésre tarthat számot Hérodotosz beszámolója a Sztrümón mentén élő thrákokról, akik ellopták Zeus „szent harci szekerét.” A szekeret a hozzá tartozó nyolc felszerszámozott fehér lóval együtt Dareiosz adta megőrzésre a paionoknak. Miért tették ezt a thrákok? A szekeret talán saját hősiük, Rhészosz jelképének tartották? Vagy királyuk sajátította ki mint hatalmának hagyományos felségjelvényét? Mindkét feltételezés helytálló. A fehér ló – a hős és az uralkodó isteni eredetének szimbóluma – szintén jellegzetes eleme a thrákiai királyságesszmének.

A mitikus thrák hérószok végső nyughelyét mindig szent helynek tartották. Áldozati oltárokkal vették körül őket, ahol imádkoztak a hőshöz és védelmezőhöz, s ahol csodák történtek. Orpheusz sírja is zarándokhely lett. Konón beszámolója szerint itt áldozatokat mutattak be, és egyéb szertartásokat végeztek az isten tiszteletére. Egy birkapásztor egyszer Orpheusz sírjának dőlve elaludt, s álmában orpheuszi dalokat énekelt, miközben a fülemülék is édesen zengtek. (Pauszaniasz) Rhészosz mondái és csodái is szájról szájra jártak, például az, hogy a vadkan, a szarvas és más vadak amelyek a heggyen éltek, kettesével-hármasával Rhé-

szosz oltárához mentek, és áldozatnak ajánlkoztak: meg sem kellett kötözni őket. Az a hír is járta, hogy a hegyvidéket Rhészosz tisztította meg a járványoktól. A Rhodopét sűrűn lakták, és Rhészosz szentélye közelében sok település feküdt. (Philosztratosz) A valóságos királyok halomsírhelyei is kultikus helyek lettek; az antik írók részletesen leírták a temetési szertartásokat. A holttest három napig volt felravatalozva; állatokat áldoztak, és halotti tort rendeztek, az elhunytat meggyászolták, s vagy elégették, és porait temették el, vagy a tetemet egyszerűen elföldelték. Sírdombot emeltek, és harci játékokat tartottak, ahol a legnagyobb díjat a párvialdal győztese kapta. (Hérodotosz) De a szent helyet később is tiszteletben tartották. Néha a sírdombon felállították az elhunyt uralkodó szobrát. E szobrok a Belogradcsikban, Kaliscsében és máshol talált „kőaszszony”-típushoz tartoztak. A mezeki síremlék bejáratánál a jól ismert vadkanvadászatot ábrázoló kőszoborcsoport állt. Ünnepeken valószínűleg áldozatokat mutattak be a sírok közelében. A sírépítők arra törekedtek, hogy ezeket a helyeket könnyen meg lehessen közelíteni. Jó példa rá a Tatul környékén nemrég feltárt, piramis alakú síremlék. A sziklába lépcsőket vájtak, hogy az oda zarándoklók felmászhasanak, és leróhassák tiszteletüket a királyi család ott eltemetett tagjai előtt. A Keleti-Rhodopében lévő kultikus temetkezési komplexum – a legnagyobb és legcsodálatosabb az ilyen jellegű emlékek közül egész Thrákiában – az odrüsz állam területén feküdt, a Szveta Marina-hegyi thrák erődtámasz alatt. Sziklába vájt lépcső vezetett az istenné vált uralkodó jelentékeny magasságban fekvő sírhelyhez. Lehet, hogy a kupolasírok is a héróon* szerepét játszották. Különben nehezen tudjuk megmagyarázni egyes kupolasírok (pl. a Sztrelcsa melletti Béka halom) bejáratának gazdag építészeti-szobrászati díszítését. Lehet, hogy a Béka halom alatti sírkamrával szomszédos helyiség volt az istenné emelt uralkodó héróonja? Vagy annak a Nagy Istennőnek a szentélye, akihez elment? A halomsírok fedőrétegéből

* héróon – valamely hérósznak szentelt templom; szentély

gyakran kerülnek elő szertartásokra utaló maradványok. E szertartásokkal a thrákok halott királyaikra emlékeztek. A régészeti adatok kellően bizonyítják, hogy a thrák uralkodó milyen gyorsan alakult át anthrópodaimónná. Így nem okoz meglepetést, hogy Térészt, az odrüsz uralkodóház alapítóját már néhány évtizeddel halála után a mitikus hőssel, Téreuossal azonosították, hogy Szitalkész dicsőségére himnuszokat zengtek, és létezett Zalmoxisz személyéhez fűződő ének és tánc is. Az elhunyt uralkodó eggyé vált a mitikus hőssel, és nem lehetett megkülönböztetni őket.

Pauszaniász szerint Dionból a hegyekbe vezető út mentén, húsz sztadionnyira a várostól oszlop állt, tetején kőurnával, amely a helybeliek szerint Orpheusz csontjait tartalmazta. Az énekes hamvait az ég és a föld között helyezték el, Rhésoszt viszont az „ezüst erezetű” hegybe temették, és a thrák előkelők valamennyien a Rhodopé égbe nyúló sziklái közt leltek végső nyughelyet. A nap rásütött Orpheusz urnájára, és Rhésosz saját barlangjából az égbe nézett, a sziklába vájt sírok meg a tatuli piramis szintén úgy helyezkedtek el, hogy egész nap süsse őket a nap. Ezek az emlékek összekapcsolták a khthonikus és a szoláris kultuszt; így testesítették meg a hős és a király egységének thrák eszméjét.

Dionüszosz, a királyi istenség

A görög vallás Dionüszoszt félig hérósnak, félig istennek tekintette. Zeusz fia volt, akit halandó nő szült. Az ókori írók gyakran királyként ábrázolták, aki vallása számára új népeket nyert meg. Az Orpheusz- és Zalmoxisz-típusú papkirály magasabb formáját képviselte. Zalmoxiszról tudjuk, hogy papkirályból lett istenkirály.

A szatrák országának Dionüszosz-jósdája már Hérodotosz idejében ismeretes. Úgy tűnik, főként az uralkodókra vonatkozó jóvendöléseiről vált híressé. Suetonius elmondja, hogyan jósolták meg Octaviusnak, Augustus apjának, hogy fia „a világ ura lesz”. Amint a bort az oltárra öntötték, hatalmas láng csapott fel, még a szentély tetejénél is magasabbra. Ezt az előjelet addig csak egyszer

látták, amikor Nagy Sándor mutatott be áldozatot ugyanennél az oltárnál. A Dionüszosz-jósdának bizonyára az volt a híre, hogy az uralkodóházak problémáira megbízható jóslatokat ad, azért fordult ide Nagy Sándor. Valóban azt tartották, hogy a szentély próféciai – azaz egy-egy uralkodó elismerése vagy elvetése – magától Dionüszosztól származnak. A jóslatkérés így a beiktatás egyik fajtáját jelentette; az oltáron magasra szökő lángot felségjelnek tekintették. A thrákok ezért döntő jelentőséget tulajdonítottak annak, hogy kinek a birtokában van e szentély. Úgy látszik, hogy már a kezdet kezdetén sem tartozott egyetlen törzs hatalma alá, később azonban valóságos Erisz almája lett. A rómaiak elvették a szatráktól, és az odrüszoknak adták; ez váltotta ki Dionüszosz besszosz főpapjának, Vologaiszésznak a lázadását. Mindebből látható, hogy a rómaiak tudatában voltak a szentély politikai jelentőségének.

Ezeket a történeti tényeket mitológiai adalékok is megerősítik. Marón papkirály Dionüszosz fia volt, tehát dinasztiaja is ettől az istentől származott. Orpheusz, a megújított Dionüszosz-kultusz főpapja, tanácsaival sietett Midasz király segítségére. Különösen érdekes a makedón uralkodóház megalapításának mondája, amelyet Hérodotosz beszél el: „Sándor ősapja, Perdikkasz – kezdi az ókori író – így tett szert hatalomra a makedónok felett. . . .” S elmondja, hogy három fivérnek el kellett menekülnie Argoszból, és a lebaiéi király udvarába szegődtek. Hérodotosz félreérthetetlenül próbatételről számol be. „Valahányszor a három legénynek kenyeret kellett sütnie, a fiatal Perdikkaszé kétszeresére nőtt meg.” Az európai folklórban is gyakran találkozunk a „nagy kenyér” motívummal. A király látta, hogy ez valami nagy dolgot jelent. Úgy vélte, hogy a legjobb lesz, ha elbocsátja a fivéreket. Az ifjak azonban azt mondták, hogy úgy igazságos, ha előbb kifizeti őket, aztán távoznak. A király, akit az isten megfosztott eszétől, amikor meghallotta a követelést, a napra mutatott, amelynek sugarai besütöttek a ház kéményén keresztül, s azt mondta: „Itt a jutalom, amelyet adok nektek, amely megillet titeket.” A legfiatalabb fivérnél véletlenül volt egy kés, és így szólt: „Elfogadjuk, amit adsz nekünk, ó,

Király”, és késével kört húzott a napsütötte hely köré, háromszor merített a fényből, keblébe rejtette a kést, és eltávozott fivérellel együtt. Perdikkasz később egész Makedóniát meghódította, és dinasztiaalapító lett. Szerencsére Hérodotosz olyan történetíró volt, aki nem vetette meg az itt-ott hallott mondákat. Története ugyanis néhány fontos pontra utal. Ki volt az az istenség, aki elvette a király eszét? Ezt a büntetést csupán Dionüszosz szabhatta ki, mivel csak ő sújtotta örüllettel az embereket. Így Dionüszosz az, aki Perdikkasznak a csodás jeleket küldte, és aki az eseményeket irányította. Már hangsúlyoztuk, hogy a thrák Dionüszosz nemcsak khthonikus, hanem szoláris istenség is volt. És itt éppen a napkorong vált a királyi beiktatás szimbólumává. Amikor Lebaié királya rájött, hogy hibát követett el, fegyvereseket menesztett Perdikkasz után. De egy folyó megáradt, és a lovasok nem gázolhattak át rajta. A makedón eredetmondából világosan kitűnik, hogy a szoláris Dionüszosz a dinasztia istene. Ezért tekintették Nagy Sándort az új Dionüszosznak, s a hellenisztikus korszak majdnem valamennyi uralkodója ezért övezte kiemelkedő királyi kultusszal.

De már jóval előbb Amatokosz és II. Térés thrák királyok a pénzeikre vert képeken Dionüszoszra hasonlítanak, és jelvényeivel együtt szerepelnek. Ez azt jelenti, hogy a makedón monda fent ismertetett vonásait magukra vonatkoztatták. A ruszei kincs vázafiguráit is ebben a megvilágításban kell szemügyre vennünk. Szeuthopolisz egyik legfontosabb kultusza éppen a dionüszoszi volt. A palotában és az előkelők házaiban igen sok áldozati oltárt főként borostyáninda díszített. Ugyanez a díszítmény látható számos értékes tárgyon. A vracai lábvértén levő istennő is borostyánkoszorút visel. Plinius beszámolt arról, hogy „a thrákok a vallásos szertartásokon sisakjukat és pajzsukat borostyánnal ékesítették”. Az ünnepi öltözékek borostyándísze a politikai és vallási hatalom jelképei, s ebben is Dionüszosz jelenlétét érezhetjük.

Az ókori görög írók gyakran a thrákoknak tulajdonították a misztériumkultuszok bevezetését görög földön. Orpheusz, Eumolposz és Muszaiosz szoros kapcsolatban álltak a dionüszoszi és az eleusiszi misztériumokkal. Sajnos, keveset tudunk a thrákiai titkos szertartásokról. Diodórosz szerint „Thrákiában a kikonok (közülük származott a vallásalapító Orpheusz) titokban ülték meg a misztériumokat”. Ez azt jelenti, hogy a résztvevők száma korlátozott volt. De kiket avathattak be? Orpheusz és a nők konfliktusából tudjuk, hogy szertartásain kizárólag férfiak vehettek részt, hiszen még szentélyét is elzárta az asszonyok elől. Ugyanez áll Zalmoxisz misztériumaira: csak férfiak mehettek oda. Vajon nem kapcsolódik-e ez a szokás Poszeidóniosz beszámolójához, hogy a thrákok között éltek olyan férfiak, akik sohasem házasodtak meg? Ktisztáknak hívták őket, s köztisztületben álltak. Életüket az istennek ajánlották, és félelem nélküli szabadságot élveztek. A ktiszták és a kapnobaták lehetnek azoknak a szektáknak a tagjai, amelyek a férfimisztériumokat szervezték.

A társadalmi és a gazdasági életben világosan látható a férfi vezető szerepe. De vannak olyan jelek, hogy a megkülönböztetés ezzel nem ért véget: a férfiak közül sem vehetett mindenki részt a misztériumokon. Mielőtt a férfiak beléptek abba a csarnokba, ahol az orphikus misztériumokat tartották, fegyvereiket a bejárat előtt kellett hagyniuk. A műkénéi korban a fegyverzet a társadalmi és gazdasági megkülönböztetés fontos jele volt. Ebből arra következtethetünk, hogy csak harcosokat avattak be a misztériumokba. A thrák misztériumok társadalmi bázisát még jobban szemlélteti Zalmoxisz mondája. Hérodotosz határozottan állítja, hogy Zalmoxisz csak előkelő férfiakat hívott misztériumaira. Egy olyan korban, amikor az érték egyik kritériuma a származás, mindenekelőtt arisztokraták vehettek részt a misztériumokban. Külön erre a célra épített csarnokban gyűltek össze, hogy bevezessék őket Orpheusz és Zalmoxisz tanaiba.

Tanításuk lényege a halhatatlanság gondolata volt. Hérodotosz világosan leírja, hogy Zalmoxisz erről beszélt vendégeinek.

Mind Orpheusz, mind Zalmoxisz életútja azt példázza, hogy az ember eljuthat a másvilágra. Az elválasztó vonal maga a halál, és az ókori írók szerint a thrákok azért fogadták nyugodtan, sőt önként, mivel erősen hitték, hogy egy jobb világba kerülnek.

Feltételezhetjük-e, hogy a lélekvándorlás hite, amely az orfizmust és a püthagoreizmust is meghihlette, már Thrákiában megszületett? A kérdést nem tudjuk határozottan megválaszolni, de az antik írók némi tájékoztatást nyújthatnak. Poszeidóniosz a következőképpen jellemzi a ktisztákat, kapnobatákat és más titkos társaságok tagjait: Vallásuk tanításai szerint a moiszoszok semmiféle élőlényt nem ettek meg, még a saját nyájaikból származó állataikat sem; mézen, tejen és sajton élő békés emberek voltak. Homérosz a thrákokat „tejivóknak” nevezte. Démoszthenész első pillantásra különösnek tetsző szokást említ: a thrákok nem ölik meg egymást.

A misztériumok természetében rejlik egyéb különös szokások magyarázata is. „Minden thrák férfinak több felesége volt, s alighogy a férj meghalt, asszonyai között nekikeseredett vetélkedés kezdődött, melyiküket szerette a legjobban. A vitába a nők baráti köre is beavatkozott, és az, akire a választás esett, a férfiak és nők dicsőítése közben férje sírjánál méltóságteljesen fogadta a halált legközelebbi hozzátartozója kezétől, hogy férjével együtt temessék el. Életben maradni a feleségnek szégyennek számított.” Ez is a thrák halhatatlansághitet bizonyítja. Asszony csak akkor osztozhatott a halhatatlanság férfiakra fenntartott privilégiumában, ha halott férje sírjánál megölték, s vele együtt temették el. E szokás a Zalmoxisz-kultusz halhatatlanságrítusaira utal.

Úgy tűnik, hogy a thrák misztériumok nagyon hasonlítottak az iráni titkos férfitársaságok összejöveteleihez, amelyekben csak harcosok vehettek részt. Ezeken az összejöveteleken khthonikus kultuszoknak hódoltak. Amint már megállapítottuk, mind Orpheusz, mind Zalmoxisz alakjában igen határozott khthonikus vonások ismerhetők fel. Az iráni misztériumok legszembeötlőbb jellegzetességei a sárkánnyal vívott harc és a termékenység rítusok voltak; ezek az elemek a thrák vallásban is fellelhetők. A thrákiai rítusok középpontjában a halhatatlanság

gondolata állt. A halhatatlanság az arisztokraták kiváltságának számított; közülük választották a Zalmoxiszhoz küldendő hírvivőt. Ha meghalt, miután rádobták a lándzsahegyekre, ez azt jelentette, hogy az isten meghallgatta a geták imáit. Ha azonban életben maradt, gonosznak nyilvánították, s helyette másvalakit választottak ki. Ugyanez a gondolat tükröződik a perzsa misztériumokban. Az iráni irodalomban olvasható, hogy Jima csak a jók lelkét fogadta be a paradicsomba – Zalmoxisz is eltaszította a gonoszokat. De vajon a „jó” és a „rossz” fogalma csak etikai jelentéstartalmat hordozott? Nagyon valószínű, hogy abban az időben ezeknek a szavaknak sajátos társadalmi színezetük volt; feltehetően a beavatottak és a beavatatlanok, azaz a halhatatlanság titkát ismerők és a tudás kiváltságától megfosztottak közötti megkülönböztetést jelentették.

Az antik források Thrákiát egyöntetűen a nagy zenészek és dalnokok országaként mutatják be; Linosz, Orpheusz, Thamürisz és Muszaiosz a leghíresebbek. Lehet, hogy a thrákokat a természet ezzel a tehetséggel áldotta meg, de e mondáknak bizonyára más okuk is kellett hogy legyen. Az Eumolposz név etimológiája („szépen éneklő”) valószínűleg összefügg azzal, hogy Eumolposz hierophantész* volt. Thrákiában elválaszthatatlanul összefonódott a vallási és politikai hatalom. A király egyben főpap is, a kultikus rítusok végzője. Lakomáin Szeuthész elsőnek állt fel, hogy eljárja a haditáncot. Xenophón számol be erről. Tudunk Zalmoxisz-táncról és -énekről is. Mindez megerősíti azt a feltételezésünket, hogy Thrákiának gazdag epikus költészete lehetett, amely mitikus formában tükrözte a thrákság történeti emlékezetét és képzeletvilágát. Az ének- és táncforma elősegítette, hogy az emberek jobban megőrizték epikus történeteiket. Orpheuszt azért tartották mindenkinél nagyobb dalnoknak, mert kulturális reformjait valószínűleg az *Iliász*hoz hasonló típusú énekelt költemények tartották fenn. Valerius Flaccus elmondja, hogy hadjárat idején a korallosz

* hierophantész – az eleusziszi misztériumot vezető pap

thrák törzs harcosai őseik dicső tetteiről énekeltek. Ezek nyilvánvalóan hősi énekek voltak, amelyekben a történelmi valóságot a hősi eposz stílusában adták elő. A thrák zénészek hírneve azonban nem holmi legenda, hanem tény. A geta főpapok énekkel és lantzenével fogadták a makedón hadsereget. A thrák orvosok a lélek meggyógyítására

varázsénekeket írtak elő. Az agathürszok legjobban énekes formában jegyezték meg törvényeiket. Nyilvánvaló tehát, hogy a thrákok zenei tehetségéről szóló tudósítások nemcsak természetes képességeiknek adóznak, hanem utalnak arra a jellegzetes formára is, ahogyan megőrizték történeti, eszmei, vallási képzeleteiket.

III. fejezet

A THRÁK MŰVÉSZET

Századunk a klasszikus szépséget többé nem tekinti a tökéletesség tetőfokának, mint a reneszánszot követő időszak ízlése. Az esztétikai értéknek és a művészi kifejezésnek már nem ez az egyetlen mércéje, s így azokat a művészi alkotásokat, amelyek a görögökétől eltérő felfogásúak, előítélet nélkül szemléljük. Mindez lehetővé teszi a thrák művészet helyes értékelését.

A feltárt vagy véletlenül előkerült műalkotások jelentős mértékben bővítették a thrák művészetről kialakult képünket. Elavult az az elmélet, hogy a thrák kultúra csak a szkíta civilizáció egyik ága vagy hogy a thrák mesterek a görög művészet szolgai utánzói. A Panagjuristében, Lovecben, Vracában, Lukovitban és máshol feltárt leletek azt bizonyítják, hogy Kelet-Európában már a korai időkben viszonylag nagy területen azonos jellegű stílus alakult ki.

A korai thrák művészet csodálatos alkotásai a tizenkét és fél kg színaranyból készült ún. valcsitrani kincs. Egy nagy ivóedényből (kantharos), egy közepes nagyságú és három azonos formájú, de kisebb csészéből, hét fedőből és egy háromrészes edényből áll. Az edények egyszerű formájúak, s díszítésüket vízszintes rovátkák, bordák képezik, amelyeket néha eltakarnak a füleket az edényhez erősítő szegecs. Hasonló rovatkolás ékesíti a bronzkor vége felé a thrák területen igen elterjedt bárdszerű jogarokat is. A Razgrad környékén feltárt öntőminta vájatai éppen úgy halfarokszerűen végződnek, mint a valcsitrani kantharos két füle. Ezt a darabot gazdagsága különbözteti meg a többi korabeli lelettől. És mégis van analógiája, bár szerényebb értékű és kidolgozása. A Moldovai SZSZK-ból származó besszarábiai (borogyinói) kincsben található egy

ezüstitű, rombusz alakú lemezkével, ezen pedig egy aranyberakásos spirális ornamens, amely a mükénéi „liliomokra”, valamint a valcsitrani korongokat díszítő spirálisokra hasonlít. Hasonló spirálisok vannak – közöttük kis rombuszokkal – egy ugyanebből a leletből származó ezüst lándzsahegy alján is. A besszarábiai kincs a mükénéi korban keletkezett, és bizonyára legészakibb megjelenése az e korszakban fejlett thrák toreutikának. Erről Homérosz is tanúskodik. Az *Iliászban* az akháj harcosok egy szép thrák kardért versenyeznek. Hektór tetemének kiváltására Priamosz király többek között egy igen szép serleget adott, amelyet akkor kapott ajándékba, amikor követként Thrákiában járt. Odüsszeusz is gazdag ajándékokkal távozik Maróntól: ezüsből készült, szépen kidolgozott kratérokkal. A régészeti ásatások igazolták: az ókori költő joggal dicsérte a bronzkorszak végén élt thrák fémművesek mesterségbeli tudását. A kitűnő kidolgozás az aranyművesség régóta kialakult hagyományairól vall.

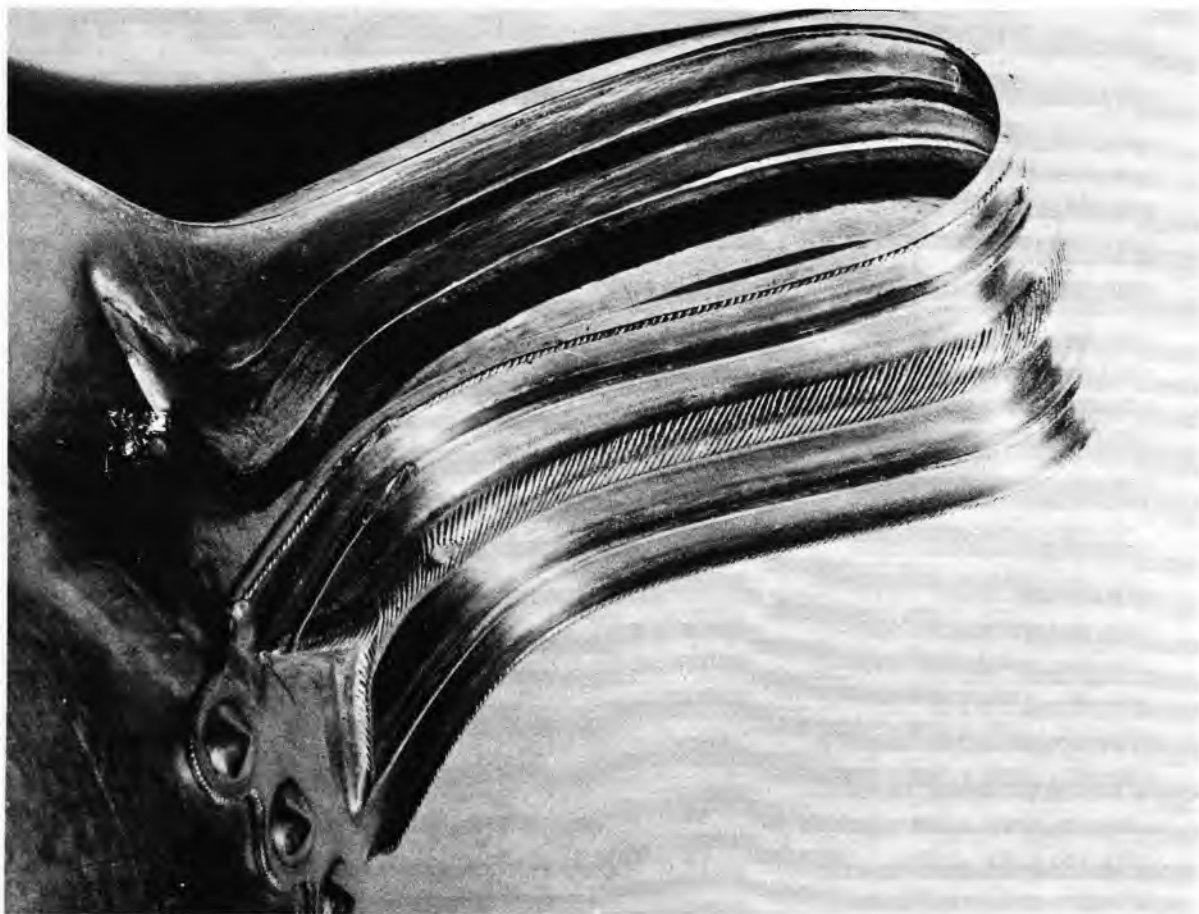
A geometrikus stílus (i. e. 10–6. század)

Az az aranyedény, amelyet néhány évvel ezelőtt Szófia közelében találtak, új fényt vet e korai időszak toreutikájára. Az edény testen függőleges ritka bordák, nyakán rovatkával díszített vízszintes barázdák, alján pontsorral keretelt domború körök, amelyeket érintők kötnek össze. A valcsitrani kincs készítőjénél több évszázaddal fiatalabb edény mestere régies motívumokat használt fel; párhuzama, a romániai Biiában talált arany ivóedény (kantharos), szintén a korai vaskorból való, rajta pontsorral keretelt há-

Kantharos a valcsitrani kincsből. I. e. 13–12. század

A valcsitrani kantharosz füle

romszögek gyöngyözéssel és kiemelkedő koncentrikus körök. Várna körzetében, Belogradec falu mellett egy sírban fedezték fel azt a feltehetőleg az i. e. 7. század végéről származó tört, amelynek díszítése a ráforasztott aranyhuzalra vésett geometrikus mintázatból és borostyánberakásból áll.

A korai vaskorban továbbra is a bronz maradt a kézművesség és iparművészet első számú alapanyaga. Bronzból készítették az ékszereket, az amuletteket, a királyi felségjelvényeket, a fogadalmi szobrocskákat és a lószerszámdíszeket. A díszítő motívumok köre korlátozott volt – háziállatok (kecske, kos, bika, ló), madarak és szarvasok feje vagy elülső része (protomé) mellett egyszerű geometrikus mintákat használtak fel: koncentrikus köröket, rombuszokat és háromszögeket, pontokat és spirálisokat. Ez a díszítés jól illett az állatalakok leegyszerűsített formáihoz. A vonalak egyszerűsége, tisztasága következtében az alakok igen finoman hatnak.

A kultikus célt szolgáló balták nagyon elterjedtek ekkor Thrákiában. Fokukat állatok, állatfejek ékesítik; s ez a törzsfő gazdagságát és hatalmát jelezte. E baltatípust óriási kiterjedésű területen megtaláljuk, a Közel-Keleten éppúgy, mint Közép-Európában, s talán éppen Thrákia volt az összekötő láncszem a két távoli kultúrkör között. A várnai khalkolit (kő-réz kori) nekropoliszban talált kő- vagy bronzbalták már nem vágófegyverként kerültek a sírokba, hanem mint uralkodói jelvények. Sőt, már aranyból is készültek, ami jelzi, milyen mértékben szakadtak el eredeti gyakorlati funkciójuktól, és váltak pusztá szimbólummá. Kultikus funkciójuk megmarad a Közel-Kelet ősi civilizációiban, s a késői bronzkor és a korai vaskor kultúráiban Iránban, a Kaukázusban és Közép-Európában. Thrákiában csak jelképnek tekintették őket és gyakran domborművekkel díszítették; mindig volt rajtuk lyuk is; bizonyára zsinórt húztak át ezen, hogy magukra akaszthassák.

A Kaukázusban, Lurisztánban, Közép-Európában, a Balkánon és különösen Macedóniában, amely a geometrikus stílus egyik fontos központja lehetett, hasonló stílusú alkotások egész sorozata készült a bronzkor, illetve a vaskor folyamán. Görög földön a

bronz kisplasztikák mutatnak hasonló jellegzetességeket. Ennek a műfajnak thrákiai mesterműve az észak-bulgáriai Szevlievo szarvasszobrocskája. A test és a nyak karcsú hasáb, a fej csonka gúlából épül fel; a szemet kerek bemélyedés jelzi, az agancs körív alakú. Csak a mell és a comb gömbölyű. A test tehát geometrikus formákká egyszerűsödött; ez határozza meg a stílust. Az erősen stilizált ábrázolás ellenére a művész elérte a kívánt hatást: az éberséget sugárzó tartás, a nemes arányok, a büszkén felemelt fej pontosan kifejezi az állat természetét.

Bulgáriában kevés emlék maradt a geometrikus korból. Ez lehet véletlen is. De az sincs kizárva, hogy az i. e. 10–6. században Thrákia műhelyeiből kevés műalkotás került ki. A korszak végétől azonban a kép gyökeresen megváltozik. A gazdag sírleletek már nem kivételesek, hanem törvényszerűek, és a thrák művészet új korszakának előhírnökei.

A thrák művészet virágkora (i. e. 6. század vége – i. e. 3. század eleje)

Ennek a korszaknak a leletei a thrák művészet legértékesebb kincsei közé tartoznak. Az a thrák szokás, hogy a használati és dísz tárgyakat a halott mellé a sírba tették, gaz-

Aranyfedő ezüstberakással a valcsitrani kincsből

Háromrészes edény a valcsitrani kincsből. Talán a testvérszerződés vagy a Nagy Istenanya szertartásainál használták

dag leletanyagot biztosít a régészeknek és a művészettörténészeknek. Egy-egy újabb halomsír feltárása további betekintést nyújt a thrák kultúrába, illetve túlvilági elképzeléseikbe. De ki a megmondhatója, hogy a thrákok mit tartottak fontosabbnak: palotáik harsány ünnepeit avagy a sír örök csendjét? Az uralkodó palotája körül nagy települések keletkeztek, és halomsírja körül új hérósz kultusza született. Bár a királynak több székhelye is lehetett, sírja csak egy volt. A thrákok változatos, eseménydús életet éltek, de a halhatatlanságukba vetett hit min-

dig elevenen élt bennük. Ezt a kettősséget tükrözte építészetük: ugyanazzal a buzgalommal emeltek palotákat, mint sírépítményeket.

A rezidencia helyét a thrák királyok nagy gonddal jelölték ki. Maróné bájos ligetben állott, Kotüsz ünnepi csarnokot építtetett Onokarszisznál, Thrákia egyik nagy erdejében, ahol kellemesen lehetett élni. „Kotüsz bebarangolta az egész országot, és ahol csak árnyas helyre lelt, ahol a növényzet gazdag és a víz bőséges volt, ünnepi csarnokot emeltetett.” (Theopomposz alapján említi Athé-

naiosz.) Nagyon valószínű, hogy az uralkodókat nemcsak szépérzékük és kényelemszeretetük, hanem vallási megfontolások is befolyásolták. Ne feledjük, hogy az ünnepi csarnokok nemcsak lakomatermek, hanem egyúttal szentélyek is voltak, és a király egyben főpap is. Ez utóbbi nagymértékben meghatározta a thrákiai palotaépítészetet.

A palota vagy „türszisz” (torony) volt a politikai és vallási központ; körülötte település jött létre. Ezt látjuk az odrüsz király, III. Szeuthész fővárosában. Rezidenciája a város északkeleti részén emelkedett, és nagyon hasonlított egy fellegvárra. Tágas udvarát kőlapokkal borították. Az épületet kőalapra, vályogtéglából emelték, külső oldalait frízekkel ékesítették. A helyiségek festése a színes márványt utánozta, ami a hellenisztikus belső dekoráció jellegzetessége. A Kabeyroszok szentélye a királyi lakrészben ka-

pott helyet. A fogadóteremben két nagy tűzhelyet – oltárt – tártak fel. Kultikus célokat szolgáltak, ahogy ez már a minószi civilizációban szokásos volt. Az arisztokraták a palota közelében telepedtek le, hiszen ők alkották az uralkodó környezetét, ők vettek részt gyakori lakomáin és az áldozatokon. A hellenisztikus korszak thrák városa nagyon hasonlított a mükénéi kor akháj városkirályságaihoz.

Ahogy a mitikus mükénéi hősök, akik hittek a halál utáni életben, és nagyszerű sírokat építettek, úgy a thrák uralkodók is azt remélték, hogy a másvilágra kerülnek, és tovább élnek a halomsírokban vagy a sziklába vájt sírkamrákban. A sírépítkezés thrákiai története hosszú múltra tekint vissza, és érdekes fejlődést mutat. A legősibb sírok a dolmenek; ezek a bronzkor végétől, ill. a vas-
kor elejétől maradtak ránk: hatalmas kötöm-

A valcsitrani kincs háromrészes edényének hátoldala

Ezüstphialé a Kukova halomból, Duvanlii. I. e. 5. század eleje

bökből emelt megalitépítmények, négyszögletes sírkamrájuk fölött nyeregvető magasodott. A sírkamrába gyakran egy vagy két előtér vezetett. A dolmen fölé rendszerint kőhalmot emeltek. Már a dolmeneken is megfigyelhetők olyan elemek, amelyek később a thrák sírok jellegzetességeivé váltak. Ezek a kamra, az előtér és a bejárati folyosó (dromosz), valamint a jellegzetes tetőkiképzés. A legtöbb dolmen a Szakar és a Sztrاندza hegység közötti viszonylag kis területen található, az új típusú sírépítkezés (kerek sírtípus) viszont Délkelet-Thrákiában jelent meg.

A kerek sírforma a klasszikus korban tűnt föl, és a Keleti-Rhodopé sziklasíkjainak alapformája. Méhkasszerű kupolával fedett kamrája, néha előtere és dromosza volt. E típus valószínűleg az odrüsz temetkezési hagyományban gyökerezett, mivel az épített kerek

Ezüst pajzsveret a panagjuristei sírleletből: Héraklész és a nemeai oroszlán; griffek; lanton játszó szirén. I. e. 350–300 körül

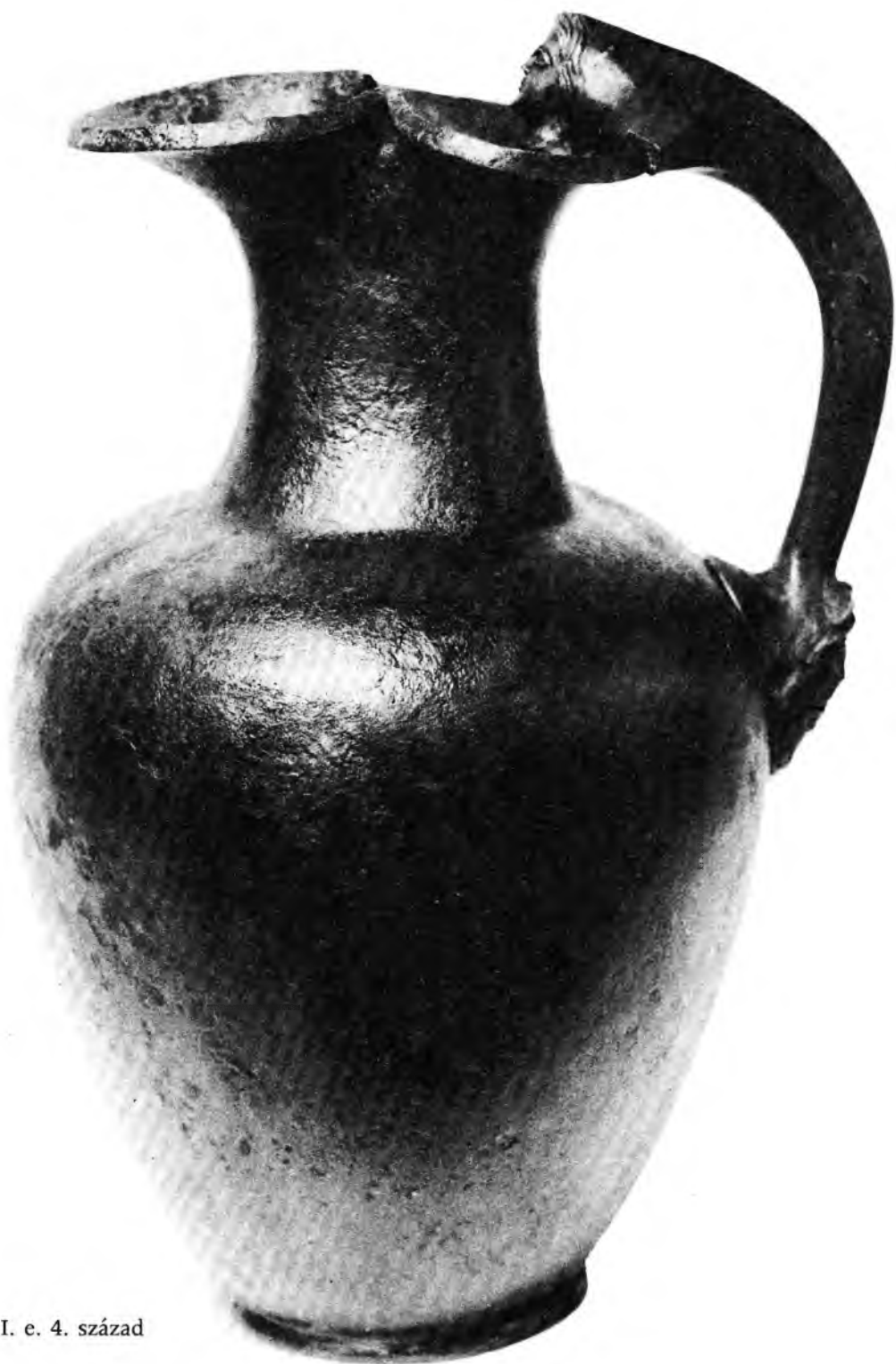
Edényfűl a ruszei kincsből. Szilénosz-fej. I. e.
4. század 1. fele

Aranyedény a szófiai kincsből. I. e. 700 körül

Kancsó Panagjuristéből. I. e. 4. század

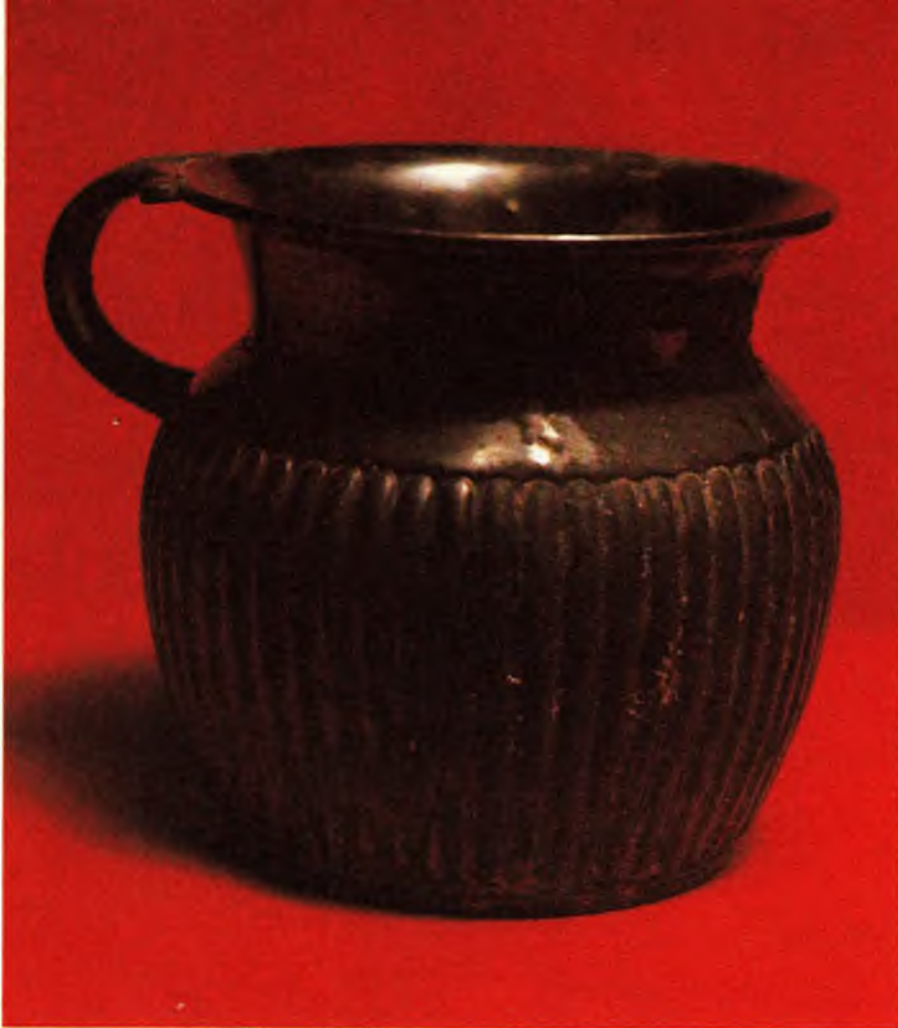
A panagjuristei kancsó
fülének felső végződése:
mainasz-fej (?)

Szilénosz-fej
a panagjuristei kancsó
fülének alsó végén

Ezüstkancsó a Basova
halomból, Duvanlii. I. e. 400
körül

Ezüstphialé Branicsevóból.
I. e. 4. század 2. fele

Részlet a kazanlaki sír kupolafestményéből: asszonyok ajándékokat visznek a menyasszonynak

A ma ismert legrégebb thrák homlokdísz (bronz) Szofronievóból. Jobbra bikafej, balra gomb. Hátlapján függesztőfül. I. e. 6. század

sírforma Thrákiában csak az i. e. 4. században vált általánossá. Az ilyen sírok négyzetes kövekből vagy téglákból készültek; ez az építési technika jellemző III. Szeuthész fővárosának és környékének sírjaira. Legtipikusabb példája a mezeki és a kasanlaki sír. Az előbbi terméskőből rakott, méhkasszerű kupolájú kerek sírkamrából, két előtérből és hosszú, nyeregtetős folyosóból áll; a külvilágból az utóbbit át lehetett a halott házába jutni. A belső kiképzés rendkívül gondos. A padlót szépen csiszolt kőlapok fedik; a kerek kamrának bronz-, az előszobáknak kőajtajuk van. A fő helyiségben kőből készült heverő; mellette két urna áll. Nyilvánvaló, hogy a mezeki sír az egyik utolsó odrüsz uralkodó családi temetkezési helye volt. A sírból egyébként egy későbbi betemetkezés mellékletei is előkerültek. A kasanlaki sír kerek főkamráját méhkasszerű álkupola fedi, a dromosz nyeregtetős, és nagy előtere van. Ez is királyi család tulajdonára lehetett, talán III. Szeuthész valamelyik rokonáé, erre következtethetünk a gazdag sírmellékletekből és a figyelmet érdemlő fal-

festményekből. A kasanlaki emlék méretei szerényebbek, mint a mezekié. Az ilyen típusú sírok egyre jobban leegyszerűsödnek, az előtér meg a folyosó eltűnik. A belovói sírnak csak egyetlen kerek kamrája van, amelyet a kockakövekből építettek. A Keleti-Rhodopé vidékén a tatuli síremlék érdekes példa a kerek sziklasírra, amelyet a méhkasszerű kupola fed. A sírkamrát sziklába vájták, és csak a tetőboltozat négyzetes kőlappal fedett nyílásán át lehetett megközelíteni. Kívülről nem lehetett látni, hogy sírbolt. A sír keltezési idejéből – az i. e. 4. század vége – helytelen volna azt a következtetést levonni, hogy az épített sírokból fejlődtek ki a sziklasírok. Bizonyára mindkét típus hatott egymásra.

A kerek sírtípus igen régi eredetű; már a mükénéi civilizáció is ismerte, és az egész antik világban elterjedt – Kisázsiaiban, Itáliában, Ukrajnában, Thesszaliában, Thrákiában. Thrákiai késői megjelenése miatt nem lehet a mükénéi sírtípus közvetlen leszármazottjának tekinteni: az a legvalószínűbb, hogy a thrákok a kariaiaktól vették át, és

saját igényeikhez alkalmazták. Végül keletről, talán Phrügiából származott a sírépítés gazdaságosabb technológiája, amely Thrákiában is népszerű lett. A kamrát fából építették, és a dupla válaszfal közötti részt kavicsokkal töltötték fel (Torosz, Vraca stb.).

Az i. e. 6. és 5. században a legtöbb sír Thrákiában négyszögletes formájú volt; e típus legérdekesebb példáját a haszkovói járás Tatarevo nevű falujában láthatjuk. Ez azt

bizonyítja, hogy a fő kamrát, a folyosót és az előteret magába foglaló komplex terv már az i. e. 5. században ismert volt. A kamrákat kockakövekből épült álboltozat fedi.

Még érdekesebb a Tatul környékén (Kardzsali járás) lévő négy méter magas, csonka gúla formájú sziklasír. A sziklafal közepén levő vízszintes felületbe sírt vájtak. Nyugati részében van a kamra, amely valójában félkupolára emlékeztet. A sziklába vágott kez-

Bronz szarvasszobrocska
Szevlievóból. Geometrikus stílus, i. e.
10–7. század

Dolmen a Sztrandzsa hegységben

Szakari sziklasír

Álboltozatos dromosz (bejáratí folyosó) egy Mezek melletti halomsírban

Részben aranyozott ezüst amphora-rüthon a Kukova halomból, Duvanlii. Perzsa ajándék az egyik thrák uralkodónak. I. e. 5. század eleje

Arany amphora-rhüton a panagjuristei kincsből. A füleket egy-egy felemelt karú kentaur képezi, az edény hasán látható jelenet a „Heten Thébai ellen”-mondát ábrázolja. I. e. 300 körül

detleges lépcsőkön át lehet a sírhoz jutni. Talán családi temetkezőhely volt, amely a földdel fedett halomsírokkal szemben kultikus célokat is szolgált. Ugyanebben a körzetben több piramis alakú emlék is van, s ebből arra következtethetünk, hogy ez a fajta temetkezés a Keleti-Rhodopében nagyon elterjedt lehetett.

Sok thrák halomsír üres volt, amikor a régészek feltárták; a gazdag sírmellékleteket a kincskeresők vagy már az ókorban, vagy később elrabolták. A kb. tízezer halomsír többségét még sohasem érintette a régészek ásója, de az eddig feltártakból már származik egy olyan törzsanyag, amelynek alapján a thrákok művészetét megítélhetjük. Az a kevés is, ami napvilágot látott, roppant értéket képvisel. Elképzelhető, milyen dúsgazdagok lehettek a thrák uralkodók, milyen sok arany és ezüst luxuscikkkel rendelkezettek. Hiszen csak néhány tárgyat helyeztek el a sírban, a többit az életben maradtak használták. Veszély esetén a tulajdonosok a földbe rejtették értékeiket, remélve, hogy később ismét előszedhetik őket. A legtöbb esetben az elásott kincsek többsége évezredekig a földben maradt.

A thrák arisztokrácia mindjobban kifinomuló életmódját mutatja, hogy megváltoztak a művészi alkotásokhoz használatos nyersanyagok. Az i. e. 5. és különösen a 4. században a bronzot szinte teljesen háttérbe szorította az arany és az ezüst. Még ha némelyik rátétdísz bronzból készítették is, ezüsttel vonták be. A királyok kedvelték az arany fényét és ragyogását. Jellemző a thrák toreutikára, hogy az ezüstöt is gyakran bearnojozták.

A régészeti leletek tanúsága szerint a thrák királyok asztali készlete rendkívül szép ezüst- és aranyedényekből állott. Jellemzőes a nyakánál és aljánál elkeskenyedő egyfülű hasas kancsó, amelynek a szájníylását széles perem szegélyezi, s talpa tömör. Szép példái a bukovci és lukoviti edények. A thrák edények fontos típusa a phialé (ivócsésze); belül kiemelkedő köldöke (omphalos) dekoratív és funkcionális célt szolgált. A phialék néha laposak, néha nagyon mélyek. Majdnem mind a harminc-egynéhányat, amelyet Thrákiában találtak, igen gazdagon díszítették. A mintázat függőlegesen

futó nyelvmintából, lótuuszvirágokból és palmettákból, széles levelekből, mandula formájú vagy pikkelyszerű motívumokból és emberi fejekből áll. Az utóbbi a lukoviti és a panagjuristei kincs példányain fordul elő.

A thrák edények között a rhütonok (ivókürt) a legszebbek. Ezek szarv formájú ivóedények, amelyek állatfejben vagy az állat mellső részében (ún. protoméban) végződnek. Eddig huszonöt arany-, illetve ezüstrhüton került elő a földből; ez a mennyiség lehetővé teszi, hogy csoportosítsuk őket. Az első csoportba azok tartoznak, amelyek vágató ló mellső részében végződnek, a széles szájníylás alatt növényi motívumokból álló vízszintes sáv látható, a hosszú szarvrészt pedig nyelvminta díszíti. A csoporthoz tartozó hat rhüton az i. e. 5. század vége és a 3. század eleje között készült, és érdekes stílusfejlődést mutat. Ennek lényege a helyi ízlés előtérbe kerülése az iráni, illetve a görög előképekkel szemben; az arányok egyre nehezkesebbek, a szarv majdnem derékszögben hajlik meg, a díszítés egyre fényűzőbb. A vágató ló elülső részében végződő rhüton thrák sajátosságnak tűnik. Iránban az állatot teste alá húzott lábakkal mintázták meg, míg a vágató ló Kisázsiaiban csak az i. e. 3. században jelent meg.

A thrák rhütonok közül a második csoportba csak néhányat sorolhatunk. Ide tartoznak az alakos frízekkel díszített rövid szarvú edények; állatfejben végződnek, és gyakran fogójuk is van. Az i. e. 4. századból valók; ikonográfiai és stilisztikai hasonlóságuk ellenére kidolgozásuk különböző színvonalú. A szarvon látható jelenetek mindig mitológiai tárgyúak; istenek és hérószok tetteit ábrázolják. A thrák mesterek az emberalakokat a görög művészet felfogását követve jelenítik meg, az állatfejek kidolgozásában azonban a stilizálást részesítik előnyben. A kompromisszum oka a „barbár” megrendelők ízlése; ők ugyanis jobban szerették az iráni művészet ábrázolásmódját. Néhány rhüton a két felfogás, illetve a két típus összeolvadását tükrözi. Így például az egyik, amely ló mellső részében végződik, harci jelenetekkel van díszítve. A panagjuristei kincs három rhütonja női fej formájú; az ivóedényeknek fogantyúja is van, és a szájníylást az amazonfej nyakékéhez hason-

Aranyrhüton a panagjuristei kincsből. Alsó része kecskebak mellképében végződik. A kifolyónyílás az állat mellső lábai közt; az edény nyakrészén Artemisz, Niké, Apollón és Héra. I. e. 300 körül

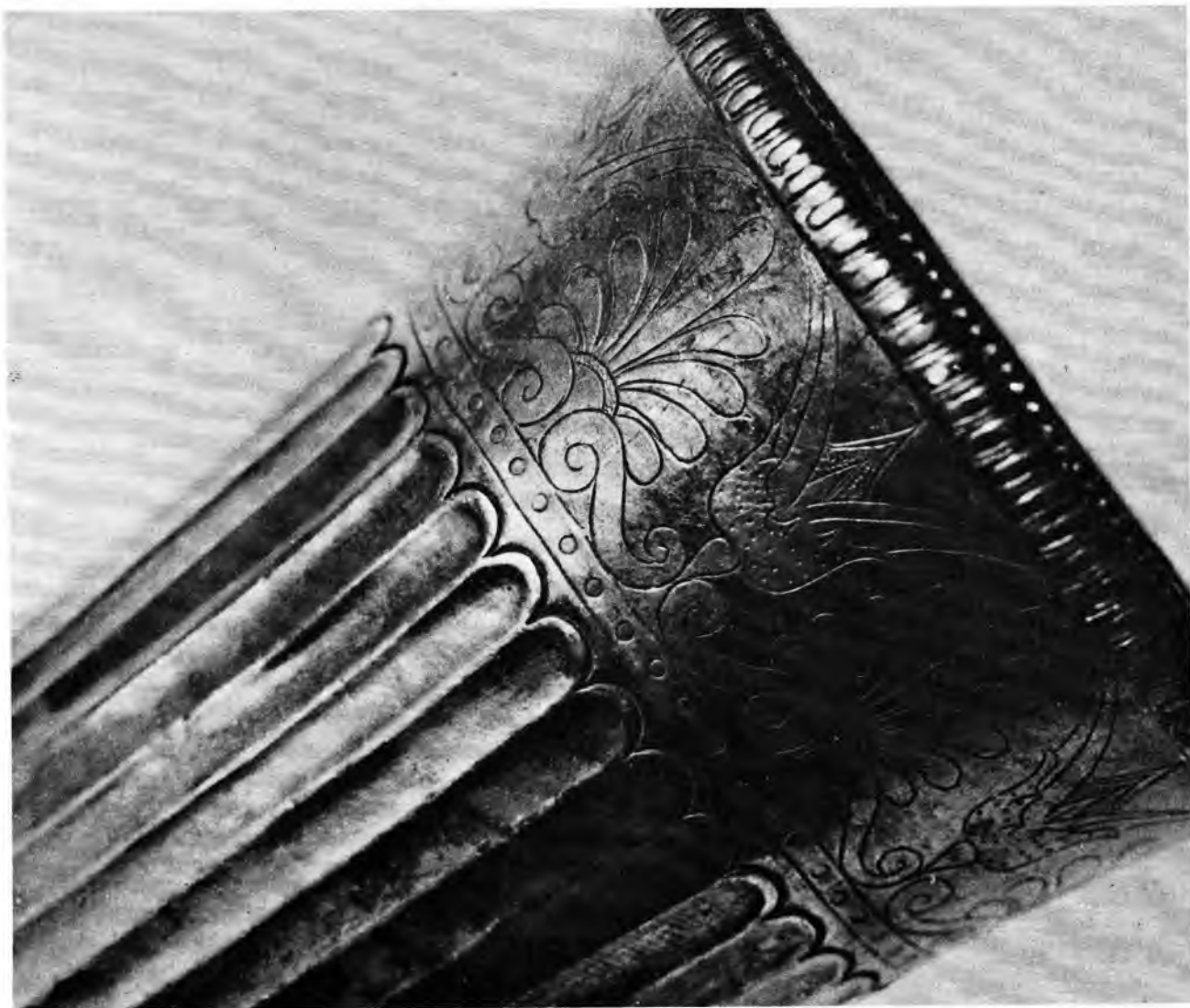
Aranyozott ezüstrhüton a ruszei kincsből szfinx mellképével. A szfinx tollazatán görög felirat: ΚΟΤΥΟΣ ΕΤΒΕΟΥ. I. e. 4. század 1. fele

Ezüstrhuton a Basova halomból, Duvanlii. A ló patája, sörénye és szerszáma aranyozva van. A ló lábai között kifolyónyílás. I. e. 400 körül

A Basova halom rhütonjának (ld. a 122. l.-on) száynyílását díszítő fríz. A lótosz és a palmetta keleti befolyásra vall.

lóan díszítették. A bika mellképében végződő borovói (ruszei járás) rhüton iráni mintát követ. A nehézkes test, a lehajló fej, a test alá húzott lábak, a stilizált sörény és a lótoszvirág formájú lábizmok a perszepoliszi oszlopfőkre, valamint a British Museum és a Cincinnati Art Museum perzsa rhütonjaira emlékeztetnek. A legszebb thrák rhüton ugyancsak a Rusze közelében fekvő Borovo faluban feltárt kincs részeként, 1974-ben került elő. Kidolgozása mesteri kézre vall, arányai nemesek, aranyozása pazar – elegáns ívű szarva pedig szigorú szépségű szfinx-mellképben végződik. I. Kotüsz uralkodása idején készítette udvari művésze, Egbeosz, az ókori fémművészet egyik kiváló mestere.

A perzsa mintákra visszatekintő thrák amphora-rhütonok is igen szépek. Az iráni kerámiavázák között, különösen Azerbajdzsán térségében, gyakran találunk olyan amphora-rhütonokat, melyeknek a fogója állatformájú. A Duvanlii melletti Kukova halomban talált perzsa ezüst amphora-rhüton tökéletes formáját a vízszintesen futó növénymintás frízek és az edény alsó részén lévő nyelvminta meg jobban kiemelik. Fülei oroszlántestű griffek; büszkén hátrahajló fejükön görbe szarvak. Az alakok és a díszítés alapján egyértelmű, hogy az amphora-rhüton Perzsiában készült, és talán az egyik Akhaimenida-vezér valamelyik helyi törzsfőnek szánt ajándékaként került Thrákiába,

A Basova halomból származó rhütont (ld. a 122. l.-on) díszítő lómelkép

Az ezeróvi aranygyűrű görög betűs thrák felirattal. I. e. 5. század vége

A ruszei kincs egyik rhütönját díszítő bikamelkép. A stilizált szörzet perzsa hatásra utal. I. e. 4. század 1. fele

Kancsó a ruszei kincsből: Szilénosz phialéból iszik, amelyet a jobb kezében lévő rhütonból töltött meg (Részlet)

Női fejekkel és palmettákkal díszített phialé a lukoviti kincsből. I. e. 4. század vége

amikor a perzsák ott állomásoztak. A ruszei kincs dionüszikus jelenettel díszített ezüst-vázája egy századdal későbbi. A panagyuristei kincs arany amphora-rhütonján domborműves jelenet látható. Súlya 1695,25 gramm, és az ókori fémművesség egyik fő műve. A jelenet feltehetően a *Heten Thébai ellen* mondát illusztrálja. Az edény alján a kígyókkal harcoló gyermek Héraklész, valamint kettős fuvolát és kantharoszt tartó Szilénosz látható, a fogók pedig kentaur alakúak. Az edény díszítése görög mesterre utal, de egyben a thrák ízlés fejlődési irányát is mutatja, vagyis azt, hogy az i. e. 4. században milyen fontos lett az emberábrázolás.

Amazonfej alakú aranyrhüton a panagyuristei kincsből. A nyak végződésénél oroszlánfej alakú medalion. A kifolyónyílás az állat szája. I. e. 30 körül

A thrák uralkodók nagy figyelmet szenteltek fegyverzetüknek. A görögöktől harangformára emlékeztető bronz mellpáncélt vásároltak. Ezen vázlatosan jelezve van a test izomzata, de a geometrikus mintákat zoomorf részletekkel egészítették ki. Ez a díszítés gyakran az ókori világ más tájainak fegyverzetére is jellemző – az urartui sisakokra vagy az archaikus krétai páncélra. A thrák törzsfő mellpáncélt, sisakot, lábvértet viselt, és pajzsot hordott. Eddig Bulgáriában kb. ötven bronz- és néhány vassisak került elő. Négy csoportra oszthatók: a korinthuszi, a khalkiszi, az attikai és a thrák típusra. Többnyire nincsenek díszítve, de némelyiken jelölték a szemöldök ívét, egyesek hátsó részén ezüstlemezből megmintázták a hajtincseket, megint másokon az arcvédőlemezen jeleneteket, a homlokon pedig griffeket ábrázoltak. Az ókorban jól ismert thrák típusú sisak igen jellegzetes. Csúcsa előre hajlik, az arcvédőlemezen plasztikus szakáll- és bajuszábrázolás található, mint a perzsa domborműveken. A bronz lábvérték éreztették a láb formáját, és jelezték az izomzatot is. A thrák pajzsokról az ókori írók leírásaiból és a régészeti leletekből egyaránt sokat tudunk. Az ovális pajzsokat középen nyújtott, két végén lekerített rátéttel díszítették, amelyet szimmetrikusan elrendezett kerek fémlapok vettek körül. A pajzsot gyakran ornamentális és alakos ábrázolás ékesítette. A thrák harcos azonban inkább könnyű bőrpajzsot (pelté) hordott.

Ünnepi alkalmakkor a törzsfő nemesfém-ből készült, ragyogó fegyverzetben jelent meg. Attikai minta nyomán a thrák mesterek magas, arcvédőlemezekkel ellátott sisakokat készítettek. Ezek egész felületét vésett díszekkel borították; a sisak felső részén borostyánkoszorú, efölött hajfürtök láthatók; a homlokrészen nagy szemek és hosszú, szépen ívelt szemöldökök. Az arc- és tarkóvédőt állatok, lovasok és áldozati jelenetek ékesítik. Ezek a sisakok szervesen hozzátartoztak az ünnepi öltözetekhez. A lábvért ezüstből készült, és aranyozott rátétek díszítették. Felső részén olykor emberi arc látható; a görög lábvérték (knémisz) Gorgó-fejéből merítették ezt az ötletet. A thrák lábvérték közvetlen elődjei az Olümpiában talált példányok. Ezek bronzból készültek (i. e. 6.

század). A kígyó az ókorban mindig fontos szerepet játszott a védőfegyverek díszítésében. Úgy látszik, hogy ezt a motívumot a görögök (és a thrákok) a Kelettől vették át, hiszen megtalálható már az urartui sisakokon, a krétai, föníciai pajzsokon, később pedig az Oxosz (Amu-Darja) folyónál talált ún. oxoszi kincs akinakészán is (i. e. 6. század). A thrákok öröklék ezeket a tartós hagyományokat, és a kígyó megjelenik a vérték és lábvérték díszítésében is. Ebben ismét a thrák gondolkodásra jellemző archaizálási hajlam jelentkezik, ami tükröződik mind a mitológiában és kultuszban, mind a művészetben. A thrák díszítőművészet előképeinél nagyobb képzeletről és kérkedő, barbár ízlésről tanúskodik. Könnyen elképzelhetjük, milyen hatást válthatott ki, amikor a papkirály nagyszerű öltözetében megjelent az alattvalók előtt. Bizonyára „káprázatos” lehetett – ezt a jelzőt Hészükhiosz használja a thrák arisztokrácia leírásakor.

Hogy teljes legyen a képünk a thrák arisztokratakról, megemlítendő a gazdag ékszerek is. A bronz- vagy bőrvértet rendszerint aranyozott „phalerák”^{*} ékesítették, s az előkelőségek melldísz (pectoralia) akasztottak a nyakukba. Az arany melldísz a társadalmi rang jeleként viselték. Érdekes, hogy ezek többnyire a Balkán hegységtől délre kerültek elő, s szinte soha a Dunától északra. E tény azt a feltételezést támasztja alá, hogy a thrákok a melldíszt Kisázsiaiból, illetve Makedóniából vették át. Az előkelő thrák díszes övet is viselt, amely nemesfém-ből készült, gyakran alakos ábrázolással díszített lemezekből állt. A thrák nők az egész ókori világban híresek voltak szépségükről. Aki tehet, vonzerejét szépen kidolgozott ékszerekkel is fokozta. A sírokból előkerült nyakláncok, gyűrűk, karperecek és fülbevalók egész vagyonba kerülhettek. A vracai Mogilanszka halomban eltemetett hercegnő arany fülbevalói egyenként 37 grammot nyomnak. A kidolgozás rendkívül bonyolult és végtelenül aprólékos. A rozettákkal, spirálisokkal díszített koronghoz egy hasonló motívumokkal, illetve szirénnel ékesített félhold alakú

^{*} *phalera* (*phalerae*) – díszes lemez, rendszerint fémből. Embereknél vért-, lovagnál homlok- vagy sügydísz.

Őzfej formájú rhüton Rozovecből. A nyakrészen elől Szilénosz, vállán kratérral. Borostyánkoszorú-díszítés.
I. e. 4. század eleje

A rozoveci rhüton (ld. 128. l.) részlete

lemez kapcsolódik; láncról lelógó pici makkok egészítik ki ezt az egyedülálló ékszert. Legutóbb Várna közelében is napvilágra került egy pár fülbevaló: pici repülő Nikék kezükben rhütont és phialét tartanak. A nyakláncok általában tojásdad és gömbölyű gyöngyökből állnak, s a lecsüngők finom filigrándíszítésűek. A karperecek leginkább egyszerű, tömör ezüstkarikák, amelyeket vésett geometrikus minta díszít vagy volutában (csiga alakú díszítmény), illetve kígyófejen végződő spirális díszítmény zár le.

Az előkelő thrákok lovainak pompája nem maradt el gazdáikétól. A lószerszámok díszítményei gyakran valósággal kincset értek, mint például a letnicai és a lukoviti leletek esetében. A kantár bőrszíjait kerek fémlapocskák kapcsolták össze: a fejet hosszúkás, a homlokot és a sügyet domború fémlapok díszítették. A lószerszám fő díszé a sügyet

fedő lap volt. A phalerák tipikus kompozíciója a négyes (szvasztika) vagy a hármas (triszkelész) forgó. Ezek már a geometrikus korszakban is felbukkannak. A vállak akkor is a központi dudorból (umbo) nyúltak ki, a klasszikus korszakban azonban a konstrukció dinamikusabb, amit a vállak elcsavarásával értek el. Ennek a geometrikus struktúrának jellegzetes zoomorfizálásával korábban a késő műkénéi kerámiában, majd pedig a kisázsiai érméken találkozhattunk. Ez az ún. „lükiai szimbólum”. A lószerszám másik, Thrákiára jellemző része a homlokdísz. A homlokdíszek többsége két részből áll: nyolcas alakú lemezből, valamint háromdimenziós fejből, vagy protoméből vagy teljes állatalakból. Ez a modell jelenik meg a geometrikus korszak két, a romániai Bujurból és a Vraca melletti Szofronievóból származó leletén. Ezek bronzból készültek, s laposabb

részükből a kultikus balta körvonalai rajzolódnak ki, kiugró részük pedig geometrikusan kiképzett ökörfejre hasonlít. Éppen ezek a korai példányok jelzik a genetikai kapcsolatot a kultikus balta és a homlokdísz között Thrákiában. Ugyanolyan elemekből állnak, csak összeszerkesztésük módja más, a tárgy funkciójának megfelelően.

A geometrikus stílus hatása a thrák művészet fénykorában is érződött. A garcsinóví préselőminta mestere az állatfigurák kidolgozásában végeredményben a geometrikus stílus elveit követte – a test és a nyak háromszögletű tömegén közepén bordázat fut, a mell- és a farrész pedig kerek. Mindez a szevlievói szarvasra emlékeztet. Ebben az

értelemben e bronzmatrica valóban átmenet a geometrikus és az állatstílus között, s közel áll a szkíta fémművesség olyan remekműveihez, mint a kelermeszi párduc és a kosztromai szarvas. A hasonlóságot növeli, hogy az állat egyes részeit itt is egy másik állatéiből formálják meg (pl. a lábak olyanok, mint a madárfejek). És mégis, mind a stílus, mind a kivitelezés tökélye szempontjából a préselőminta olyan tárgyi emlék, melyhez foghatót nehéz lenne találni az ókori művészetben. Egyik ikonográfiai párhuzama az ún. závijai (Irán) aranykincs övtörédéke. Ezen egy vízszintes rovátkolás körül szimmetrikusan ragadozómadár-fejek helyezkednek el, ami emlékeztet a préselőmintán lévő oroszlántes-

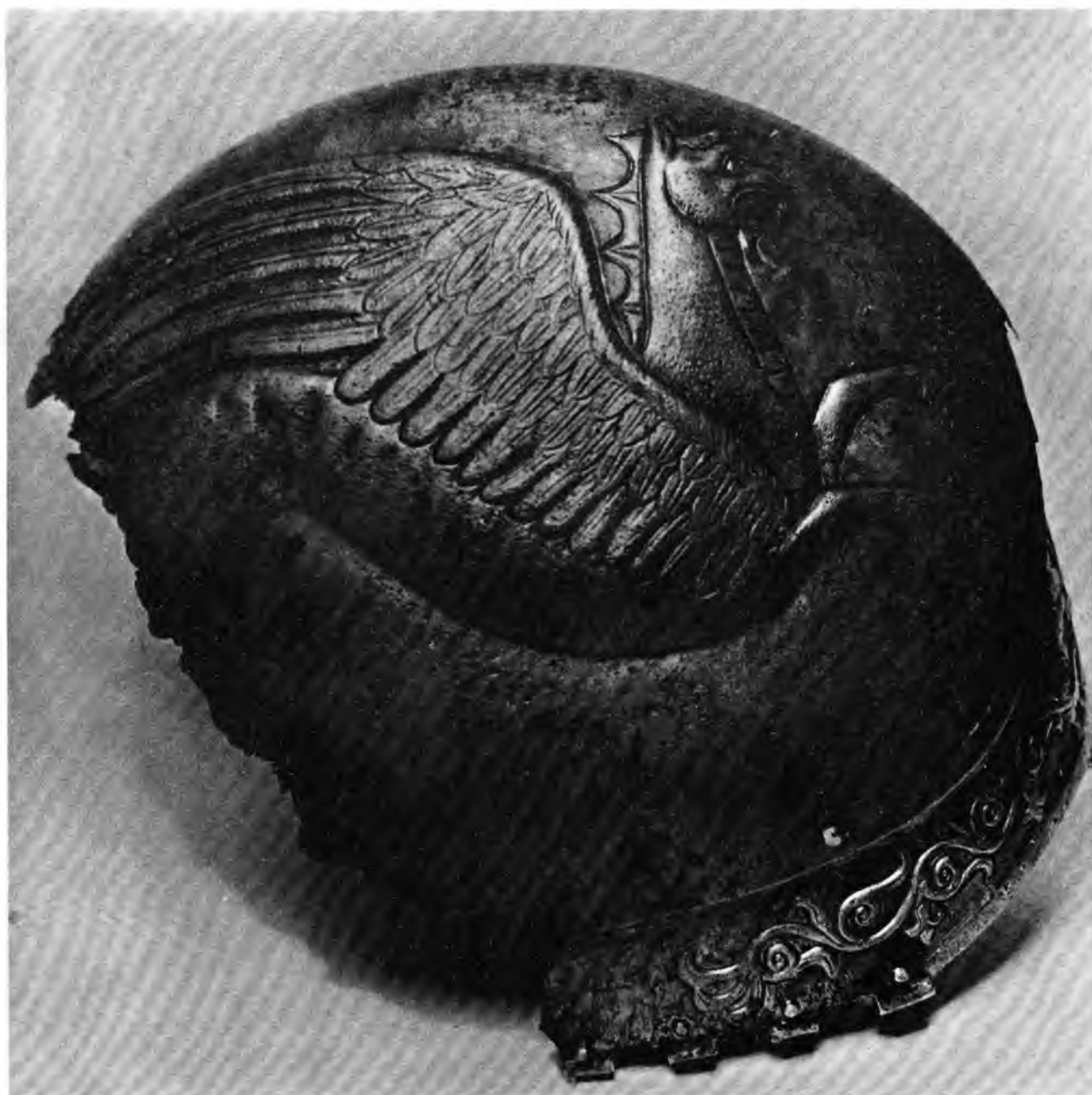

A rozoveci rhüton (ld. 128. l.) részlete

Bronz mellpáncél stilizált izomzattal Tarnicsanéból.
I. e. 5. század

Bronzsisak griffábrázolással. I. e. 5. század 2. fele

▷ Lábvért a vracai kincsből. Ezüst- és aranyrátét. Felső része női fej formájú, csigákba font hajjal. A homlokon borostyánkoszorú. A jobb arcot párhuzamos aranycsíkok, a lábvért alsó részét spirálisok díszítik. I. e. 380–350 körül

▽ Attikai bronzsisak; Thrákiára jellemző típus

Arany melldísz Duvanliból. I. e. 450 körül

Arany melldísz Duvanliból. I. e. 450 körül

Arany melldísz Duvanliiból. I. e. 450 körül

Arany melldísz Duvanliiból. I. e. 5. század eleje

tű griff szarvainak megformálására. Mindez arra késztet bennünket, hogy e tárgyat az i. e. 6. századból származtassuk, ahol is egy közelebbi ikonográfiai-stílusbeli közegben helyezhető el. Az itt említett stíluselemek tehát még az i. e. 4. században is tovább éltek az állati test formáinak leegyszerűsített kezelésében és a testrészek geometrikus formák-ká stilizált ábrázolásában, mint pl. a vracai rátétdísz és az Elhovo közelében, Boljarovóban feltárt urnán az állatfejek megfogalmazásában. Az erős ragaszkodás a hagyományokhoz részben a thrák mester konzervativizmusával, részben a thrák művészet alapfelfogásával magyarázható; ez a Balkán hegységtől északra egyre szembeötlőbb.

Az állatstílus fontos helyet foglalt el a thrák, a korai görög, az iráni és a szkíta művészetben. E nem túlságosan pontos szak kifejezés azt emeli ki, hogy a művészi ábrázolás központi témáját az állatalakok jelentették. Gyakran alkalmazták a kisművészekkel kapcsolatban, és sohasem vonatkoztatták a monumentális műfajokra. Az állatstílus a „barbár” eurázsiai lovas nomádok művészetében bontakozott ki. Ebből következik, hogy az állat(teratologikus)-stílust egyrészt a nem klasszikus művészetek egyik típusa, különösen a kevésbé fejlett civilizációk kifejezési formájának tekintették, másrészt az általános művészi fejlődés egyik sajátos fokát is jelölték vele.

Régebben úgy vélték, hogy az állatstílus a szkíta művészet jellemzője. Az ukrainai sztyeppek jelentős leletanyaga a „pán-szkíta” felfogás előtérbe kerüléséhez vezetett. A Délkelet-Európában fokozatosan előkerülő emlékekről elhamarkodott általánosítással azt mondták, hogy elszkitásodott thrákok munkája vagy fordítva, elthrákosodott szkítáké, sőt a thrákokat, akikről maga Hérodotosz állította, hogy lélekszámukat tekintve rögtön az indiaiak után következtek, könnyedén „nyugati szkítáknak” tekintették. De a thrákok lakta területeken feltárt nagy mennyiségű leletanyag végül megcáfolta ezt az elméletet, amely ma már végképp tarthatatlan. Kétségtelen, hogy a thrák és a szkíta állatstílusnak sok a közös vonása, sőt hosszú századokon át hatottak egymásra. Társadalmi hátterük többé-kevésbé azonos volt, és ugyanabból a forrásból merítettek – a keleti

Tórhüvely aranyból borostyánkő berakással
Belogradecből. I. e. 8–7. század fordulója

civilizációkból és különösen az iránból. Mindennek ellenére a két nép művészetének megvannak a szembeötlő funkcionális, tematikus és stiláris egyedi sajátosságai.

A thrák állatstílus legjellegzetesebb motívuma a ló, bár a medve, a sas, a farkas és a bika is előfordul. De ábrázolták az oroszlánt és a griffet is, ami kétségtelenül perzsa hatásra utal. A kapcsolat a keleti művészettel feltűnő azokon a jeleneteken, amelyek életfa körül állatokat ábrázolnak. Az az ember érzése, hogy aligha lehet két évszázad a panagjuristei díszkorongok és a lurisztáni bronzok között. Gyakran ábrázolnak állatküzdelmet is: oroszlán támad bikára (Vraca, Letnica), griff őzet tép szét (Letnica), oroszlán szarvast pusztít el (Lukovit), és néha a két ragadozó, a valóságos és mitikus, élethalálharcot vív (Letnica). Ha a fentiekhez még hozzávesszük a gyakori sas-, hal-, kígyó- és különféle mitikuszörny-ábrázolásokat, előttünk áll a thrák állatstílus motívumkincse.

A klasszikus korban két irányzat figyelhető meg az állatok ábrázolásában. Az egyik a teljes állatfigurát vagy az egész állatot jelképező részletet sztereotip módon, stilizálva ábrázolja. Az alakok geometrikus felépítésűek. A váll nyolcast formál, a madárfejet ív, lótuszvirág vagy spirális formára egyszerűsítették, a szem koncentrikus kör vagy ellipszis, a fül idézőjelre emlékeztet. Még a profilban ábrázolt fejen is feltüntették mindkét fület. Az oroszlán fejét előlnézetből jelenítették meg, és az Akhaimenida-befolyásra utaló négy ránc az orr mindkét oldalán látható. Az állatalakot nem ábrázolták a maga teljességében, hanem a jellemző részek mechanikus összeillesztésével építették fel, és mindegyik elemet a kialakult szabályok szerint stilizálták. Ez az ábrázolásmód lehetővé tette, hogy egy testrészt könnyedén másikkal cseréljenek fel, vagy az egészet a résszel. Így néha a legfantasztikusabb lények jöttek létre. A kompozíciót a dísztárgy adott keretébe kellett beilleszteni. Ennek következtében aztán az állatok furcsa pózokban jelentek meg.

A másik irányzat képviselői megkísérelték, hogy pontosan mutassák be az állatok jellegzetességeit. Bár a formákat leegyszerűsítették, nem alkalmazták a stilizálás kánonjait. Megfigyelhető az az igény, hogy a mozgulatoknak kifejezést kölcsönözzenek, s a

Arany ékszerpár (haj- vagy ruhatűk?) Neszebarból. I. e. 3. század közepe

némileg durva állatalakok térbeliségét hangsúlyozzák. Az első csoporttal szemben ezek az állatok kevésbé kifinomultak, de életszerűbbek. E művek alkotóinak talán kevesebb volt a gyakorlatuk vagy képzettségük, mégis hozzájárultak a művészet megújulásához. Számos olyan alkotás is előkerült, amelyen az állatokat görög módra ábrázolták.

Ám a thrák fémművesség realisztikusabb irányzatait aligha lehet pusztán a görög mesterek befolyásának tulajdonítani. Éppen ellenkezőleg: a thrákok sokkal inkább az Akhaimenida-művészettől tanulták meg az emberábrázolást, mint a görögtől. Perzsiából vették át mind az ikonográfiai típusokat, mind a stíuselemeket. A fémmunkákon állatmotí-

Fibula arany díszlemeze Gorgó-fővel Neszebarból. I. e. 3. század közepe

Sárkány formájú aranygyűrű Neszebarból. I. e. 3. század közepe

Kígyó formájú aranygyűrű Neszebarból. I. e. 3. század közepe

Arany fülbevalópár Neszebarból Pégaszosz-mellképpel és amphora alakú csüngővel. I. e. 3. század

Arany fülbevalók Duvanliiból. I. e. 6. század vége

Arany fülbevalópár mainaszfej-díszítéssel Neszebarból. I. e. 3. század

A vracai lábvért (ld. a 133. lapon) részlete: valószínűleg az Istenanya ábrázolása

Egyszerű, díszítetlen bronz lábvért

vumok és antropomorf ábrázolások egyaránt előfordulnak. Az emberábrázolás néha csak dekoratív elemet helyettesít, vagy jelképként szolgál. De sok olyan munka is ránk maradt, ahol embereket egy-egy jelenetben mutatnak be, leggyakrabban állatokkal vívott küzdelemben vagy a beiktatási szertartás főszereplőjeként. A műalkotásoktól elvárt propagandisztikus ideológiai funkció vezetett az antropomorf stílus meghatározott ikonográfiájának megteremtéséhez. A mesterek szigorúan kötötték magukat az óriási területen elterjedt előképekhez. Ez a magyarázata a letnicai rátétdíszek s az agighioli és a băiceni sisak alakjai között mutatkozó ikonográfiai hasonlóságnak, tekintet nélkül a

stílus és a technika határozott különbségeire. A részleteket az ikonográfia határozta meg, s ez természetesen még jobban kiemeli az egység benyomását.

Az utóbbi stílus mégis nagyobb szabadságot biztosított. Először a letnicai kincs darabjai közt tűntek fel azok a négyszögletes rátétdíszek, amelyeken alakos kompozíciókat láthatunk. A figurák az egész területet elfoglalják, s a jelenetet tojásléc keretezi. Ez már némi szabadság jele; addig a képeknek a tárgy alakjához kellett igazodniuk. Jó néhány esetben a művésznek tekintetbe kellett vennie a dekoratív elrendezés elvét – a lándzsát a hős bal kezébe adta, hogy ne törje meg a szimmetria törvényét. A szimmetria

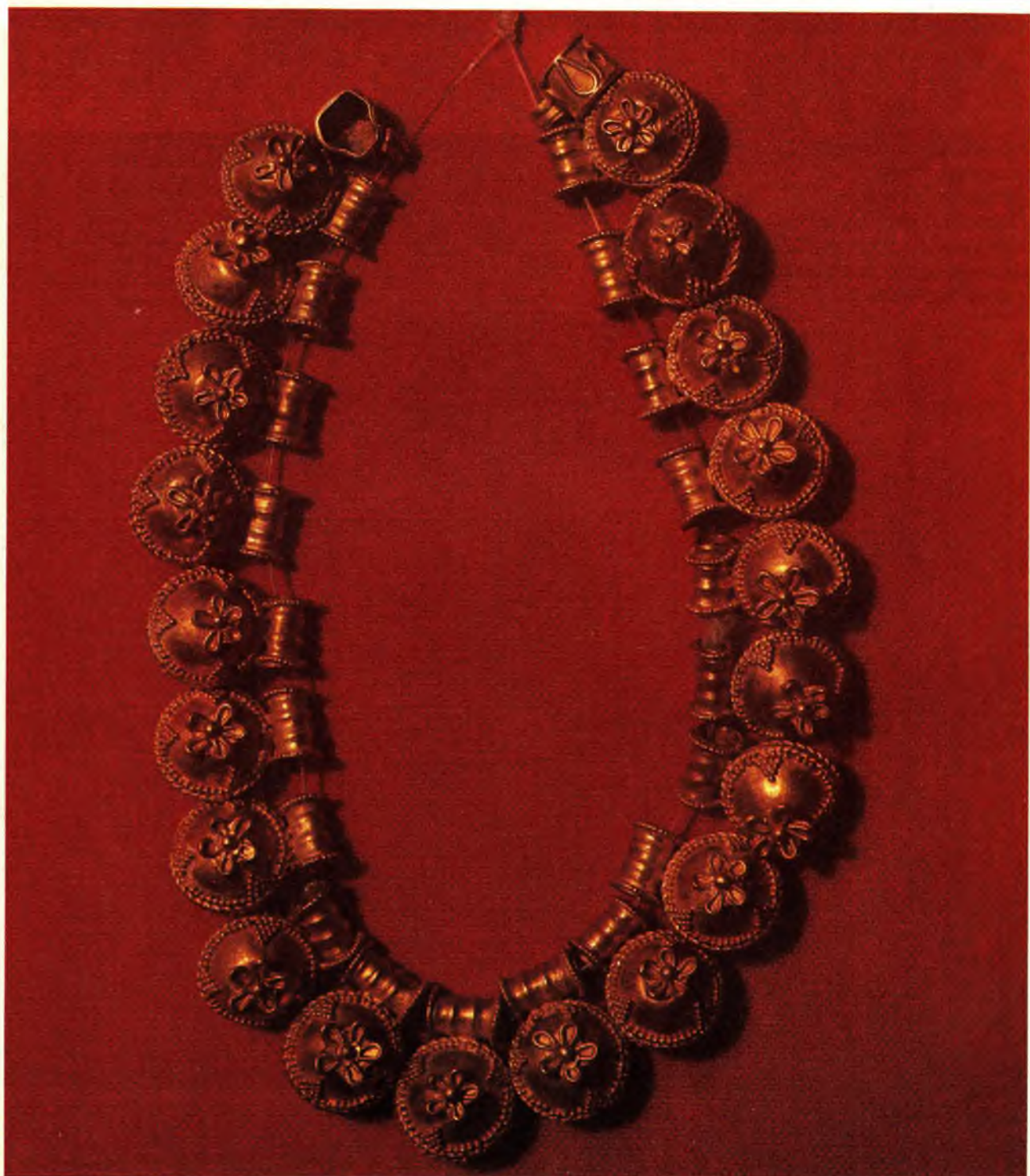
Aranysisak Coțofăneștiből (Románia). Ünnepi alkalmakkor viselték. A homlokrészen szemek és szemöldökök, az arcvédőn áldozati jelenet. A dudorok stilizált hajfürtök

Bronz karperec geometrikus díszítéssel. I. e. 8–7. század

Arany nyaklánc Duvanliból. Egyike a legszebb antik ékszereknek. I. e. 6. század vége

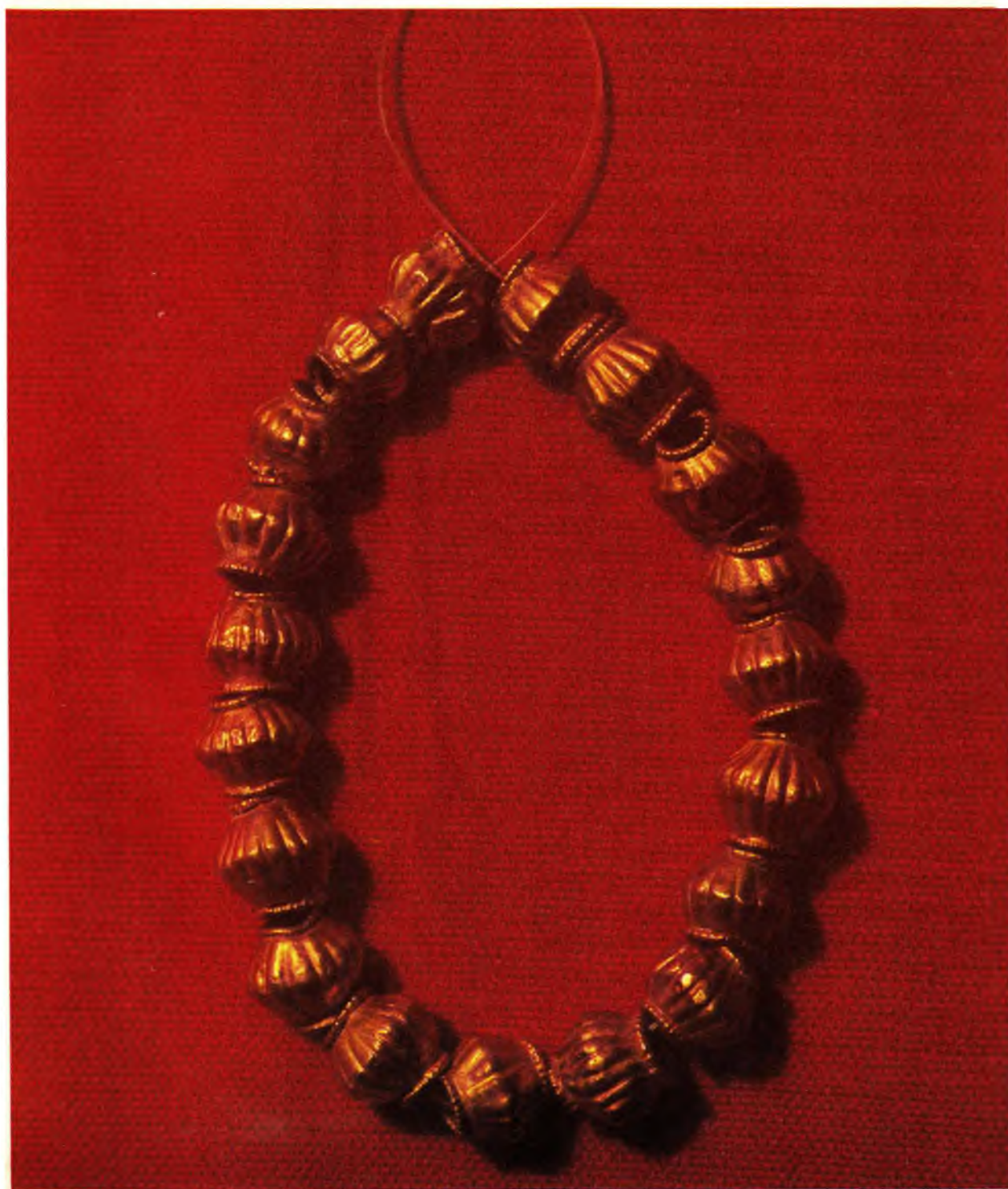

Arany torques (nyakpereg) Duvanliiból. I. e. 5. század eleje. Hasonló nyakdíszet visel a Nagy Istenanya az agighioli lábvértén

Nyaklánc Duvanliiból. I. e. 450 körül

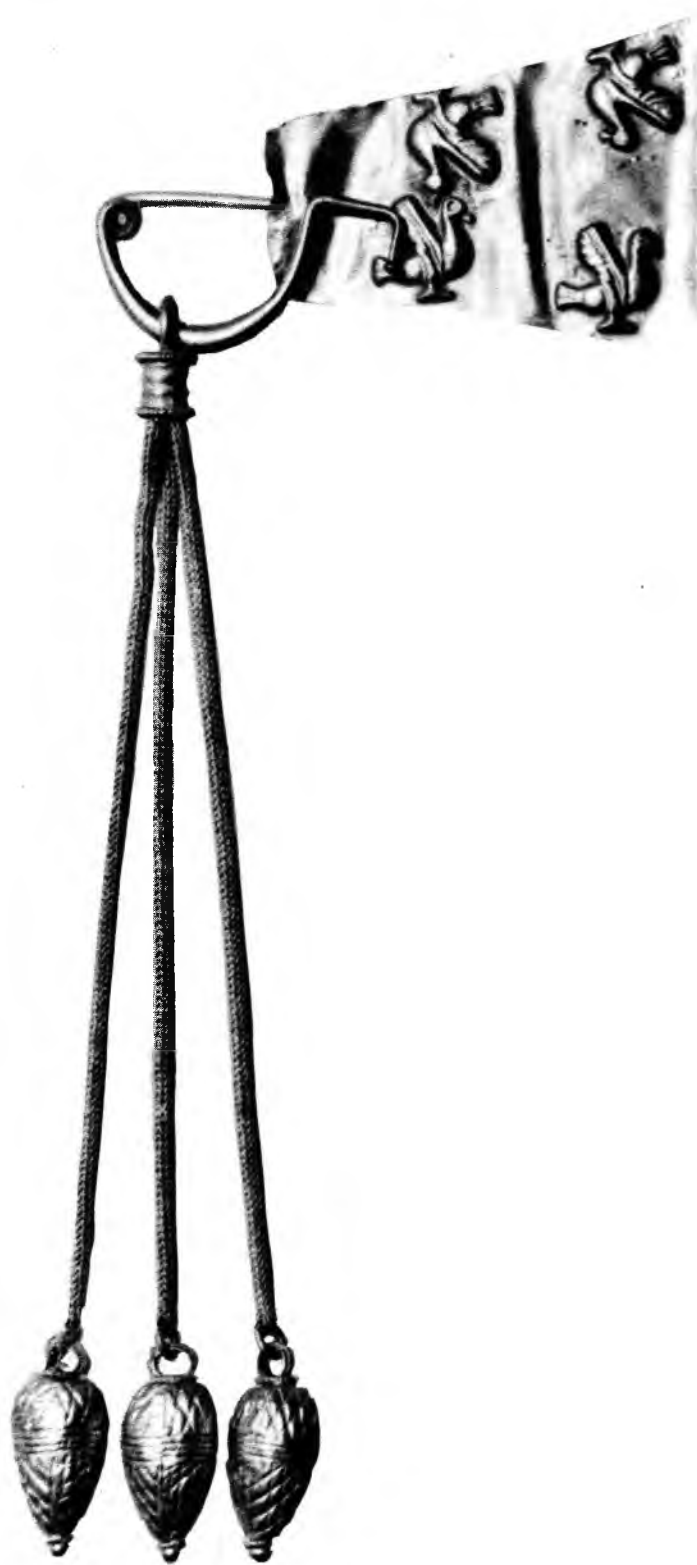

volt az alapvető szerkesztési elv, és ez ismét a keleti művészettel való rokonságról vall. A térbeliség ábrázolásának igénye nem jelentkezik a díszlemezeken. A készítő mester hajlandó volt megtörni a mozdulatok természetes ritmusát, hogy megmutassa: a hős lándzsát tart; eltúlozva hangsúlyozott egy-egy gesztust, például a felajánlott phialé jelentőségének kiemelésére; vagy a ló fölé helyezte a lovas után szaladó kutját, hogy az alakokat és a tárgyakat a kompozíció szempontjából jól ossza el. Minthogy a szemlélő egy-egy gondolat kifejezését várta az ábrázolástól, a mester inkább ideogrammat* adott, és nem törekedett a prototípus valószerű bemutatására. A részletekre irányuló figyelmében azonban talán az előre megfontolt naturalista művészi program jutott kifejezésre. A kép minden tárgya, fontos járulékos elem lévén, pontos bemutatást követelt. Ezért a mestert kevésbé érdekelte az alak élethű megörökítése, figyelmét inkább a páncéling részleteire, az ékszerekre és a lószerszám díszekre fordította. Az egész naturalista ábrázolása helyett fontosabb volt mind az alkotó, mind megbízója számára, hogy a bemutatott jelkép a megfelelő jelentést hordozza.

A thrák művészet alkotásain megfigyelhető, hogy mennyire homogén a stílus és az ikonográfia. Nem egy thrák alkotás a nagy szkíta halomsírokból került elő, és ez arra mutat, hogy az i. e. 4. században a művészi thrák fémmunkákat ott is nagyra tartották. Másrészt megfigyelhető, hogy minél messzebb jöttek létre ezek az alkotások a központtól, azaz Dél-Thrákiától, annál sajátosabb vonásokat mutatnak. Ezeken a helyeken az ikonográfiai típusok annyira leegyszerűsödnek, hogy néha már eredeti jelentésüket is elvesztik, és pusztá díszítményekké válnak. A változást az is jelzi, hogy a stilizálás helyére a sematizálás lép, és a technikai kivitel is kezdetlegesebb. A Balkán hegységtől és a Dunától északra talált tárgyak durvának tűnnek, ha a plovdivi körzetben fekvő Brezovo finom díszítményeivel vetjük össze őket. Ha a lukoviti kincs kereszt alakú

Arany mellédísz a duvanlii Musovica halomból. Galambok és makk alakú csüngők díszítik. (Kétszer nyolc galamb: a nyolc Aphrodité szent száma, a galamb az ő szent madara volt.) I. e. 6. század vége

* *ideogramma* – a fogalomírásban használt írásjel, mely egyes fogalmakat vagy egyes gondolatsorokat érzékeltet képek, szimbolikus jelek alakjában

Ékszer a bukovci kincsből. I. e. 4. század.
A maszk a thrák művészet jellegzetes díszítménye.
Hozzá hasonlókat Lukovitban és Vracában is
találtak.

Arany halotti koszorú a vracai kincsből. Természethűen ábrázolták a babérlevelek erezetét és az évgyűrűket az ág elvágásának helyén. I. e. 380–350 körül

phaleráit az agighioli, peretui, sőt craiovai azonos típusú leletekhez hasonlítjuk, megfigyelhető, hogy az utóbbiak készítői nem törekedtek esztétikai hatásra. A thrák toreutika termékeinek magas esztétikai értéke elsősorban a tökéletes kidolgozásban rejlik.

Thrák mesterek művein kívül Thrákiában görög művészek munkái is napvilágra kerültek. Az a kérdés, hogy jogos-e ezeket is thráknak tekinteni? A szkíta kincsekkel kapcsolatban is felmerülhet ugyanez a probléma: görögök-e a panagjuristei kincs edényei, mivel görög mester kezéből kerültek ki, vagy thrákok, mivel thrák uralkodó tulajdonában voltak? Egy-egy művész származásának a korai időkben alig van jelentősége. A panagjuristei edények mesterei jól ismerték a görög művészet technikáját és felfogását, de megkísérelték összeegyeztetni ezeket az Akhaimenida-stíluselvekkel. Azok a társaik, akik barbár megrendelésre dolgoztak, megbízóik igénye szerint választották ki az anyagot, a formákat és az ábrázolás tárgyait. Milyen nemzetiségű lehetett a titokzatos és termékeny Egbeosz, aki görögül különféle változatban írta le a nevét? Lehet, hogy nem volt thrák, de műveit aligha lehetne elvitatni a thrák kultúrától. Munkái nemcsak a thrák művészeti örökség lényeges részét alkotják,

hanem vallási és politikai szerepet is betöltöttek, s nyilvánvalóan a thrákok ideológiai fogalmait tükrözik. Ugyanez elmondható a kazanlaki sírbolt falfestményeiről is. A művészi formanyelv görög, de a fő kompozíció, amelynek rendező elve az ünnepi felvonulás és a különböző alakok nagyságrendi különbsége – ami a hierarchiában elfoglalt helyükre utal –, keleti befolyásról tanúskodik. Kis-ázsiai és Etruriában hasonló gondolatot hasonló stilisztikai formában megvalósító falfestményekre bukkantak. Vagyis ha görögök thrák megbízóknak dolgoztak, a perzsa művészeti elveket is tekintetbe vették, feltehetően azért, mivel elképzelésük szerint a barbár művészet egyenlő a perzsával. A perzsa háborúk fordulópontot jelentettek a görögök tudatában, kitágult a görög művészek horizontja is. A barbároknak dolgozó görög mesterek tudatában voltak annak az ideológiai és kulturális közösségnek, amely Kis-áziát, Thrákiát és Szkítiát összekapcsolta. Tudatosan hozták létre azt a szinkretisztikus stílust, amely a ruszei és a panagjuristei kincsen, a kazanlaki sírban stb. figyelhető meg.

A thrákok már az i. e. 7. században harcosokat ábrázoló kőszobrokat állítottak az isteni rangra emelt uralkodók sírdombjára. Ez a hagyomány az i. e. 4. században is folytatódik. A mezeki sír elé bronz szoborcsoporto-

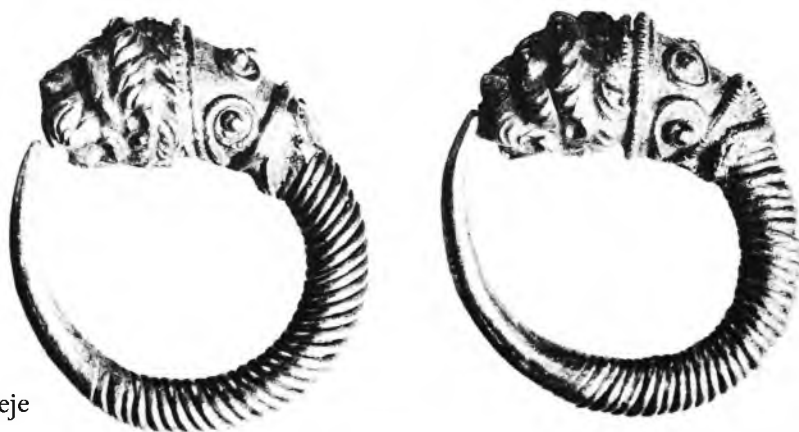
A loveci aranyozott ezüstöv. Balra és jobbra lovagló vadászok, mögöttük íjászokkal, akik az életfánál lévő vadkanokra céloznak. I. e. 5–4. század

Thrák fibula palmetta- és
rozettadíszítéssel. Ezüst.
(Részlet.) I. e. 4. század

Arany fülbevalópár
oroszlánfej-díszítéssel
Szeuthopoliszból. I. e. 3. század eleje

Egyfülű aranykancsó a vracai kincsből. A hasrészen Apollón szárnyas quadrigája. I. e. 380–350 körül

A vracai aranykancsó részlete Apollón szárnyas quadrigája
A vracai aranykancsó egy másik részlete

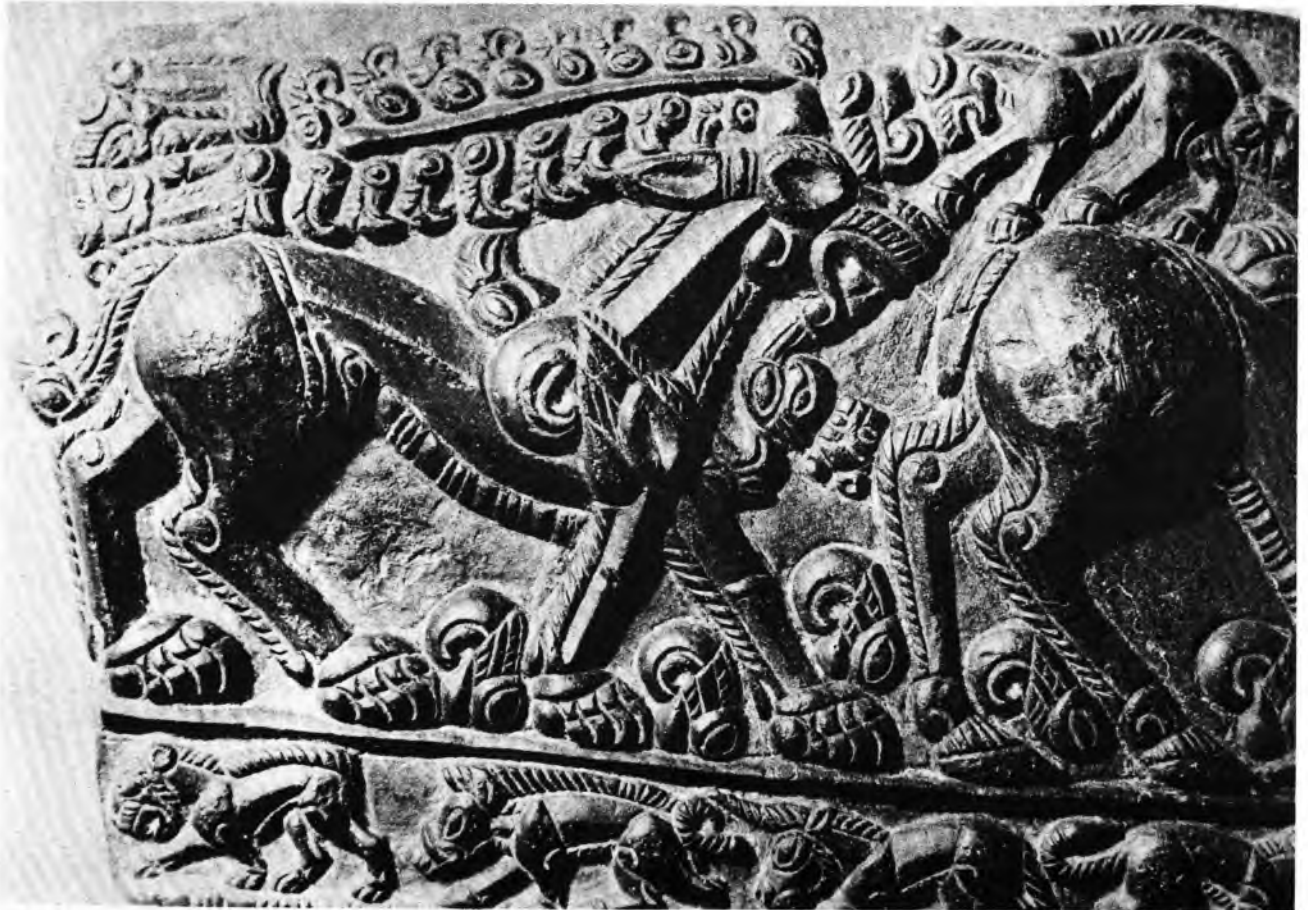

Arany mellűz Duvanliiból stilizált oroszlánábrázolással, amely a thrák művészetet ért perzsa hatást bizonyítja. I. e. 400 körül

Szkíta stílusú bronzmatrica Garcsinovóból. I. e. 5. század

zatot helyeztek, amely vadkant ledöfő lovas vadászt ábrázol. Nagyon valószínű, hogy sok sírboltot díszítettek jeleneteket ábrázoló falfestményekkel. A sztrelcsai sírnak például építészetileg jól megformált frízékménnyel (antefix) ellátott bejárata volt. A szomszédos templomban a homlokzatnak két kőből faragott, festett heraldikai oroszlán is részét alkotta. De kevés alapunk van azt állítani, hogy a thrák művészet monumentális művészet. A monumentális művészet nyilvános

jellegű, ezért csak városi civilizációkban bontakozhat ki, ahol központi kormányzat és intézményesített vallás van. Thrákiában pedig mindez csak kezdetleges formában létezett. A közösségi élet központjai a királyi rezidenciák voltak, ezek azonban gyakran változtatták helyüket. Nagyon valószínű, hogy az uralkodók halomsírja közelében zajlottak le bizonyos kultikus szertartások, de azért nem beszélhetünk olyan intézményesített vallásról, mint a görögség körében vagy

Mellpáncél ezüst díszlemeze: Niké négyesfogaton. Duvanlii. I. e. 450 körül

Ezüsttál a ruszei kincsből aranyozott
állatküzdelem-ábrázolással. I. e. 4. század
1. fele

Ezüstcsésze a thrák lovas ábrázolásával
a jakimovói kincsből. I. e. 1. század

Aranyphialé a panagjuristei kincsből. (Részlet.) A néger fejek a hellenisztikus kor idegen népek iránti érdeklődését szemléltetik. I. e. 300 körül

Egyiptomban. A thrák politikai és vallási élet legfőbb eseményei a hadjáratok, a vadászatok és az áldozatbemutatáshoz kapcsolódó lakomák voltak. A központi szereplő mindig a papkirály, és csak a választottak vehettek részt rajtuk. Éppen ezért valamennyi művészeti ágazat közül a toreutika fejlődhetett a legjobban, mivel készítményei alapvető funkciót tölthetnek be – az uralkodó gazdasági és politikai hatalmát jelképezték. Maga a nemesfém is a megkülönböztetés jele lett. Ez az oka, hogy az agathürszok nagyon szerettek arany ékszereket viselni (Hérodotosz). A törzsfő tekintélye csorbát szenvedett volna, ha asztalát nem ékesítik értékes edények, ha nincs díszes sisakja, lábvértje és gazdag lószerszáma. Homérosz így festi le számunkra Rhészosz thrák királyt:

„Láttam az ő nagytermetű és gyönyörű
paripáit:
hónál szebbszinűek s úgy futnak,
mint a sebes szél.
Harcszekerét az arany meg ezüst
veretek díszítik:
s ő irdatlan arany fegyverben jött
seregünkhöz,
bámulatosban: a földi halandónak
nem is illik
hordani ily fegyvert, inkább
örök égilakónak.”*

Az előkelő thráknak értékes vagyontárgyaival együtt kellett megjelennie a másvilágon. Így aztán hajlandó volt mesés árakat is megadni értük. Csak magából a panagjuristei kincshez felhasznált aranyból fedezni lehetett volna 500 katona kiállításának egyéves költségeit.

Az Akhaimenida-elemek, amelyeket Ivan Venedikov nagy körültekintéssel mutatott ki, nem a művészeti felfogás elmaradottságáról vagy hiányáról, hanem arról tanúskodnak, hogy Thrákia része volt a Kisázsiból, Perzsiából és Szkítiából álló kultúrkörnek. A thrákok és a fenti területeket lakó népek vallási és politikai elképzelései sokban hasonlóak. A thrák kereskedelem is elsősorban a perzsa világ felé irányult. Bulgáriában sok

kisázsiai pénzt találtak, Kisázsiaiban pedig thrák veretek kerültek elő. Thuküdidész helyesen ismerte fel a thrák és a perzsa viszonyok hasonlóságait, és Thrákiáról azt írja, hogy gazdasági élete pontosan olyan, mint a szatrápiáké. A thrák uralkodók kétségtelesen a perzsa uralkodót, a királyok királyát tekintették követendő példának. A gazdasági és ideológiai hasonlóságok miatt az iráni művészet erősen hatott a thrákra. Nem annyira közvetlen befolyásról, sokkal inkább hasonló elképzelések hasonló megjelenítési módjáról beszélhetünk.

A kései korszak

Az ókori Thrákia művészetének társadalmi alapja igen korlátozott volt. Ha az uralkodó arisztokrácia szűk köre hirtelen eltűnt volna, a mesterek munka nélkül maradnak. Ez később meg is történt, i. e. 280-ban, amikor a kelták betörték a Balkán félszigetre. Kifosztották és leigázták Thrákiát, s a helyi társadalmi struktúrát a kelta királyság váltotta fel. Nagyon valószínű, hogy a ma ismert kincseletek zömét azokban a zűrzavaros időkben rejtették a föld alá. A néhány évtizedes idegen uralom hosszú múltra visszatekintő művészi hagyományok végét jelentette.

A thrák arisztokrácia tagjai közül egyesek mégis megmentették vagyonuk nagy részét azzal, hogy görög gyarmatvárosokba menekültek. Lehetséges, hogy a thrák pénz beáramlása segített a fekete-tengeri kolóniák némelyikének a délkelet-európai általános válság átvészelésében. De Thrákiára jellemző módon jelentős vagyonokat „fagyasztottak be” sírmellékletekként. A meszémbriai (Neszabar) nekropolisz sírjaiból, ahol gazdag thrákok nyugodtak, jelentős mennyiségű arany fülbevaló, -csat és -gyűrű került felszínre. Az ékszerek az ősi hagyományokat követik, és rokon vonásokat mutatnak az egykorú thesszaliai példányokkal. A gyűrűk összetekeredett kígyókat utánoznak, a fülbevalók függőin pedig Pégaszosz mellső részét formálták ki. A csatokat díszítőmotívumok, sőt alakos jelenetek ékesítik. Sok tárgy stílusa helyi mesterek kezére vall. Az egyik csat figurái meglehetősen nehézkesek, a mozdu-

* *Iliász*, X. ének, 436–441. Ford. Devecseri Gábor

latok pedig esetlenek, a kompozíció elrendezése ügyetlen, s valamennyi alak profilban látható – vagyis a mesterek visszatértek azokhoz az elvekhez, amelyek a thrák fémművességet az i. e. 3. század elején jellemezték. De néhány Apollóniában (Szozopol) feltárt, az i. e. 3. század végéről származó tárgy már olyan ikonográfiai és stílusjegyeket mutat, amelyek majd egy évszázad múlva, a késő hellenisztikus kor művészi thrák fém munkáin válnak általánossá. Érdemes megemlíteni két aranyphalerát Athéné és Aphrodité mellképével; a rátétdíszeket fonatminta

szegélyezi. Ezek tulajdonképpen olyan hagyományt követnek, amely az i. e. 4. század végén, a 3. század elején alakult ki Észak-Görögország műhelyeiben. Itt olyan arany-medalionokat készítettek, amelyek majdnem háromdimenziós formában ábrázolnak istenalakokat. A legérdekesebbek ezek közül H. Sztatatosz és D. Robinson gyűjteményében találhatók.

Ez a típus az i. e. 2. század végén nagy területen elterjedt: Makedóniától a Krímig és a Kárpátokig. A jakimovói és galicsei (Bulgária), a herăstrăui (Románia) és a jancsokraki

Ezüstedény a lukoviti kincsből. I. e. 4. század vége

(Ukrajna) rátétdíszeken előlnézetben ábrázolt női mellkép látható – az arcvonások kifejezők, a szemek tágra nyitottak, az ajkak vastagok. A lovas hérósz ábrázolása is nagyon elterjedt volt, de az előző korszakkal szemben már nem küzdelem közben mutatják be. Fegyverzete is megváltozott; lándzsa helyett hosszú kardot visel. Ruházata is elüt a régitől: hosszú köpenyt, lábvértet és nyakperecet hord. Stílusváltozás is megfigyelhető. Bár az alak háromdimenziós, a képszer-

kesztés ügyetlen, művészi szempontból pedig érdektelen. A mesterek túlságosan elmerültek a részletekben, amelyeket gyakran vésett vagy pontozott vonalakkal emeltek ki. Ezek a díszítmények a klasszikus korszak egyszerűségével ellentétben túlszűfoltak; az a benyomásunk, mintha az alkotók félték volna az üres tértől, és kötelességüknek érezték volna, hogy az egész felületet mintázattal borítsák be. Valószínűleg azt gondolták, hogy a fémlap így gazdagabbnak és ragyo-

Fenyőtoboz formájú ezüstedény
a vracai kincsből.
I. e. 380–350 körül

góbbnak tűnik. A díszítmények teljes felületét bearanyozták. Az aranyozás már nem a fő ábrázolat kiemelését, hanem a pusztá dekorációt szolgált. Minthogy az ábrázolás, mint a társadalmi megkülönböztetés jele, értelmét veszítette, a fémmunkák, hogy társadalmi funkciójukat megőrizhessék, a pompát, ragyogást és gazdagságot hangsúlyozták. Mindez jól látható egy Sztara Zagora-i phalerán, amely hērősz (talán Hēraklész) és oroszlán küzdelmét ábrázolja. A hős az állatot nem-

csak megfojtja, mint a görög ábrázolásokon, hanem késével le is döfi, ami viszont a keleti művészi hagyomány jellegzetessége. Hasonló phaleratípusok Nyugat-Európa jó néhány múzeumában is láthatók; bizonyára Anatóliából származnak.

A hellenisztikus korban elterjedtek az ezüsből készült, félgömb alakú ivóedények; a thrákok lakta vidéken igen sok került felszínre. Néha teljesen díszítetlenek (Bohot), de vannak vésett és aranyozott mintázatúak

Ezüstváza részlete a ruszei kincsből: tömlőt vivő Szilénosz a Dionüszoszhoz való tartozást jelző thürszosszal. I. e. 4. század 1. fele

Az előbbi váza másik részlete: futó szatír borostyánágakkal két mainasz között.
Alul Ariadné (talán menyasszonyi) szalaggal, mellette szárnyas Erósz

Az előbbi váza további részlete: szatír jobb kezében thürszosszal, előtte mainasz. Alul táncoló Erósz

Az előbbi váza további részlete: Dionüszosz és Ariadné (?), előttük mainasz.
Alul Erósz kantharosz mellett

Ezüst homlokdísz griffmellképpel a lukoviti kincsből. A lemezen két egymással szemben álló griff. I. e. 4. század vége

is (Sîncrăieni, Románia); az ornamentika motívumai fonatok, spirálisok, akanthuszlevelek, tollak, gyöngyök, pontok. A számos phalerát is hasonló módon díszítették. Gyakran domborúak, szegélyük széles, és így hasonlítanak az ivóedényekre. Az ornamentika pazarlóan gazdag: akanthuszlevelekből, egymásra fektetett rozettákból, spirálisokból vagy hullámvonalakból áll. A dekorációnak ez a fajtája a cserépedényekről került át a fémmunkákra. Az akkoriban nagyon népszerű „megarai csészék” mintázata igen hasonló. Az ékszerek – fibulák, nyakperecek, karperecek és gyűrűk – formája egyszerű, s az említett növényi motívumok, stilizált állatalakok vagy geometrikus minták díszítik őket.

Hosszú ideig szarmatának tartották és néha még ma is annak tekintik ezeket az igen nagy területen elterjedt, a hellenisztikus korból származó fémtárgyakat. Azt gondolták, hogy az erre a területre betörő szarmaták hozták magukkal ezt a fajta toreutikát.

Megismétlődött ugyanaz a tévedés, mint ami a „pán-szkíta” elmélethez vezetett. Azután újabb elmélet született: valamennyi tárgyat, amely formájában, ikonográfiájában és stílusában hasonló volt, a dák fémműveseknek tulajdonították, mivel a dák királyság akkor állt hatalma csúcspontján. A történeti tények bizonyossága szerint egyik elmélet sem helytálló. Ezek a művészeti alkotások nagyjában egyenletesen oszlanak el egy olyan hatalmas területen, amelyet teljes egészében sohasem hódítottak meg a szarmaták vagy uraltak a dákok, hanem ősidők óta thrákok népesítettek be.

Az ikonográfiai elemek némelyike Dél-Thrákia tengerparti városaiban fejlődött ki, ismét mások pedig (mint például a lovas alakja) ősi thrák hagyományokat folytattak. Sőt egyes stílusjegyek a klasszikus kor thrák művészetére emlékeztetnek. Nem új művészetről, hanem sokkal inkább a thrák művészeti hagyományok feléledésének új állomásáról van szó. Miután az i. e. 3. század végén

Lószerszám rátétdísz: oroszlán,
griff és kígyók fonódnak össze
a „mindenki mindenki elleni”
harcban. A letnicai kincsből. I. e.
400–350 körül

Rátétdísz a lukoviti kincsből: őzre támadó oroszlán.
I. e. 4. század vége

Homlokdísz Szvestariból $\triangle$ és a Homina halomból (Szovjetunió) $\triangleright$

A fő díszítőmotívumok a hős (vagy a Nagy Istenanya), sasok (a királyi hatalom jelképei) és az oroszlánfej

Görög bronz hüdria (víztartó edény) füldíszítménye: Boreasz megszökteti Óreithüiát. Neszebar, i. e. 4. század

Rátétdísz a jakimovói kincsből: a szárnyas Nagy Istenanya. I. e. 1. század

Ezüstcsésze belsejét díszítő korong,
szakállas férfi mellképével a jakimovói
kincsből. I. e. 1. század

Ezüst díszkorong a thrák
lovas ábrázolásával
a galicsei kincsből. I. e.
2–1. század

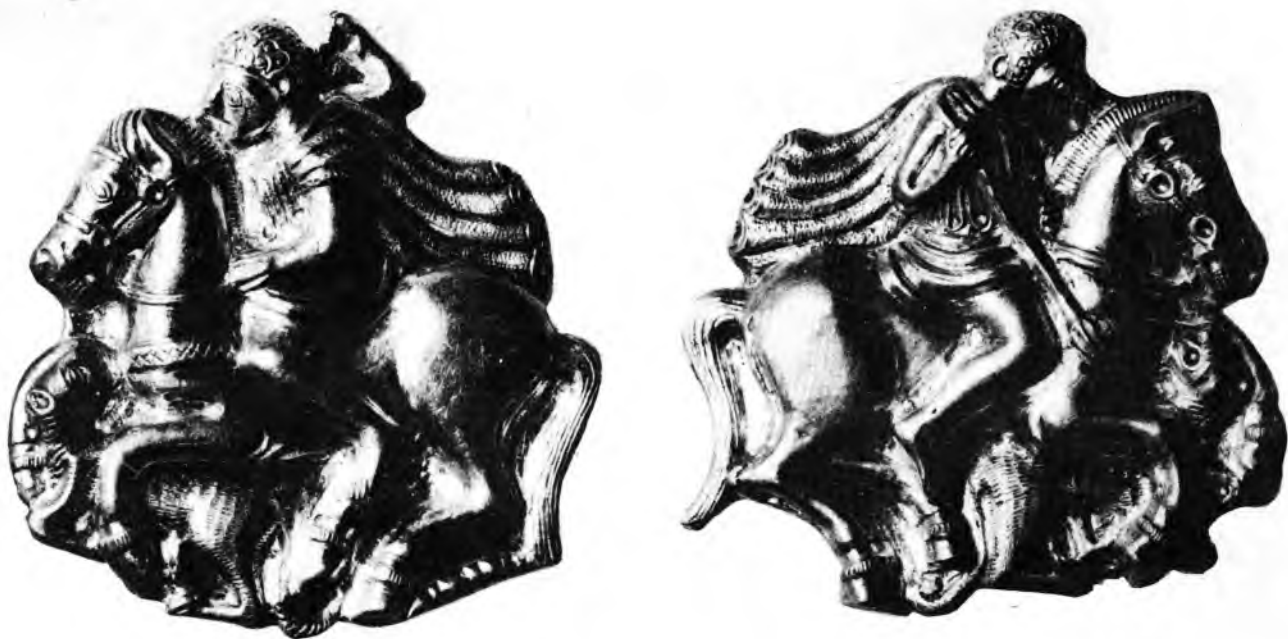

A thrák lovas egy aranygyűrűn. I. e. 4. század

kiűzték Thrákiából a keltákat, a terület politikai függetlenségének visszaszerzése a toreu-tikának is új lendületet adott. A helyi arisz-tokrácia életkörülményei ugyanis fokozato-san javultak. Bár ez a késői fejlődés nem érte el a klasszikus kor gazdagságát, ragyogását és változatosságát, alkotásai éppen úgy be-töltötték funkciójukat, mint annak előtte. Ha a körülmények lehetővé tették volna, nyil-ván a művészet új virágkora is kibontakozik. De alig űzték ki a keltákat, délnyugatról már újabb veszély fenyegetett: a rómaiak benyo-multak a Balkán félszigetre. Bármennyire bátrak voltak is a thrákok, gyengéknek bizo-

nyultak, mert hiányzott az egység. A rómaiak egészen a Dunáig törtek előre, és i. sz. 46-ban Thrákiából római provincia lett. A thrák kul-túra fejlődésének újabb állomásához érkezett, de már hiányzott belőle az az eredetiség, amely a bronzkortól egészen a rómaiak megjelenéséig jellemezte. A thrákok azonban ebben az erősen szinkretisztikus időszakban is ragaszkodtak hagyományaikhoz, hitükhöz és a világról kia-lakított nézeteikhez. Bárhová vetette is őket a sors mint római katonákat, magukkal vitték a lovas hérósz kultuszát: Afrikától Szírián és Itá-lián át egészen Angliáig domborműveket állí-tottak tiszteletére.

Két rátétdísz a thrák lovas ábrázolásával a lukoviti kincsből. I. e. 4. század vége

Ezüstedény a lukoviti kincsből. I. e. 4. század vége

A görögök így látták a thrákokat: gyalogos és lovas harcosok, tipikus pajzsral, kalapban és köpenyben, két-két dárdával. Részletek attikai vörösalakos vázákról

III. Szeuthész (i. e. 324–311) pénze a király képmásával

UTÓSZÓ

A thrakológia bolgár iskolája figyelmet érdemlő előzmények után az 1970-es évek elején a nemzetközi ókortudomány számottevő tényezője lett. Gyors fejlődését jelentős állami támogatás serkentette, amely lehetővé tette intézményi keretek kiépítését (a Bolgár Tudományos Akadémia Thrák Intézetének megalapításával), a publikációs lehetőségek kibővítését és – imponáló gyakorisággal – nemzetközi tudományos összejövetelek megszervezését. Emellett Bulgária arra is nagy figyelmet fordított, hogy a thrák kultúra emlékei és a rájuk vonatkozó bolgár tudományos eredmények a nemzetközi érdeklődés előterébe kerüljenek. Ennek jegyében indultak világ körüli útra a bolgár múzeumok legféltettebb kincsei; a kiállítást 1978-ban Budapesten a Szépművészeti Múzeum mutatta be „Thrák kultúra és művészet” címen. Hasonló megfontolásból készültek a bolgár thrakológia felfogását összefoglaló és népszerűsítő munkák a thrák nép történetéről, vallásáról és kultúrájáról. Ezek közül minden kétséget kizáróan a legigényesebb a kérdés két jól ismert szakértőjének, A. Fólnak és I. Marazovnak itt közreadott könyve.

Ennek a több nyelvre lefordított, kitűnően illusztrált kötetnek a megítélésakor nem szabad figyelmen kívül hagyni azt, hogy a benne foglaltak a folyamatban lévő bolgár kutatásokról, a „thrák jelenség” újfajta értelmezési kísérletéről adott előzetes jelentésnek tekintendők. Helytelen volna tehát a felvetett, általában igen bonyolult kérdésekre a szerzőktől végleges választ várni.

Ezek előrebocsátása után a thrák kultúra vizsgálatának néhány neuralgikus pontjára szeretnénk a figyelmet felhívni.

Ezek közül első hely illeti meg a thrák nép kialakulásának, etnogenezisének a problé-

máját. A thrákok megjelenését az Északkelet-Balkán térségében különböző vándorlás-elméletekkel szokták magyarázni. A bolgár kutatás, bár nem hagyja figyelmen kívül a történeti forrásokból ismert népmozgásokat, az etnogenezis kérdésében ezeknél lényegesen nagyobb jelentőséget tulajdonít a Bulgária földjén az újkőkor óta lejátszódott helyi fejlődésnek. Más szóval, a népesség bizonyos folytonosságát tételezi fel, s ennek jegyében nem habozik például a várnai rézkori temető leleteit a thrák társadalom szerkezetének rekonstruálásához felhasználni. Ez az eljárás nincs tekintettel bizonyos nehézségekre, többek között arra, hogy éppen a rézkor után a terület anyagi kultúrájában jelentős törés mutatkozik. De nem kevésbé problematikus a vaskor kezdetén végbement etnikai folyamatok értelmezése sem, a vándorlások és a helyi fejlődés tényezőinek a könyvben olvasható egyeztetési kísérlete. Ennek hátterében az a bizonytalanság húzódik meg, amely kulcsfontosságú leletek kezelésében jelentkezik. A valcsitrani kincset például számos kutató bronzkorinak, mások viszont vaskorinak tartják. Eltekintve az idevágó problémák részletes taglásától, csupán annyit emelnénk ki, hogy a thrák etnogenezis kérdésében elsősorban a bronzkori és a kora vaskori régészeti forrásanyag jelentős gyarapodása esetén remélhetők újabb, az eddigieknél talán szilárdabb támpontok.

A kutatás a hetvenes években nagy figyelmet szentelt a thrák népesség elterjedésének. A kérdés úgy fogalmazható meg, hogy éltek-e thrákok a görög geográfusok és etnográfusok szövegei alapján meghatározható települési területüktől északabbra? A bolgár tudomány határozottan a pozitív válasz hí-

ve, és jelentős thrák lakossággal számol a bronzkor kései szakaszában és a korai vaskorban a Duna alsó folyásától északra, így a Kárpát-medencében is. Anélkül, hogy e feltevés valószínűségét eleve kizárnánk, a következőkre hívjuk fel a figyelmet. Az őskor említett periódusaiban a thrákok jelenlétének az ún. történeti Thrákiától északabbra való feltevése régészeti érveken, azaz az anyagi kultúra bizonyos elemeinek (edényformák, fegyver- és szerszámtípusok) összehasonlításán alapul. Az ilyen fajta összefüggések etnikumjelző értéke azonban kétséges. Ennek szemléltetésére legyen szabad két példát felhozni. A késő bronzkor legnagyobb méretű népmozgását az archeológia az urnamező-kultúra vándorlásának nevezi. Ez úgy értendő, hogy az i. e. 13. század 2. felétől kezdve ennek a régészeti szempontból egységesnek tekintett kultúrának az emlékanyaga Európa egymástól távol eső pontjain jelenik meg. Csakhogy amikor az érintett területek lakosságára a történeti források jóvoltából a vaskor későbbi szakaszában fény derül, azt találjuk, hogy az urnamezők népességének „leszármazottai” között kelták, illírek, venétek, sőt thrákok egyaránt előfordulnak. Vagyis ez a kultúra – megítélésünk szerint – egyetlen etnikumhoz nem kapcsolható.

A másik példa a La Tène-, másképpen a késő vaskori kelta műveltség köréből származik. Ennek elterjedési területén belül azonosítani sikerült olyan germán (tehát nem kelta) törzseket, amelyek kulturális szempontból szinte teljesen hasonlítottak a keltákhoz. Másfelől viszont a hispániai keltibérek felirataik alapján minden kétséget kizáróan kelta nyelvűek voltak, ugyanakkor azonban a késő vaskori kelta kultúrát, a már említett La Tène-műveltséget egyáltalán nem vették át.

Mindez azzal a tanulsággal szolgál, hogy pusztán régészeti érvek alapján egy adott kultúra népi, illetve nyelvi hovatartozását egyértelműen meghatározni nem lehet.

Az előbbi gondolatmenet margójára még egy megjegyzés kívánczik. A bolgár kutatás a dák államot a thrák nép történelmének utolsó nagy teljesítményeként könyveli el. Ez a felfogás feltételezi a thrákok és a dákok szoros nyelvi és kulturális összetartozását. Ezzel szemben a nyelvészetben újabban tért

hódít az az álláspont, amely szerint a thrák és a dák nem tekinthető egy nyelvnek, sőt egy nyelv dialektusainak sem, hanem két, egymástól jelentősen különböző indoeurópai nyelvet képvisel. Ez is nyomatékosan aláhúzza az előbb mondottakat: a kutatás jelenleg igen bizonytalan alapokra épít akkor, amikor a történeti thrák népesség által lakott területeken kívül élő „proto-thrákok” azonosításával foglalkozik.

Végül röviden a történeti thrák kultúra jelenségeinek értelmezésével szeretnénk foglalkozni. A thrák kultúra az ókori civilizációk széles körben elfogadott osztályozása szerint az ún. periferiális műveltségek közé sorolható. Ez a kategória arra utal, hogy az i. e. első évezred számos népe – köztük a szkíták, a kelták, az illírek, az ibérek vagy éppen a thrákok – a görög világ peremvidégein élve, a görögség intenzív hatása alatt hozta létre saját műveltségét. Ez a sajátos viszony azonban a periferiális vagy peremkultúráknak csak az egyik jellemző vonását tükrözi. A másik abból adódik, hogy mivel ezeknek a népeknek saját írásos hagyományuk nem maradt fenn, ezért történetüket, szokásaikat, vallási elképzeléseiket stb. görög, ill. latin nyelvű forrásokból ismerjük. Vagyis amit tudunk róluk, az legnagyobb-részt a görögök vagy a rómaiak „értelmezésének” (interpretatio Graeca, ill. Romana) felel meg: az ókori szerzők ezeket a barbár népeket saját fogalmaik, saját felfogásuk szerint írták le. Erre az eljárásra jó példa az, hogy a kelták vagy a thrákok isteneit általában nem az eredeti nevükön, hanem annak a görög vagy római istennek a nevén említik, akihez értelmezésük szerint a legközelebb állt.

Aligha kell ezek után hangsúlyozni, hogy a források jellege miatt a periferiális kultúrák tanulmányozása komoly nehézségekbe ütközik.

A bolgár thrakológia fő célkitűzése az, hogy a thrák kultúra jelenségeit a thrákok elképzeléseinek, a „thrák értelmezésnek” megfelelően tárja fel. Ez a program természetesen helyes, megvalósítása azonban két súlyos problémán akad el. Az első a már említett helyzetből következik, vagyis abból, hogy thrák nyelvű források híján a thrák értelmezést a görög, ill. latin szerzők munkáiból kellene kihámozni. Csakhogy a kutatá-

sok jelenlegi helyzetében erre megfelelő módszer egyelőre nincs, ezért a klasszikus szövegekből levont következtetések gyakran önkényesnek tűnnek, vagy további bizonyítást igényelnek.

A másik probléma abból adódik, hogy a thrákok, legalábbis azok, akik közvetlenül a görög gyarmatvárosok hátszágában éltek, fokozatosan hellenizálódtak, s a görög kultúra vívmányainak átvevői, a görög művészet fogyasztói lettek. Emiatt – úgy véljük – aligha helytálló az az érvelés, amely a kasanlaki sírfestményt vagy a panagjuristei aranykincset mindenáron a thrák művészet körébe igyekszik besorolni. Mert ha az nem is vonható kétségbe, hogy ezeknek az alkotásoknak a megrendelői thrákok voltak, az sem képezheti vita tárgyát, hogy a megrendelők görög stílusú műveket igényeltek. (Az i. e. 6/5. században Perzsiában dolgozó görögök például munkaadóik számára Akhaimenida-stílusú műveket készítettek.) Tehát ezek a thrák megrendelők már a hellenizálódás útjára léptek. Természetesen más kérdés az, hogy görög stílusú munkák funkciójukat vagy ikonográfiai programjukat tekintve

tükrözhetnek thrák elképzeléseket is. Ennek felvetésével azonban visszaérkezünk a már említett problémához: thrák írott források nélkül jelenleg igen kevés esély van arra, hogy a hasonló típusú műalkotások gondolati háttérét megnyugtatóan tudjuk értelmezni.

Semmiképpen sem tartjuk szerencsésnek azt a törekvést, amely a Thrákia földjéből előkerült emlékekből – figyelmen kívül hagyva a thrák kultúrát ért görög, perzsa, szkíta vagy kelta hatásokat – a thrák szellem megnyilvánulását igyekszik kiolvasni.

A thrák kultúra vizsgálata, mint minden peremkultúráé, jelenleg az útkeresés stádiumában van. A. Fol és I. Marazov könyvét ennek az útkeresésnek egyik állomásaként kell fogadnunk, amely híven tükrözi a bolgár kutatást az 1970-es években foglalkoztató kérdéseket. A bolgár thrakológusok munkája természetesen ma is folytatódik, és a könyv megírása óta eltelt időben feltárt új leletek és az azóta közzétett tanulmányok nem egy problémát illetően az e kötetben olvashatótól eltérő következtetéseket tettek lehetővé.

A Kiadó

BIBLIOGRÁFIA

ÖSSZEFOGLALÓ MUNKÁK

- S. Casson: Macedonia, Thrace and Illyria. Oxford 1926.
 R. F. Hoddinott: Bulgaria in Antiquity. London 1975.
 R. F. Hoddinott: The Thracians. London 1981.
 G. Mihailov: Trakite. Szófia 1972.
 M. Tacheva-Hitova: Ancient Thrace and South-Eastern Europe. Szófia 1976.
 W. Tomaschek: Die alten Thraker. Eine ethnologische Untersuchung. (Sitzungsberichte der phil.-hist. Kl. der kaiserl. Akademie der Wiss. IV. Abh.) Bécs 1893.
 J. Wiesner: Die Thraker. Stuttgart 1963.

TÖRTÉNELEM

- Chr. M. Danov: Altthrakien. Berlin–New York 1976.
 A. Fol: The Political History of Thrace. Szófia 1972.

KULTÚRA, MŰVÉSZET

- D. Berciu: Arta traco-getică. Bukarest 1969.
 D. Berciu: Contribution à l'étude de l'art thraco-gète. Bukarest 1974.
 D. P. Dimitrov–M. Čičikova: The Thracian City of Seuthopolis. (BAR 38) Oxford 1978.
 Fettich Nándor: A garcsinovoi szkíta lelet. (Archaeologia Hungarica) Budapest 1934.
 B. D. Filov: L'art antique en Bulgarie. Szófia 1925.
 B. D. Filov: Die Grabhügelnekropole bei Duvanlij in Südbulgarien. Szófia 1934.
 L. Jivkova: Le tombeau de Kazanlăk. Szófia–Recklinghausen 1974.
 G. Kazarov: Beiträge zur Kulturgeschichte der Thraker. Szarajevó 1916.
 V. Micoff: Le tombeau antique près de Kazanlăk. Szófia 1954.
 A. Raduntscheva: Die prähistorische Kunst in Bulgarien. Szófia, év nélkül [1975 körül]

- H. és K. Skorpil: Mogili. Plovdiv 1898.
 B. Svoboda–D. Cončev: Neue Denkmäler antiker Toreutik. Prága 1956.
 Szilágyi János György: Thrák művészet. (Művészeti lexikon IV.) Budapest 1968.
 I. Venedikov: Trakijszkata kolesznyica. Szófia 1960.
 I. Venedikov: Le trésor de Panagyrishte. Szófia 1961.
 I. Venedikov–A. Fol: Trakijski pametnyici I: Megalitite v Trakija. Szófia 1976.
 I. Venedikov: Szkrobisteto ot Vraca. Szófia 1975.
 I. Venedikov–Szabó Miklós (szerkesztő): Thrák kultúra és művészet. Szépművészeti Múzeum. Budapest 1978.
 I. Venedikov–T. Gerassimov: Thracian Art Treasures. Szófia 1979. (2. kiadás)

NYELV

- D. Detschew: Die thrakischen Sprachreste. Bécs 1957.
 V. Georgiev: Trakijskiat jezik. Szófia 1957.
 V. Georgiev: Introduzione alla storia delle lingue indoeuropee. Róma 1966.
 W. Tomaschek: Die alten Thraker. Die Sprachreste. (Sitzungsberichte der phil.-hist. Kl. der kaiserl. Akademie der Wiss. II. Abh.) Bécs 1893.

VALLÁS

- M. Eliade: Zalmoxis: The Vanishing God. Chicago 1972.
 A. Fol–I. Venedikov–I. Marazov–D. Popov: Thracian Legends. Szófia 1976.
 G. Kazarow: Die Denkmäler des thrakischen Reitergottes in Bulgarien. (Dissertationes Pannonicae) Budapest 1938.

LEXIKONOK, FORRÁSKIAADVÁNYOK,
 FOLYÓIRATOK, GYŰJTEMÉNYES KÖTETEK
 Acta Antiqua Philippopolitana (D. P. Dimitrov, szerkesztő). Szófia 1963.

Actes du Ier Congrès International des études balkaniques et sud-est européennes. 2 kötet. Szófia 1969.

Arheologija (Szófia; folyóirat)

L'ethnogénèse des peuples balkaniques. (Studia Balcanica) V. kötet. Szófia 1971.

Inscriptiones Graecae in Bulgaria repertae (G. Mihailov, kiadó). 4 kötet, Szófia 1956–1970.

Iszledvanija v cseszt na Akad. D. Decsev (B. Besevliev–D. Dimitrov, szerkesztők). Szófia 1958.

Izvesztija na Bulgarskija Arheologicseszki Institut (Szófia; folyóirat)

Izvesztija na Narodnija Muzej (Várna; folyóirat)

Pauly-Wissowa: Realencyclopädie der klassischen

Altertumswissenschaft. (Fontos címszavak a thrákok történetéről, kultúrájáról, vallásáról. Ld. a VI/A kötetet.)

Pulpudeva: Semaines philippopolitaines de l'histoire et de la culture thrace (Szófia; periodikus kiadvány)

Studia Balcanica (Szófia; periodikus kiadványsorozat)

Studia Praehistorica (V. Georgiev, szerkesztő). 2 kötet, Szófia 1978.

Thracia (Szófia; folyóirat)

Thraco-Dacica. Recueil d'études à l'occasion du IIe Congrès International de Thracologie. (C. Preda, szerkesztő) Bukarest 1976.

A kiadásért felel a Gondolat Könyvkiadó igazgatója

Kossuth Nyomda, 840213

Budapest, 1984.

Felelős vezető: Bede István vezérigazgató

Felelős szerkesztő: Főgler Klára

Műszaki vezető: Tóbi Attila

Műszaki szerkesztő: Haiman Ágnes

Megjelent 18,78 (A/5) ív terjedelemben,
az MSZ 5601–59 és 5602–55 szabvány szerint

Gondolat